

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anja Luks

Bitka pri Frigidu

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anja Luks

Mentor: izr. prof. dr. Vladimir Prebilič

Bitka pri Frigidu

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

Diplomsko delo posvečam teti Pavli, ki me je vsa leta študija spodbujala in finančno pomagala. Njej bi pričujoči izdelek pomenil največ.

Hvala mentorju, izr. prof. dr. Vladimirju Prebiliču, za strokovno pomoč in nasvete.

Hvala Simonu in Jelki za spodbudo, ideje in nesebično pomoč.

Hvala vsem ostalim, ki ste po sili razmer trpeli z mano in na tak ali drugačen način pripomogli k nastanku diplomskega dela.

Bitka pri Frigidu

Bitka pri Frigidu leta 394 n. š. je bila značilen dogodek v rimskem cesarstvu tistega časa. V takrat najmogočnejšem imperiju, ki je bilo zaradi velikosti neobvladljivo ter težko branljivo, kar se tiče notranjih in obrambnih zadev, je v 4. stoletju n. š. prišlo do korenitih sprememb. Upravna razdelitev cesarstva na vzhodni in zahodni Rim, številne vojaške, nasledstvene, verske reforme ter ustanovitve nove prestolnice zagotovo postavljajo Dioklecijana, Konstantina in Teodozija med najpomembnejše cesarje v poznem rimskem cesarstvu. Teodozij je bil izmed teh najbolj predan želji, da postavi krščanstvo za edino vero v cesarstvu. V bitki pri Frigidu, najverjetneje locirani v Vipavski dolini, se je s pomočjo ugodnega diplomatskega razpleta ter vremenskih okoliščin izvlekel iz skorajda izgubljenega položaja in obrnil izid spopada, na katerega je stavil svojo vladavino ter svoj verski dogmaticizem. Po tej bitki je še zadnjič zavladal kot vserimski cesar, za njim pa je zaradi neugodnih nasledstvenih razpletov, vse večjega barbarskega vpliva na delovanje cesarstva in ostalih dejavnikov zahodnorimski imperij propadel, vzhodnorimski pa tudi zaradi njegove zapuščine obstajal še okoli 1000 let.

Ključne besede: 4. stoletje n. š., poznorimsko cesarstvo, krščanstvo, Teodozij I., Vipavska dolina.

Battle at Frigidus

Battle at Frigidus in 394 AD was a typical event in the roman empire of that time. The radical changes that came about in the that time's strongest empire were a direct consequence of uncontrollable territorial vastness and difficulty to defend regarding internal and military affairs. Administrative division to East and West Rome, numerous military, dynastical, religious reforms and establishment of a new capital undoubtedly put Diocletian, Constantine and Theodosius as the most important emperors of the later roman empire. Theodosius was among them the most zealous in his attempts to put christiandom as the only religion in the empire. In the battle at Frigidus, most probably located in the Vipava valley, Theodosius came back from battle almost lost with help of advantageous diplomatic and meteorological circumstances and turned the outcome of the war he stressed his rule and religious dogmatism on. After the battle he ruled as the sole emperor of both empires for the last time, but later unfavorable dynastic decisions, rising barbarian effect on roman state of affairs and other factors caused western empire to crumble and eastern empire, marked with Theodosius' legacy continued to exist for another 1000 years.

Keywords: 4th century AD, late roman empire, christianity, Theodosius I., Vipava valley.

KAZALO

1 UVOD	8
2 METODOLOŠKI OKVIR DIPLOMSKEGA DELA	10
2.1 Opredelitev predmeta preučevanja	10
2.2 Cilji preučevanja.....	10
2.3 Struktura naloge.....	10
2.4 Hipoteze	10
2.5 Uporabljena metodologija	11
2.6 Temeljni pojmi	11
3 RIMSKO CESARSTVO V 4. STOLETJU NAŠEGA ŠTETJA.....	13
3.1 Splošni oris	13
3.2 Dioklecijan.....	15
3.3 Konstantin.....	16
3.3.1 Konstantinopel	16
3.3.2 Krščanski cesar	17
3.4 Barbari in Adrianopel	18
4 RIMSKA VOJSKA V 4. STOLETJU	20
4.1 Velikost vojske	20
4.2 Strukturne reforme.....	22
4.2.1 Limitanei (mejne enote).....	22
4.2.2 Comitatuses (mobilne enote).....	23
4.3 Poveljniška struktura	25
4.4 Barbari	27
4.4.1 Kratka klasifikacija barbarskih ljudstev.....	29
4.5 Novačenje in urjenje	31
4.6 Oprema	33
4.6.1 Zaščita	33
4.6.2 Orožje.....	34
4.7 Konjenica.....	34
4.8 Artilerija.....	35
4.9. Taktika	36
5 NASPROTNIKI	37

5.1 Teodozij	37
5.1.1 Stilihon.....	38
5.2 Arbogast in Evgenij	39
6 BITKA PRI FRIGIDU 394 n. š.....	41
6.1 Povod za vojno	42
6.2 Vdorne smeri	45
6.3 Bojni načrt	48
6.3.1 Claustra Alpium Iuliarum	49
6.4 Velikost armad na bojišču	51
6.5 Opis bitke v primarnih virih	55
6.6 Hipotetična lokacija bitke.....	57
6.6.1 Območje med Vrhpoljem, Dupljami in Zemonom.....	57
6.6.2 Območje med Ajdovščino in sotočjem Hublja in Vipave pri Ustju	59
6.6.3 Obrambna linija	62
6.7 Potek bitke	63
6.7.1 Priprava	63
6.7.2 5. september 394 n. š.....	64
6.7.3 6. september 394 n. š.....	67
6.7.3.1 Burja.....	67
6.7.4 Zaključek bitke.....	69
6.8 Vpliv bitke na kasnejše dogajanje	72
7 VERIFIKACIJA HIPOTEZ IN ZAKLJUČEK.....	74
8 LITERATURA.....	77

KAZALO SLIK

Slika 3.1: Vladarji rimskega cesarstva v 4. stoletju n. š.	13
Slika 3.2: Upravna razdelitev cesarstva v 4. stoletju n. š.	15
Slika 4.1: Poveljniška struktura vojske vzhodnega dela rimskega cesarstva konec 4. stoletja	25
Slika 4.2: Poveljniška struktura vojske zahodnega dela rimskega cesarstva konec 4. stoletja	27
Slika 6.1: Skica pohoda obeh armad	46
Slika 6.2: Claustra Alpium Iuliarum	50
Slika 6.3: Območje bitke pri Frigidu.....	61

Slika 6.4: Prvi dan bitke - 5. september 394 n. š.	65
Slika 6.5: Drugi dan bitke - 6. september 394 n. š.	69

1 UVOD

Na slovenskem ozemlju je zaradi prehodne geostrateške lege skozi tisočletja potekalo nešteto bojnih pohodov ali bitk z nižjo ali višjo stopnjo pomembnosti za nadaljnje zgodovinsko dogajanje. Verjetno najbolj znano in pomembno dejanje v vojaškem smislu na našem ozemlju v novejši zgodovini je bila Soška fronta v sklopu prve svetovne vojne. Ogromna škoda, tako na strani človeških življenj kot materiala, je nastala zaradi obširne uporabe praktično vseh bojnih sredstev na relativno majhnem prostoru s prostorskimi značilnostmi gorskega oziroma višinskega sveta. Pri vojskovanju na tem področju je kakršnakoli vojaška enota zelo odvisna od naravnih okoliščin, ki lahko v hipu spremenijo potek bitke, povzročijo dodatne žrtve in na koncu lahko tudi odločijo o zmagovalcu. Razmeroma neznana bitka za širšo javnost, ki jo bomo poskusili orisati v pričajučem delu, je krovni primer za to. Bitka pri Frigidu ali »Mrzli reki«, ki je, sklicujoč se na antične pisce, najverjetneje potekala v Vipavski dolini, je bila najpomembnejša antična bitka na našem ozemlju in po mnenju nekaterih avtorjev tudi edina bitka na slovenskem ozemlju do Soške fronte z ogromnim zgodovinskim pomenom. Tam sta se 5. septembra 394 našega štetja (v nadaljevanju n. š.) srečala vzhodnorimski cesar Teodozij I. in uzurpator na zahodnorimski cesarski prestol Evgenij ter v bitki odločila, kdo bo imel pri oblikovanju prihodnosti poznega rimskega cesarstva glavno vlogo - ne samo na področju administracije in nasledstva, ampak tudi glede verskega vprašanja. To je bil boj med toleranco do starorimskih verskih običajev in verovanj, na čelu z velikim pristašem Evgenijem ter še posebej njegovim vojskovodjem, poganom in barbarom Arbogastom, in ortodoksnim nicejskim krščanstvom s Teodozijem I. na čelu. Bitka je pravzaprav zaokrožila vrsto državljskih vojn v 4. stoletju našega štetja, ki je bilo za poznorimsko cesarstvo tako zelo pomembno in usodno. V tem stoletju sta rimsko cesarstvo zaznamovala dva razmeroma usodna dogodka - ustanovitev mesta Konstantinopol ter postopno gravitiranje centra moči na vzhod in pa začetek prevladovanja krščanstva kot glavne državne vere. Poleg državljskih vojn, vedno nemirnih provinc od Britanije do meja Perzije, političnih in drugih raznovrstnih spletk med vladarji, ki so bile precej običajna stvar, pa so rimsko cesarstvo v tistem času pestili tudi nenehni vpadi barbarskih ljudstev na rimsko ozemlje preko mejnih rek Rena in Donave. Številna ljudstva pretežno nomadskega izvora so v bogatih provincah našla denarni plen, hrano ter sužnje ali pa tudi samo zatočišče pred vpadi drugih ljudstev. Rimska vojska, glavna značilnost rimske države, je bila še vedno najmočnejša vojaška sila verjetno kar na celem svetu, vendar že zdaleč ni bila več tako homogena enota, kot je to bilo v preteklosti. Barbarske enote so kot po pravilu popolnjevale rimsko vojsko, tako je prišlo tudi do večje

raznoverstnosti pri oblikah vojskovanja, po drugi strani pa do težav pri poveljevanju in disciplini. Nič drugače ni bilo pri Frigidu, kjer so barbari predstavljali udarne enote. Vendarle pa bitke ni odločilo samo vojaško dejstvo, vpletla se je tudi narava v obliki burje, ki je vsem, nekoliko bolj pa Evgenijevim enotam, močno otežila bojevanje. Razplet bitke je prepričal dvomljivce v krščanski prav in za vedno preobrnil tok zgodovine. Teodozij I. je tako postal zadnji cesar, ki je vladal obema polovicama rimskega cesarstva. Zahodnorimsko cesarstvo je manj kot 100 let po njegovi smrti, leta 476 n. š., dokončno razpadlo, vzhodnorimsko cesarstvo pa ohranjalo izročilo grško-rimske kulture še okoli 1000 let.

2 METODOLOŠKI OKVIR DIPLOMSKEGA DELA

2.1 Opredelitev predmeta preučevanja

Osrednji predmet proučevanja je bitka pri Frigidu, ki se je najverjetneje odvila 5. in 6. septembra 394 n. š. v Vipavski dolini okoli zaselkov Vrhpolje, Col in Zemono. V nalogi bom predstavila obdobje, v katerem je potekala bitka in s tem relevantne dogodke, ki so vodili do obračuna med zahodnorimskim uzurpatorjem Evgenijem ter vzhodnorimskim cesarjem Teodozijem, pa tudi po njem. Glavna tema bo vojaški spopad med zahodnorimsko in vzhodnorimsko vojsko z njihovimi zavezniki v zadnji državljanski vojni v 4. stoletju n. š., uporabljene strategije in način, na katerega se je bitka odvila. Opisan bo tudi vpliv bitke na kasnejše dogodke v cesarstvu.

2.2 Cilji preučevanja

Cilj diplomskega dela je s pomočjo relevantne literature na kratko opisati dogodke, ki so vodili do spopada pri Frigidu. Glavni namen je predstaviti bitko, ki se je dogajala na slovenskem ozemlju, predstaviti in utemeljiti njen pomen za cesarstvo in krščanstvo ter s pomočjo virov poskušati določiti odločilne dejavnike pri razpletu.

2.3 Struktura naloge

Prvi del diplomskega dela bo posvečen splošnemu orisu rimskega cesarstva v obdobju spopada, tj. poznorimsko obdobje, natančneje 4. stoletje n. š., s pomembnejšimi vladarji in njihovimi nekaterimi bolj znanimi reformami. Nadaljevala bom z opisom značilnosti rimske vojske v tistem obdobju, kar je za razumevanje osrednjega predmeta preučevanja zelo pomembno. Vključeval bo opis opreme, sestavo enot ter poveljniške strukture. Nato se bom osredotočila na sam vojaški spopad, ki vključuje načrte bojujočih se strani, bojni pohod in potek bitke. Na koncu bom opisala, kako je dogodek vplival na kasnejše dogodke, predvsem s stališča preživelih v bitki.

2.4 Hipoteze

Hipoteza 1: Rimska vojska je bila v poznem 4. stoletju sestavljena pretežno iz konjenice.

Hipoteza 2: Barbarski zavezniki na obeh straneh so imeli pomemben vpliv na razplet bitke.

Hipoteza 3: Tudi ob Teodozijevem porazu bi bila glavna vera v rimskem cesarstvu še vedno krščanstvo.

2.5 Uporabljena metodologija

V diplomskem delu sem za razlago temeljnih pojmov uporabila deskriptivno metodo in analizo sekundarnih virov.

Zaradi narave dela, pri katerem gre večinoma za opisovanje značilnosti udeležencev, opreme in dogodkov, sem uporabila analizo vsebine pisnih in elektronskih virov, s katero sem poskušala izluščiti relevantne podatke. Analizirala sem pretežno sekundarne vire, ker so primarni zaradi časovne oddaljenosti dogodka precej redki ali nedostopni.

Za opis lokacije bitke, števila vojaških sil in poteka dogodkov sem uporabila tudi primerjalno metodo, ker je bilo treba podatke in analize med seboj primerjati in iz njih izluščiti bistvo.

Pri svojem delu sem se soočila s problematiko pravilnosti virov. Nekateri so si bili nasprotujoči, podatki se niso ujemali, zato sem pri opisovanju lokacije in števila udeležencev opisala več možnosti in razloge, ki govorijo eni ali drugi teoriji v prid. Naslednja težava je bila velika pristranskost primarnih virov, ki jih povzemajo vsi kasnejši avtorji. Antična, morda tudi kasnejša dela, so bila očitno pisana pod vplivi tedanjih vladarjev ali prevladujoče vere in močno čustveno obarvana, zato je bilo potrebno iz vseh dobljenih podatkov iz različnih virov poiskati skupne točke oziroma določiti višjo stopnjo pravilnosti. Tretji problem pa je obstoj samega dogodka. Kot navaja večina avtorjev, konkretnih materialnih dokazov za bitko raziskovalci do danes niso našli. Tako sem lahko na podlagi obstoječih virov zgolj sklepala o bolj verjetnem dogajanju.

2.6 Temeljni pojmi

Bitka je odločilen udar velikih strateško-operativnih skupin ali oboroženih sil v celoti, rezultati pa vplivajo na izid vojne ali ene izmed njenih etap. Pogosto z bitko imenujemo bojne aktivnosti širših razmer, ki se dogajajo na posameznih teritorijih, mestih, morjih ... Glede na mesto delovanja je lahko kopenska, pomorska, zračna ali kombinirana (Vojni leksikon 1981, 58).

Barbari so bili sprva za stare Grke vsi ljudje in narodi, ki niso govorili njihovega jezika. Tako so v začetku imenovali tudi visoke kulture, kot so bili Egipčani in Perzijci. Ko so osvojili Grčijo, so Rimljani od njih prevzeli izraz in prvotni pomen. Sčasoma so izraz začeli uporabljati za vse narode severno od Rimskega imperija in vzhodno od Evfrata. Kasneje je pojem izgubil prvotni pomen in označeval vse narode, ki so napadali imperij v času njegovega propadanja (Vojna enciklopedija 1975, 300).

Strategija je teorija in praksa pripravljanja in izvajanja oboroženega boja v celoti, na celotnem ozemlju lastne ali nasprotnikove države in v vseh različicah in fazah vojne. Cilje dobi od vrhovnega političnega vodstva, uresničuje pa jih s pomočjo prostorskega in časovnega kombiniranja vojaških operacij. Strategija na splošno označuje načrt za usklajeno uporabo omenjenih virov, z namenom uresničevanja zadanega cilja. Beseda izhaja iz grške besede strategija in pomeni vodenje vojske, vojaška strategija pa načrtuje vojaške operacije in v njih razporeja boje (Vojna enciklopedija 1975, 171).

Taktika je veja vojne veščine, ki se ukvarja s proučevanjem pojava in zakonitosti oborožene borbe v domeni boja in borbe, ter sprejemanje znanstveno-teoretičnih spoznanj o pripravi in vodenju taktičnih borbenih dejavnosti in drugih taktičnih dejanj. Zajema teorijo in prakso organiziranja, pripravljanja in izvajanja boja in borbe in drugih borbenih taktičnih dejanj (Vojni leksikon 1981, 609).

Izraz taktika je sprva pomenil »veščino bojevanja posameznika, skupin vojakov in oblikovanja bojnih razporeditev vojaških enot na določeni vrsti zemljišča, da bi lahko med bojem v največji meri izkoristile manever in zmogljivosti svojih orožij, obenem pa zmanjšale uspešnost delovanja nasprotnikovih enot in orožij« (Žabkar 2003, 194).

Topografija (topos = kraj, grafo = pišem) je znanstveno-tehnično področje, ki se ukvarja z natančnim preučevanjem kopnega dela Zemljine površine v geometrijskem pogledu in njeni upodobitvi na ravnini. Vojaška topografija je znanstveno-tehnična disciplina, ki se ukvarja s preučevanjem zemljišča in njegovimi topografsko-taktično-tehničnimi značilnostmi s pomočjo topografskega zemljevida, ortofoto zemljevida ali aerofotoposnetka. Preučuje torej orientacijo in enostavna merjenja na zemljišču in zemljevidu, izdelavo in uporabo topografskega zemljevida in aerofotoposnetkov ter izdelavo grafičnih delovnih in bojnih dokumentov (Djugum 1995, 9).

3 RIMSKO CESARSTVO V 4. STOLETJU NAŠEGA ŠTETJA

Za lažje razumevanje izrazov in ozadja je smiselno najprej orisati dogajanje v rimskem imperiju v 4. stoletju n. š. To je stoletje, ki ga mnogi označujejo kot začetek konca rimskega cesarstva, obdobje tetrarhije in dominata, Dioklecijanovih reform, Konstantina in novega glavnega mesta Konstantinopel, vzpona krščanstva ter obilice državljanskih vojn za prevlado nad še vedno zelo bogatim in mogočnim imperijem, ki mu je v slabih sto letih vladalo kar 19 cesarjev (Glej sliko 3.1).

Slika 3.1: Vladarji rimskega cesarstva v 4. stoletju n. š.

284–305	Diocletian
285–ca.310	Maximianus Herculius
293–306	Constantius I Chlorus
293–311	Galerius
305–313	Maximinus Daia
305–307	Severus II
306–312	Maxentius
308–324	Licinius
306–337	Constantine I
337–340	Constantine II
337–350	Constans I
337–361	Constantius II
361–363	Julian
363–364	Jovian
364–375	Valentinian I
364–378	Valens
367–383	Gratian
375–392	Valentinian II
378–395	Theodosius I the Great

Vir: O'Donnel (2008, 395).

3.1 Splošni oris

Upravna razdelitev cesarstva na vzhod in zahod (glej sliko 3.2), ki nekako ustreza grškemu in latinskemu delu, je obstajala od poznega 3. stoletja n. š. po bolečem prehodu iz več kot 50 let trajajočega stalnega nemira. Ponavljajoči se barbarski vpadi, državljanske vojne in neobvladljive vojske so skoraj uničile cesarstvo kot politično celoto. Vzroki za ogromne

premike ljudstev proti jugu in zahodu so še nejasni, toda do leta 240 n. š. je imelo cesarstvo opravka z ogromnim številom sovražnih plemen, ki so pritiskala vzdolž celotne dolžine meja na Renu in Donavi. Poleg tega je bila borbeno razpoložena tudi Perzija pod novo, agresivno sasanidsko dinastijo, ki je nameravala osvojiti rimske vzhodne province. V teh spremenjenih okoliščinah eno nepremično glavno mesto ni moglo braniti vseh ogroženih območij in njihovih prebivalcev. Meje so bile pogosto kršene, province so bile izropane. Lojalnost legij in nemočnih podeželanov je gravitirala k močnim regionalnim poveljnikom, ki so jih lahko plačali in branili, daleč od oddaljenega rimskega cesarja, ki jih ni mogel. Zaradi nedelovanja dinastičnih nasledstev in vzpona pretorijanske straže kot običajnih postavljalcev cesarjev je vojska predlagala ali prisilila generale, da so postali cesarji, bodisi celotnega cesarstva ali pa njenih osvojenih delov. Za neko obdobje so se odcepile tako Galija kot Britanija in Egipt. Čas in sredstva, potrebna za premik, vzdrževanje in plačevanje vojske čez tisoče kilometrov, zato da so se nato borile ena proti drugi, so slabo vplivala na trdnost cesarstva. Provincialne uprave so se menjale, valuta je bila podvržena neobvladljivi inflaciji, mnogo področij je šlo nazaj na blagovno menjavo, vojaki so bili plačani v uslugah in blagu, ki je bilo pobrano oz. izropano iz področij, ki so jih prečkali. Med leti 235 in 284 n. š. je bilo 15 »legitimnih« cesarjev in še mnogo uzurpatorjev, ki jih je izbrala vojska in zatem umorila zaradi podpore drugemu kandidatu (Williams in Friell 1999, 15).

Slika 3.2: Upravna razdelitev cesarstva v 4. stoletju n. š.

Vir: Potter (2006, 172).

3.2 Dioklecijan

Ko je leta 284 n. š. prišel na oblast Dioklecijan, se je zdelo, da je to le še eden izmed vojaških častnikov iz Ilirije, ki bo nekaj let vladal, potem pa ga bo vojska umorila in izbrala naslednika. Vendarle se je Dioklecijan izkazal. Položaj si je utrdil tako, da je ne le preživel na oblasti več kot 20 let, ne da bi umrl naravne ali nasilne smrti, ampak je celo sam sestopil z oblasti in se mirno upokojil. Po vzponu na oblast se je soočil z dvema glavnima varnostnima problemoma: varnostjo cesarstva in njegovih meja ter varnostjo samega cesarskega prestola. Za varnost imperija je poskrbel s povečanjem vojske. Ustanovil je nove legije, ki so bile sicer še vedno dobro izurjene kot v prejšnjih obdobjih, vendar manjše. Vojska je bila za okoli tretjino večja kot v 2. stoletju, sedaj je štela kar okoli 400.000 mož. Ogromno truda je vložil tudi v izgradnjo in izpopolnitev mejnih obrambnih sistemov. Dioklecijan je reformiral tudi davčni sistem, saj so ti ukrepi stali. Poskrbel je, da so bili vojaki redno plačani in opremljeni. Davki so se plačevali malo v denarju, malo pa v blagu in uslugah, kar je bil seveda znak propadanja denarnega gospodarstva v poznorimskem obdobju (Scarre 1995, 114). Dioklecijan je poskušal narediti in urediti družbo po zgledu vojaškega taborišča. Izvedel je obsežno vladarsko reformo, ki ga je postavila za polboga. Vsa ta dejanja so prenovila cesarstvo, ki pa je bilo odvisno od cesarja kot vrhovne avtoritete, poveljujoče vsemu. Dioklecijan je vzpostavil novo obliko nasledstva - tetrarhijo, kjer sta dvema starejšima - avgustoma (Dioklecijan in

Maksimijan), pomagala dva mlajša - cesarja (Galerij in Konstancij). Mlajša dva sta bila družinsko povezana s starejšima preko porok. Ko sta se starejša dva upokojila, je Dioklecijan načrtoval, da mlajša dva prevzameta oblast od starejših ter izbereta nova namestnika (Ermatinger 2004, 27).

3.3 Konstantin

Dioklecijanove reforme so desetletja vplivale na cesarsko ureditev. Tetrarhija sama pa je kmalu razpadla zaradi zasebnih interesov. Ko je Dioklecijan leta 305 n. š. odstopil, je v to prisilil tudi Maksimijana in skupaj sta predala oblast njunima mlajšima kolegoma, Galeriju in Konstanciju (Scarre 1995, 116). Naslednje leto je Konstancij v Britaniji umrl in njegove legije so za avgusta oklicale njegovega sina Konstantina. Istočasno je prišlo v Rimu do prevrata, kjer so prebivalci in vojska zavrnila Galerija in namesto njega za cesarja imenovali Maksencija, Maksimijanovega sina. Ostareli Maksimijan se je sinu pridružil in skupaj sta zasedla cesarski prestol. Sledilo je obdobje državljanskih vojn, v katerih sta Maksimijan in Galerij umrla. Konstantin je nato oblikoval zavezništvo z Licinijem, enim izmed avgustov ter Maksencija premagal leta 312 n. š. v odločilni bitki blizu Rima. Maksencij se je utopil, medtem ko je hotel zbežati pred sovražnikom (blizu Milvijskega mostu čez Tiber). Zmagovalna cesarja Konstantin in Licinij sta se srečala v Milanu, kjer sta, po zgodovinskem izročilu, izdala slavnemu Milanski edikt¹. Vseeno pa miroljubni odnosi med cesarjema niso dolgo trajali. Kmalu sta se sprla, zmagal pa je Konstantin. Licinij je bil ubit leta 324 n. š., Konstantin pa je postal edini vladar Rimskega imperija. Za časa Konstantinove vladavine sta bila za nadaljnjo zgodovino poglobitnega pomena dva glavna dogodka: uradno priznanje krščanstva in premestitev prestolnice na obale Bosporja, iz antičnega Rima v Konstantinopol, »Novi Rim« (Vasiliev 1952, 44).

3.3.1 Konstantinopol

Ena izmed zadnjih stvari, ki jih je Konstantin naredil, je bila nadaljnje zmanjševanje pomembnosti Rima kot osrednjega mesta cesarske vlade. Konstantin je sicer načrtoval, da bi bil pokopan v Rimu, vendar je leta 330 n. š. ustanovil novo prestolnico Konstantinopol ob Bosporju. To je bila krščanska prestolnica brez težke zapuščine poganskih templjev in zgradb, ki so bile tako vidne v Rimu. To je bil tudi odraz pomembnega premika cesarskega

¹ Verski tolerančni edikt iz leta 313 n. š. Konstantin je dovolil kristjanom svobodno izpovedovanje njihove vere. Ključna določila: »Odločili smo se, da kristjanom in vsem drugim podelimo možnost, da svobodno živijo v skladu s svojo najljubšo religijo ... Menimo, da je pravično in razumno, če nikomur ne preprečimo živeti v skladu s krščansko religijo ali v skladu s katerokoli drugo, ki bi ji kdo dal prednost ... « (Ognjišče 2013)

ravnotežja, kjer so vzhodne province postajale pomembnejše, zahodne pa počasi propadale (Scarre 1995, 118).

Konstantin je mesto smatral tudi kot točko, iz katere se bo krščanstvo širilo po celem svetu. Tako je mesto postalo center cerkva, ki so odražale spremembe znotraj rimskega cesarstva. Največja izmed njih je bila cerkev Svete Sofije, dokončana okoli leta 360 n. š. Kot trdnjava duhovne avtoritete je Konstantinopel odigral pomembno vlogo pri evoluciji krščanske doktrine. Z njegovih prestolov so cesarji in cesarice usmerjali utrjevanje krščanstva kot državne vere (Bunson 2002, 146–148).

Reforme, ki sta jih izvedla Dioklecijan in Konstantin, so ustvarile trdno upravno in vojaško strukturo, vendar so tudi davčno obremenile revnejše prebivalce. V zahodnem delu cesarstva so bile najbogatejše podeželske vile. Mesta pa so za razliko postajala revnejša, zdelo se je, da bogatejši zapuščajo svoja mestna prebivališča, da bi živeli na svojih podeželskih posestih. Vojaška grožnja na meji Ren-Donava je bila še vedno visoka in večina osrednjih državnih dajatev je šla za plače vojski in državnim delavnicam, ki so opremljale vojake z orožjem in opremo. Glavni vodilni centri so bili vzdolž osi Ren - Donava, vendar ne preblizu meji, da ne bi bili preveč neposredno ogroženi: Trier in Milano (kasneje Ravenna) na zahodu ter Sirmium in Konstantinopel na vzhodu (Scarre 1995, 130).

3.3.2 Krščanski cesar

Krščanstvo je 4. stoletje n. š. zelo slabo začelo. Leta 303 n. š. sta vzhodnorimska cesarja Dioklecijan in Galerij ukazala, da se morajo cerkve in sveti zapisi uničiti. Sledili so novi ukazi, ki so vodili do tega, da morajo vsi darovati poganskim bogovom. Kristjani so to zavrnil in zaradi tega v tisočih umirali. V vzhodnih provincah se je preganjanje nadaljevalo do leta 312 n. š., po začetni zagretosti pa se je omejilo na posamezne primere, kar pa ni vplivalo na zahod. Eno je toleranca, drugo pa dejansko sprejetje krščanstva in prav to je storil Konstantin po svoji zmagi v oktobru 312 n. š. nad Maksentijem pri Milvijskem mostu, severno od Rima. Trdil je, da je na poldnevnem nebu pred bitko videl znamenje križa, spodaj pa božje povelje: »V tem znamenju boš zmagal« (Scarre 1995, 117–118).

Po zmagi pri Milvijskem mostu je Konstantin z Milanskim Ediktom dosegel konec preganjanja kristjanov; ta prelomnica označuje začetek vzpona krščanstva kot večinskega verstva v cesarstvu. Kristjani so v provincah pod njegovim nadzorom dobili vse pravice do krščanskega čaščenja in druge ugodnosti. Konstantin jim je vrnil ves zasežen denar in celo odprl zakladnico za cerkvene potrebe (Bunson 2002, 367).

Tudi Konstantin je postal zaveden kristjan. Ubral je intervencionističen pristop v zadeve krščanske cerkve, predsedoval cerkvenim svetom in obenem sprejemal krščanske škofo med svoje ožje sodelavce. Tempeljski zakladi so bili zaplenjeni in uporabljeni za grajenje cerkva, med njimi Svetega Petra v Rimu in za cerkve, zgrajene nad posvečenimi tlemi v Jeruzalemu in Betlehemu. Poganstvo seveda ni kar naenkrat izginilo in navkljub ukazom o omejevanju ali prepovedi opravljanja poganskih ritualov so nekristjani v 4. stoletju n. š. še vedno zasedali visoke vladarske položaje. Konstantinovi sinovi so imeli kar nekaj opravka s svojimi nasprotniki - ali sami s seboj - vendar so se imeli za kristjane. Julijan² pa je bil goreč pristaš stare vere in se je trudil na vsak način preobrniti smer, v katero je vodila verska zgodba. Ukinil je davčne odpustke, ki jih je krščanski duhovščini podelil Konstantin in z navdušenjem obnovil poganske žrtvovalne rituale. Kristjane je celo izzival z enostranskim zaprtjem katedrale v Antiohiji ter grožnjo ponovne zgraditve templja kot protiutež Konstantinovi Cerkvi Svetega Groba v Jeruzalemu. Taka dejanja so bila neprijetna tudi za mnoge poganske vernike, toda Julijan jih ni doživel. Ubit je bil med častihlepno in neuspešno perzijsko kampanjo leta 363 n. š. Vsi Julijanovi nasledniki so bili kristjani, toda nadaljnji koraki za izkoreninjenje poganstva so bili storjeni šele ob koncu stoletja (Scarre 1995, 118–119).

3.4 Barbari in Adrianopol

Ljudstva, ki so obkrožala rimsko državo, so bila dolgo razdrobljene plemenske skupnosti z redkimi povezavami in v pogostih medsebojnih sporih in spopadih, za rimsko osvajalno politiko in njeno načelo »deli in vladaj« lahek in obvladljiv plen. Tako je bilo, vse dokler ni na širnem prostoru današnje srednje in vzhodne Evrope, raztegnjenem od Atlantskega oceana do Črnega morja, prišlo do združevalnih procesov in oblikovanja plemenskih zvez z vse bolj izraženimi nosilci politične moči in oblasti, skupnimi verskimi in kulturnimi značilnostmi in vse bolj enotnimi vojaškimi ambicijami. Proces združevanja, ki je nemalokrat povzročil, da je za posameznimi plemeni izginila zgodovinska sled, je dosegel vrh v poznem tretjem in četrtem stoletju n. š. z ustalitvijo velikih plemenskih zvez Frankov, Gotov, Hunov in drugih. Ko je njihov naraščajoči pritisk na meje na Renu in Donavi, z željo doseči bogate rimske sredozemske posesti, pričel preseirati vojaške in finančne zmogljivosti rimske države, ulete v zaporedne državljanske vojne, je bil imperij prisiljen v sklepanje zavezništev z njimi (Novinšek 2011, 75–77).

² Vladal je med letoma 361 in 363 n. š. kot zadnji nekrščanski vladar rimskega imperija (Ancienthistory.about.com 2016).

V vojaškem smislu so bila zadnja desetletja 4. stoletja n. š. v znamenju težav z Goti. To germansko pleme se je naselilo severno od Črnega Morja in je že vpadalo v maloazijske in balkanske province v sredini 3. stoletja n. š. Konec 4. stoletja n. š. so se Goti na vzhodnem krilu znašli pod ogromnim pritiskom pred novim nomadskim plemenom, Huni, in so iskali zatočišče znotraj cesarskega ozemlja. Valens, takratni vzhodni cesar, je to dovolil neki majhni skupini, vendar jih je kasneje tako zanemarjal, da so se uprli. V veliki bitki pri Adrianoplu leta 378 n. š. je vzhodnorimska armada doživela uničujoč poraz, Valens pa je bil ubit. V tistem času je bilo cesarstvo dokončno razdeljeno na dve polovici, vzhod in zahod. Delitev je dobila zadnjo obliko, ko je Valentinijan I.³ podelil vzhodno oblast Valensu⁴. Leta 378, v času ogromne krize v vzhodnem delu cesarstva, pa je oblast prešla na Valentinijanovega sina in naslednika na zahodu, cesarja Gracijana⁵. On pa je na mesto vzhodnorimskega cesarja postavil Teodozija I. Nanj je potem padla težka naloga, da se znebi Gotov z Balkana ali pa jih vsaj spravi pod nadzor. To je bilo možno samo z dovoljenjem, da se naselijo znotraj cesarstva pod svojim lastnim kraljem, sicer kot rimski zavezniki, vendar kot oboroženo in avtonomno ljudstvo (Scarre 1995, 120).

Kot vidimo, je bilo 4. stoletje n. š. zelo pomembno iz verskega in upravnega stališča. Dioklecijanova reforma vladarskega sistema je sicer prinesla vsaj začasno trdnost v smislu prenosa oblasti, vendar le, dokler je bil sam del tega sistema. Takoj po njegovi upokojitvi je prenos oblasti zopet podlegel ugrabljanju oblasti s strani ostalih bolj ali manj sorodstveno povezanih vojaških poveljnikov, kar je Rimsko cesarstvo pestilo že stoletje poprej, pa tudi stoletje za tem. S prihodom Konstantina je postala še bolj očitna prevesitev centra moči na vzhod, v novo prestolnico Konstantinopel. Rim je tako izgubljal svojo tradicijo in postajalo je vedno bolj očitno, da ne bo več dolgo obstal. Kot še bolj simbolno dejanje prekinitve povezav s starim Rimom pa se kaže vzpon krščanstva kot uradne državne vere s Konstantinom. Staro rimsko verovanje kot znak tradicije, zgodovine, mogočnosti nekdanjega cesarstva iz časov močnih cesarjev, enotnosti in nepremagljivosti, je tako kot stari Rim sam začelo izginjati. Počasi, a zanesljivo pa so zunanje meje Rima predirali tudi barbari in vseskozi preizkušali notranjo trdnost cesarstva.

³ Vladar od 364 do 375 n. š. (Scarre 1995, 120)

⁴ Vladar od 364 do 378 n. š. (Scarre 1995, 120)

⁵ Vladar od 367 do 383 n. š. (Scarre 1995, 120)

4 RIMSKA VOJSKA V 4. STOLETJU

Bitka pri Frigidu je bila tipična državljanska vojna med takratnim vzhodnorimskim in zahodnorimskim cesarjem. Zato je v nadaljevanju opisana samo rimska vojska v poznorimskem cesarstvu z značilnostmi barbarskih zaveznikov.

Od prvega do tretjega stoletja n. š. je bila rimska cesarska vojska uspešen stroj, podvržen občasnim reorganizacijam ter spremembam v smislu dodajanja in odvzemanja podrobnosti, toda brez obveznih globljih reform. Določene spremembe so prišle zaradi vojaških pritiskov, kot recimo pomanjkanje virov v času vojn v Podonavju pod Markom Avrelijem. Ta cesar je zaposlil poveljnike prednostno glede na njihove sposobnosti in ne glede na mesto na družbeni lestvici in tako omogočil vojaške kariere več konjenikom. Cesar Sever je bil bolj agresiven glede reform, na čelo legionarskih in provincialnih poveljstev je raje postavljale ekvite kot pa senatorje, povečal število vojakov, jim povišal plače ter reorganiziral pretorijansko stražo. S Severjem je po cesarstvu zavel veter sprememb in po koncu Dioklecijanove vladavine je bil svet zgrajen na novo (Southern 2006, 245).

Rimska vojska je predvsem ostala osrednja figura rimske civilizacije in tehten faktor njene prihodnje prenov; osnovna sestava legij in pomožnih enot (auxilia) je ostala enaka - kljub ponavljajočim se državljskim vojnám je bila še vedno zmožna premagovati zunanega sovražnika. Verjetno se je proces popolnjevanja, opremljanja ter plačevanja vojakom nadaljeval, čeprav vemo o tem malo. Že cesar Galijen je začel z rednim zaposlovanjem konjeniških častnikov v legijska poveljstva namesto senatorjev. Ker so ti imeli več vojaških izkušenj kot senatorji, ni bilo presenetljivo, da so vojaško odgovornost postopoma prevzemali konjeniki in s tem je bil razbit senatorski monopol nad visokimi službami. Nadalje, povečana vloga konjenice in povečana uporaba enot vojakov za posebne namene je botrovala nastanku nekakšne osrednje sile, sestavljene iz konjenice in pehote, ki se bo sposobna premakniti na pomoč enotam, redno nastanjenim v posameznih provincah. Pod neposrednim poveljstvom cesarja je bila ta tudi manj dovzetna za prevrate. Odločitev za nastanek takih enot, predhodnic kasnejših hitro odzivnih vojsk, ni bila hitra. Nastale so zaradi takratnih razmer, kasneje pa zaradi visoke uporabnosti dobile bolj redno strukturo. Cesar Avrelijan jih je popolnjeval tudi z bojovníki, ki so se borili proti Rimu, kot so recimo Vandali (Campbell 1994, 231–232).

4.1 Velikost vojske

Ko je Dioklecijan konec 3. stoletja n. š. vzpostavil mir, je reorganiziral celotno državo, ki je bila od takrat naprej popolnoma vojaško orientirana. Na novo je organiziral meje, razdrobil je

province na manjše dele, prenovil poveljniško strukturo in postopoma razdelil civilne in vojaške službe. Dioklecijanove vojaške reforme izpostavljajo dva problema: celotno število vojakov in moč posameznih enot ter vzpostavitev mobilnih vojsk v četrtem stoletju. Laktancij⁶ je obtožil Dioklecijana preobširnega povečevanja vojske in ohromitve cesarstva s stroški, kar je verjetno posledica dejstva, da je dioklecijanski sistem obrambe vključeval dva starejša cesarja avgusta, Dioklecijana in socesarja Maksimijana, ter dva mlajša cesarja z nazivom cezar. Ti štirje cesarji v tetrahiji so imeli vsak svoje enote in iz tega verjetno izhajajo Laktancijevi izračuni. Velikost posameznih vojaških enot ni razjasnjena, pomožne alae in kohorte pa so verjetno ostale iste, 500 oz. 1000 vojakov, vsaj na papirju. Izgub posameznih enot in celotnih armad v preteklih desetletjih ni mogoče izračunati. Legijska moč je veliko manj dvomljiva, saj nekateri viri trdijo, da so bile dioklecijanske legije velike okoli 1000 mož. (Southern 2006, 248–249)

Seston (v Southern 2006, 248) in Jones (v Southern 2006, 248) se strinjata, da se je število legij povečalo iz 35 na več kot 60, torej, če so bile vse velike od 5000 do 6000 mož, bi bil to precejšen zalogaj za popolnjevanje teh enot. Vegetij (v Southern 2006, 249), avtor dela *Epitoma Rei Militaris*⁷ pravi, da sta imeli dve legiji, ustanovljeni v Iliriku pred Dioklecijanom, 6000 mož, kar lahko pomeni, da je bila ta številka v napisanem času precej nenavadna. Nekaj legijskih utrd je bilo manjših od tistih iz zgodnjega cesarstva, recimo El Lejjun v Jordanu s 1500 možmi, toda tudi to ne pomeni, da so imele vse legije po 1000 mož, saj so bile nekatere lahko razdrobljene in so branile posamezne postojanke. Duncan-Jones (prav tam) je lahko dokazal, da je bilo nekaj mejnih enot v četrtem stoletju, če ne celo v času tetrahov, razdeljenih v posamezne oddelke.

Med Severansko dinastijo je rimska vojska tako imela okoli 330.000 – 350.000 mož, torej približno 400.000 skupaj z mornarico, ki se je povečala do 425.000 mož za časa Dioklecijana. Johannes Lydos (v Erdkamp 2007, 268) predstavi glede na svoje vire naslednje številke: 435.266 mož, skupaj s 45.562 v mornarici. Celotno število naraste na 450.000 mož za časa Konstantina.

Natančno določanje velikosti rimske vojske je težavno, saj je mnogo podatkov nejasnih. V tretjem stoletju n. š. so vojaške enote skupaj štele do 350.000 mož s še približno 40.000 v

⁶ Krščanski pisatelj iz 4. stoletja n. š.

⁷ Znano tudi kot *De Re Militari*. Razprava o rimski vojski in vojaštvu poznoantičnega latinskega pisca Vegetija (lat. Flavius Vegetius Renatus), napisana konec 4. oziroma v 5. stoletju, verjetno v času vladanja cesarja Teodozija (Wikipedia.org 2016a)

mornarici. Število se je konkretno zvišalo pod Dioklecijanom in Konstantinom, tako da je celotna vojaška organizacija štela čez 500.000 mož – morda celo 600.000. Toda moč na papirju bo vedno večja kot pa v resnici. Mnogo enot je bilo uporabljenih samo za določene naloge, tako da je le manjše število vojakov lahko sodelovalo v posameznih kampanjah. V 4. stoletju je bilo 40.000 mož v armadi zelo veliko, mobilne armade v 6. stoletju pa so redko presegle 30.000 mož (Penrose 2005, 244).

4.2 Strukturne reforme

»Nova vojska« pozne antike je večkrat pojasnjena kot posledica Dioklecijanovih in Konstantinovih reform. Sicer njune reforme niso bile popolnoma nove in morajo biti obravnavane kot rezultat dolgega in postopnega procesa sprememb, ki so se začele že v 2. stoletju n. š. Po zmagi nad Licinijem je na podlagi zgodnejših ukrepov iz leta 312 n. š. Konstantin oblikoval strukturo vojske četrtega in petega stoletja. Vprašanje, ali je bila uradna delitev na Limitanei (mejne enote) in Comitanenses (mobilne enote) opravljena pod Dioklecijanom ali Konstantinom, je odprto. Najverjetneje je bil to postopen proces, začel v tretjem stoletju. Pehota je bila še vedno najštevilčnejša, naraščajoče število konjenice v tretjem in četrtem stoletju n. š. pa je prineslo spremembe v opremljenosti in urjenju (Penrose 2005, 268).

4.2.1 Limitanei (mejne enote)

Mejne vojske niso imele oblike milice in to niso bili oboroženi kmetje, nastanjeni v taboriščih vzdolž meje. Limitanei so bile do 6. stoletja n. š. poklicne in dobro izurjene vojaške enote, ki so bile nastanjene v mejnih območjih. Vojakom, ki so bili opremljeni in oboroženi s strani države, je bilo prepovedano delati na poljih in rediti živino tudi še v letu 458. Vojska v mejnih provincah se je postopoma razvila v poznoantično mejno vojsko, ustanovljene so bile nove enote, pod Dioklecijanovo vladavino pa se je vojaška oblast dokončno odcepila od civilne. Sistematična nastanitev mejnih enot je bila rezultat tetrarhične mejne politike. Število legij se je povečalo (na vsaj 67), tako da je imela oborožena provinca dve normalno popolnjeni legiji. Nove legije so bile velikosti legijskih veksilacij (oddelek rimske legije) – stare legije so bile razdeljene na nekaj delov. Izraz vexillatio je bil že leta 239 n. š. uporabljen za oznako konjeniške enote za razliko od pehotne legije. (Erdkamp 2007, 269)

Zosim (prav tam) je razlike med Dioklecijanom in Konstantinom opisal takole: »...meje rimskega cesarstva so bile povsod posute z mesti, trdnjavami, stolpi ... in vzdolž tega so bile

nastanjene cele vojske ... Konstantin pa je tak obrambni sistem uničil s tem, da je večino enot premaknil z meja v mesta, ki pa niso potrebovala zaščite ...»

Erdkamp (2007, 269) meni, da ta izjava ne drži niti za Dioklecijana niti za Konstantina. Slednji je z meja potegnil enote samo zaradi državljanskih vojn. Po vzpostavitvi tetrarhije leta 293 n. š. je vsak izmed obeh avgustov in cesarjev imel svojo lastno mobilno armado. Vzdolž meja je bila istočasno povečana gostota utrd, pred mejnimi območji pa so bile oblikovane garnizije. Mnogo enot je bilo razdeljenih v podenote in nastanjenih v novih ali obnovljenih utrdbah. Morali so se ščititi pred vsakodnevnimi manjšimi napadi in ropanjem, braniti utrjene predele in vzpostavljati psihološko bariero pred morebitnimi agresorji. Veliki spopadi so bili domena mobilnih armad, ki so se lahko kadarkoli popolnile s številom mejnih enot. Dioklecijanova vojaška politika izkazuje dvojno strategijo: močne in hitre mobilne enote pod neposrednim vojaškim poveljstvom v bližini pomembnejših mejnih ozemelj, kjer so bile ustanovljene cesarske rezidence (Trier, Mediolanum, Akvileja, Sirmium, Serdika, Tesaloniki, Nikomedeja, Antiohija) ter mejno obrambo, ki je bila sistematično okrepljena za uravnoteženje in oživitev mejnih območij, kjer je bilo vojaško poveljstvo ločeno od civilnega vladarja in je postalo samostojna organizacija. Dioklecijan je reorganiziral in ponovno vzpostavil tradicionalno mejno obrambo, v posebnih območjih tudi v globino ter jo kombiniral s postopnim razvojem poznoantičnih mobilnih armad. Ta njegova politika ni bila konservativna glede na razvoj v drugi polovici tretjega stoletja n. š., ampak kvečjemu v smeri stabilnosti in varnosti v smislu domačih in vojaških zadev. Vzporedno z njegovo ustanovitvijo sistema tetrarhije je Dioklecijan poskušal združiti pretekle izkušnje iz tretjega stoletja n. š. v vojaško politiko in s tem najti rešitve za očitne probleme v monarhiji in vojaški varnosti. Dokončno sta bili vzpostavljeni dve različni ravni odločanja za vojsko in za organizacijo oskrbe, ena za mejne vojske in ena za mobilne armade. Razdrobitev vojske na mejah je naredila upravno in logistično infrastrukturo še bolj razvejano. Za območja koncentracije mobilnih armad so morale biti zgrajene nove komunikacijske poti. Ta proces pa je bil v poznem tretjem stoletju n. š. zelo pomemben.

4.2.2 Comitatuses (mobilne enote)

Tetrarhične sacer comitatus – mobilne armade avgustov in cesarjev - so bile pogosto podcenjene in nerazumljene glede velikosti, zgradbe ter pomembnosti. Pod Dioklecijanom in sovladarji je rimska politika kazala znake »avgustovstva«. Zavaljo rimskih napadalnih pohodov proti sosednjim ljudstvom so bile izven načrtanih meja zgrajene utrdbе. Dolgotrajni

pohodi za vzpostavitev obrambnega območja pa niso bili usmerjeni samo na vzhod, ampak tudi čez Ren in Donavo (Erdkamp 2007, 269).

Problematično je oceniti, ali je Dioklecijan sploh bil tisti, ki je mobilne armade osnoval. Zgodovinarji so že prišli do zaključkov, da je prve mobilne armade imel cesar Galijen, ki je zbral skupaj vse razpoložljive konjeniške enote in jih združil pod Avreolovim poveljstvom. Galijen naj bi bil tako prvi, ki je uporabljal mobilne armade. V resnici je bil Galijen s sovražniki obkrožen na vzhodu in zahodu. Omejen je bil tudi z dostopom do enot na vzhodnih in zahodnih predelih cesarstva, kar je bilo še bolj problematično. Da se je lahko soočil z vsemi grožnjami, se je moral premikati hitro. Svoj štab je vzpostavil pri Milanu ob reki Po v severni Italiji, da se je lahko hitro premaknil proti severu ali Galiji, kjer so tako imenovani galski cesarji razglašali samostojnost. Galijenova konjenica ni preživela kot samostojna enota in direktne povezave z Dioklecijanovo ali Konstantinovo vojsko ni mogoče vzpostaviti. Dioklecijan je imel s seboj comitatus, sestavljen iz konjenikov in pehote, ki si ga mnogi razlagajo kot njegovo osebno stražo. Dioklecijan naj bi glede na zagovornike osnoval vsaj osrednjo mobilno rezervo, za razliko od comitatenses Konstantina in naslednikov. Ali je bil Dioklecijanov comitatus res osnova za mobilne armade, ni znano. Jasno pa je, da se je potreba po mobilni rezervi pojavila v 3. stoletju n. š., ko je cesar Sever postavil eno izmed novih legij, II. Parthica, samo 20 milj od Rima. Razloga sta bila verjetno dva: hiter odziv na vojnem območju in samoobramba. Težje je bilo odhiteti iz Rima proti Renu ali Donavi, kot pa nabrati enote iz obmejnih vojsk za potrebe napadalne operacije. To je bil eden izmed načinov za zbiranje vojaških enot za vojne – prestavljanje enot iz mirnejših predelov in nato njihovo vračanje, ko je vojne konec ali pa jih zadržati še nekaj časa na izbojevanih ozemljih. Ta metoda je bila precej nevarna, saj so območja po odhodu branilcev ostala izpostavljena, tako da se je povečala očitna potreba po obmejni vojski, ki bo ostala na mestu, medtem ko bi mobilne armade opravljale osrednje naloge. Konstantin je to uresničil in v času njegove vladavine, datum ni znan, so bile oblikovane comitatenses, sestavljene iz konjeniških in pehotnih enot ter novih enot, imenovanih auxilia. Slednje je nabral Konstantin ali njegov oče, verjetno ob Porenju. To so bile pehotne enote in s starimi pomožnimi niso imele nič skupnega. Konjeniški in pehotni del mobilnih armad sta bila po novem pod poveljstvom vsak svojega poveljnika – magister equituma in magister pedituma. Imena Konstantinovih magistrov niso znana, tako da sta njihova prejšnja poklicna pot ali status lahko le plod ugibanj. Kmalu zatem so bile osnovane tudi regionalne mobilne armade, saj ena centralno

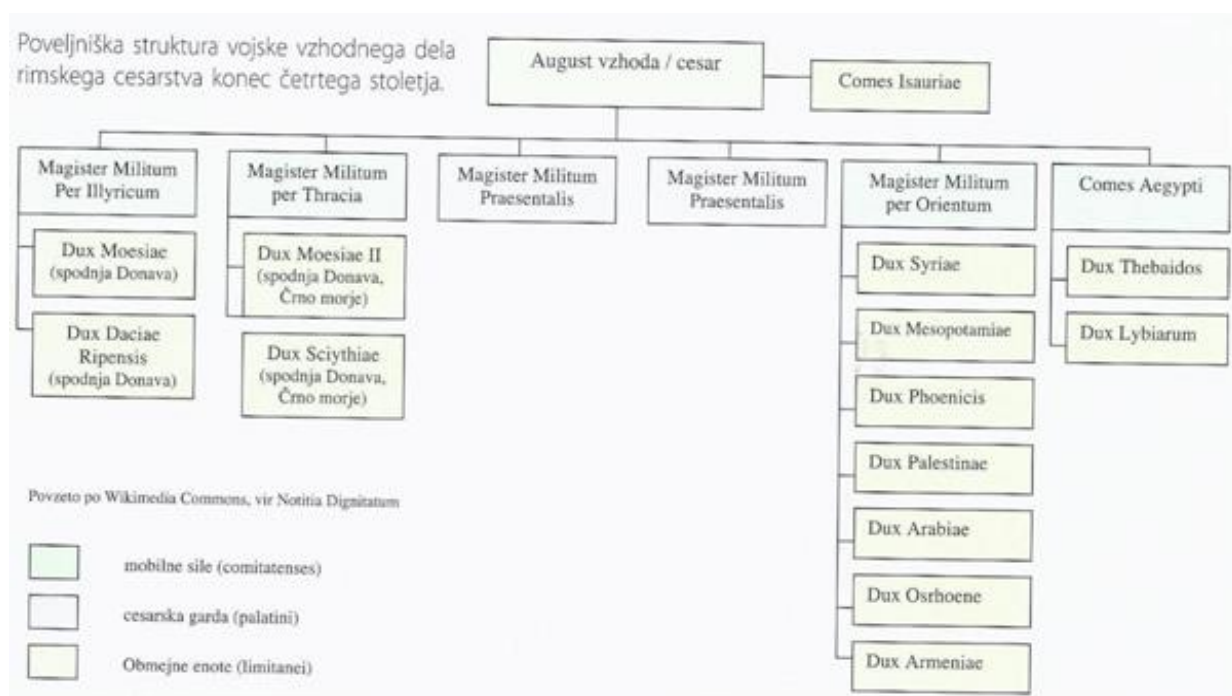
vodena s strani cesarja ni zmogla več zagotavljati miru po cesarstvu (Southern 2006, 248–250).

Comitatenses so bili po navadi nastanjeni po strateških mestih in so vsebovali prvovrstne konjeniške enote, skupaj z vsemi specialističnimi. To so bile hitro odzivne, zelo napadalno usmerjene sile za hitro premestitev kamorkoli po cesarstvu – proti zunanjemu ali notranjemu sovražniku. Uporabljane so bile za podporo prvih obrambnih linij, obmejnih garnizij v utrdbah in mest za obzidji (Williams in Friell 1998, 56).

4.3 Poveljniška struktura

V 4. stoletju n. š. se je pri comitatenses pojavila težnja, da se jih razdeli v manjše, območne skupine. Proces se je začel pod vladavino Konstantinovih sinov, ki so imeli vsak svojo mobilno armado, in nastala je potreba po ustanovitvi mobilnih, hitro odzivnih armad za posamična obmejna območja in province, kjerkoli so bile potrebne. Konstantin je razdelil tudi vojaške in civilne vloge, tako da so vojaški častniki s činom dux upravljali z obmejnimi provincialnimi poveljstvi. Čin comes rei militaris je bil za tiste višje častnike, ki so poveljevali manjšim odsekom mobilnih armad, magistri militum pa so upravljali z večjimi regionalnimi armadami (po navadi z nazivom magister equitum, pokazatelj, da je bila konjenica še vedno nižji rod v vojski) (glej slike 4.1 in 4.2) (Williams in Friell 1998, 58).

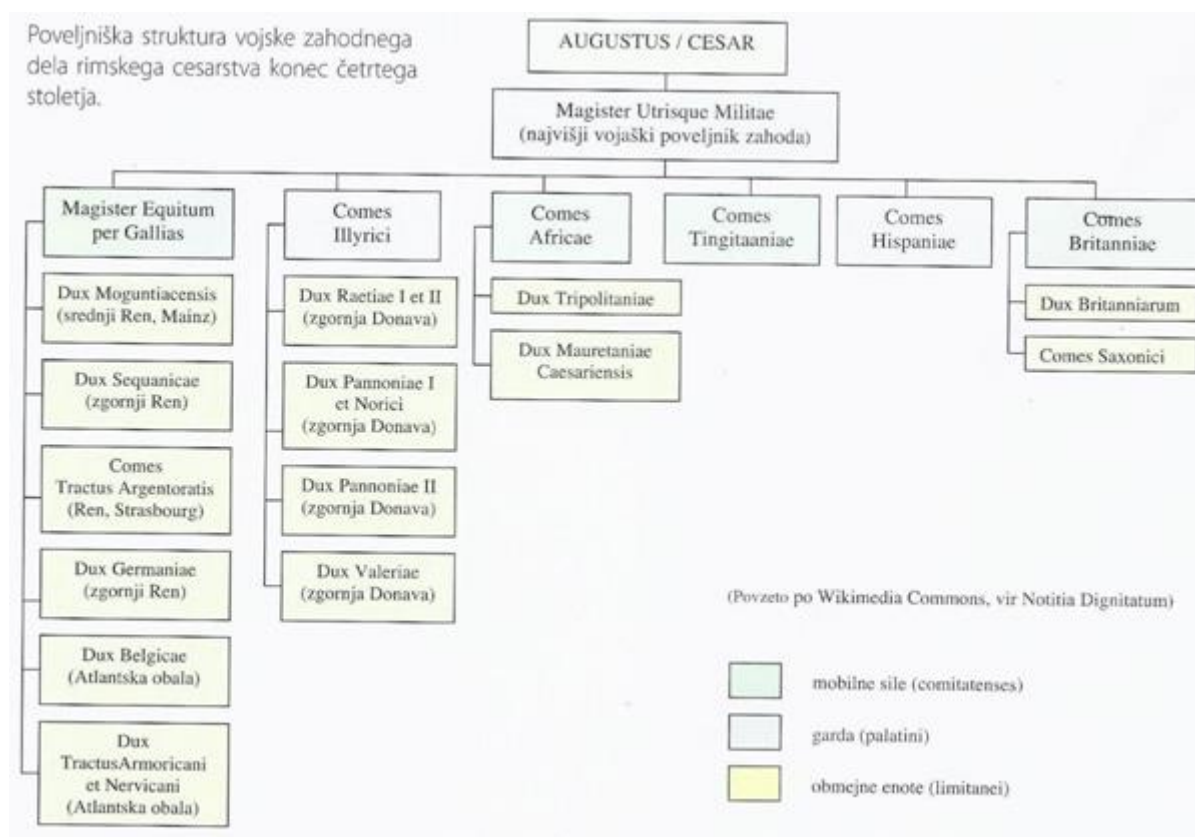
Slika 4.1: Poveljniška struktura vojske vzhodnega dela rimskega cesarstva konec 4. stoletja

Vir: Novinšek (2011, 152).

Reforme rimske vojske s pogostimi posegi cesarjev v njeno organizacijo so s spremembami v poveljniški strukturi prinašale tudi spremembe na področju častniških nazivov in činov. Po najpomembnejšem viru za poznavanje poznorimske vojske Notitia Dignitatum, obsežnem seznamu državnih uradov, vojaških enot, upraviteljev in vojaških poveljnikov, najverjetneje napisanem v obdobju cesarja Teodozija, so se ohranili nazivi in čini, ki so bili v veljavi v četrtem stoletju n. š. Za državnega vojskovodjo je bil to magister militum, v zahodnem delu imperija tudi magister utrisquae militiae in za vojskovodjo na dvoru, na razpolago cesarju magister militum praesentalis. Nazivi poveljnikov armad v prefekturah, na primer za Ilirik in Galijo, so bili magister militum per Illirycum oziroma magister militum per Gallias. Naziv poveljnika pehote je bil magister peditum in konjenice magister equitum, starejši naziv za poveljnika združenih pehotnih in konjeniških sil pa magister equitum et peditum. Vojskovodje v provincah, lahko tudi za več provinc skupaj, so nosili čin dux, poveljniki regionalnih mobilnih sil pseudocomitatenses so se imenovali comes, tudi comes rei militaris. Poveljniki legij ali združenih taktičnih skupin so nosili čin praefectus legiones. Poveljnik štirinajste legije, dela donavske flote in pete kohorte ob Donavi v Karnuntu je imel na primer naziv "praefectus legionis quartadecimae geminae militum liburnariorum cohortis quintae partis su perior, Carnunto«. Poveljniki novo oblikovanih pehotnih in konjeniških enot moči 500 in 1000 mož so imeli čin tribunus. Častniški čin prvega centuriona je bil primicerius, centuriona so v četrtem stoletju preimenovali v centenarija, poveljnik dveh centurij pa je imel čin ducenarij (Novinšek 2011, 47–48).

Slika 4.2: Poveljniška struktura vojske zahodnega dela rimskega cesarstva konec 4. stoletja

Vir: Novinšek (2011, 151).

4.4 Barbari

Tako imenovana »barbarizacija« rimske vojske se je dogajala že več stoletij. Vojska je bila vedno večnacionalna sila (brez tega cesarstvo ne bi tako dolgo preživelo) in popolnjevanje sil z Germani, kot najemniki ali rednimi vojaki, je bilo precej razširjeno. Armade Dioklecijana in njegovih sodelavcev, ki so nanovačili okoli 14 celih legij (okoli 70.000 moških), so vključevale Franke, Saksonce, Alamane, Vandale, Kvade, Jutunge, Sarmate in ostale. Toda v tem času, pred 310 n. št., so še vedno najvišja vojaška poveljniška mesta zasedali častniki iz Podonavja, ki so sestavljali temelj rimske vojaške prenove in dali nekaj dobrih cesarjev – vojakov, kot so Avrelijan, Dioklecijan in Konstantin. Bojevitá germanska plemena so bila odličen rezervoar bojne moči, kar je sčasoma ugotovil vsak rimski poveljnik, toda z nekaj izjemami se niso bojevala kot plemenske enote z njihovim lastnim orožjem in divjaško vmeno. Ne glede na ime, ki ga je nosila njihova enota, so bili vpoklicani, urjeni, opremljeni, urejeni in plačani kot rimski vojaki znotraj rimske vojaške organizacije. Nekaj lastnih posebnih taktik ali orožij kot tudi stilov uniform in okraskov je vojska prevzela, toda osnovna sestava je bila vedno rimska, ne glede na to ali so nosili vojaki germanska imena ali ne. »Barbarus« je pomenilo samo to,

da je imel nekdo korenine izven meja cesarstva in ne trenutne narodnosti ali pripadnosti. Sčasoma mnogo germanskih vojakov sploh ni več videlo domov svojih prednikov po – njihovi očetje so se naselili na rimskem ozemlju kot »laeti«, služili rimsko vojsko in se lahko upokojili z visokimi častmi. Germanski generali, kot recimo Frank Nevita, Alaman Dagalaif ali Got Arintej, nase niso gledali kot na plemenske najemnike na tuji zemlji, ampak kot na zveste, visoke rimske poveljnike, kar so tudi bili. Primarna zvestoba vojakov, še posebej častnikov, ni bila nikoli pod vprašajem – cesarju, Rimu in prestižnemu vojaškemu sistemu. Frankovski generali bi se brez oklevanja bojevali proti drugim Frankom, Got proti Gotu, ... (Williams in Friell 1998, 60).

Vstop v rimsko vojsko je bil za bojavnike iz barbarskega okolja življenjska priložnost. Germanske bojvniške tradicije, po katerih je vojskovanje sveto moško opravilo, se s služenjem v rimski vojski odlično dopolnjujejo z vojaškim zaslužkom, trikrat letno izplačano plačo in nagradami za pogum in zmage v vojnah, ki jih vodi rimska država. S sprejemanjem rimskega vojaškega reda in življenjskih navad novega okolja so se bojavniki postopno stapljali z rimskim prebivalstvom in romanizirali. Romanizacija najetih vojakov v vojski je potekala načrtno. Razpršeni so bili po celotnem cesarstvu, tako da so služili v enotah kar najdlje od svoje rodne dežele. Vojaki, ki so prišli izza Rena, so se bojevali v legijah ob Donavi ali še dalje v Siriji, Mezopotamiji in Egiptu. Tisti iz Dakije, Skitije ali Ponta so popolnjevali rimske legije ob meji na Renu ali v Angliji. Vse številčnejša najemniška vojaška kasta je bila v tretjem stoletju n. š. sposobna regenerirati samo sebe do te mere, da so rimske armade popolnjevali že vojaki in častniki drugega in tretjega rodu. Pogosto so bili poročeni z rimljankami in vedno večkrat na visokih vojaških položajih, vse do vojskovodij in konzulov. Nekdaj povsem latinsko poveljniško sestavo rimske vojske so barbari pričeli izrazito nadomeščati s Konstantinom Velikim – ustanoviteljem vzhodne prestolnice. V oblastnih obračunih in državljanskih vojnah si je zagotovil poslušnost in vdanost barbariziranih legij z oporo na sposobne barbarske častnike, ki jim je za nagrado odprl pot do visokih, privilegiranih poveljniških položajev. Zapletena v spopade na renski in donavski meji, s Perzijci v Mezopotamiji in v pogoste državljanske vojne, kar je povečevalo potrebe po vojaštvu, je bila rimska država prisiljena v iskanje novih zaveznikov, v evropskem delu države predvsem med frankovskimi in gotskimi plemeni, živečimi onstran obeh mejnih rek. Proces je potekal tudi tako, da so cesarji za popolnjevanje imperialne vojske posameznim, med seboj vedno sprtim plemenom v

rimskih obmejnih provincah, Frankom v Galiji in Gotom v Dakiji, dovolili naselitev na rimskem ozemlju, vse dokler ni naseljevanje doseglo vrhunca v drugi polovici četrtega stoletja n. š. s sprejemom celotne Zahodnogotske plemenske zveze na rimski breg Donave in vključitev njene vojske pod rimske cesarske zastave. Odločitev, ki je bistveno zmanjšala odliv domačega moškega prebivalstva iz demografsko izčrpanih vzhodnorimskih provinc v vojsko, je pozitivno vplivala na njihov gospodarski razvoj. Iskanje in pridobivanje zaveznikov je rimski državi vedno prinašalo strateške koristi. Najeti in plačani barbari so se sčasoma romanizirali in po končanem dolgoletnem služenju pridobili državljanstvo, ali se po končanih vojnah vračali na svoja ozemlja, kjer so za plačilo varovali rimske meje pred plenilskimi vdori drugih, bolj oddaljenih plemen in ljudstev. Naselitev celih plemenskih zvez na rimskih tleh pa je prinesla povsem novo izkušnjo. Množice z ohranjeno samoupravo, svojimi vodji in kralji ter njim podrejenimi vojskami so zadržale tradicijo in kulturne navade in se proti pričakovanju rimskih oblastnikov novemu okolju niso ne prilagodile in ne podredile. Zmage pod rimskimi cesarskimi zastavami so bile poslej v veliki meri zasluga barbarske številčnosti in poguma. Vendar so frankovske in gotske armade, kot vse pomembnejši del imperialnih sil, dokončno pokopale stoletno tradicijo rimske vojske, da v mirnem času gradi in dela. Gradnja cest, pristanišč, vodovodov, javnih kopališč, izsuševanja močvirij in regulacija rek je zastala. V poznem cesarstvu so vojaške plače postale sredstvo kupovanja in izrabljanja vojske za oblastne spopade in državljanske vojne, vse do zlorabe s strani provincialnih oblastnikov za osebno varovanje, pobiranje davčnin in dušenje uporov izkoriščenega in z davki preobremenjenega prebivalstva. Barbarizacija rimske vojske je dosegla svoj vrh konec četrtega stoletja n. š. s cesarjem Teodozijem. Izkušeni vojskovodja je ocenil, da potrebujejo njegove armade za učinkovito vojskovanje na mejah in v notranjih oblastnih spopadih nove ofenzivne sile, ki jih je pridobil z naselitvijo germanskih in nomadskih ljudstev na ozemlja rimskih obdonavskih in balkanskih provinc, s čemer so gotški, hunski in alanski konjeniki, najboljši svojega časa, povrnili moč vzhodnorimskim armadam, kar so potrdile Teodozijeve zmage v oblastnih in verskih spopadih z zahodnimi proticesarji – pri Mursi, Petovioni in končno pri Frigidu (Novinšek 2011, 35–38).

4.4.1 Kratka klasifikacija barbarskih ljudstev

VZHOD

- Perzijci

Sasanidski Perzijci: trdili so, da so neposredni potomci prvotnega perzijskega kraljestva Kira in Perzeja iz 6. stoletja pred n. š. Prisilili so Rim, da so vložili veliko energije in virov za protiukrepe. Sapor I. premaga 260 n. š. Valerijana in izropa Antiohijo. Sapor II. po Julijanovem porazu prisili Rim v ponižujoče premirje.

- Puščavska ljudstva - Saraceni

ZAHOD

- Nomadska plemena

Že v času zgodnjega cesarstva so se različna ljudstva vzhodno od Rena in severno od Donave selila proti rimskemu ozemlju, še posebej Huni. Mnogo plemen, s katerimi se je Rim srečal v poznem cesarstvu, je bilo preostankov zgodnejših plemen, ki so se združila.

Franki: skupek preostankov prejšnjih germanskih plemen iz severne renske delte, združeni so v sredini 3. stoletja n. š. predstavljali močnega nasprotnika. Do leta 300 n. š. jih je porazil Dioklecijanov sovladar Maksimijan ter jih naredil za zaveznike, ki so dajali vojake pod lastnim poveljstvom proti drugim ljudstvom.

Sasi: vzhodno od Frankov na Danskem; v tretjem, četrtem in petem stoletju n. š. so pustošili po Rokavskem prelivu. Skupaj z Angli in Juti so bili po vojaškem odhodu Rimljanov 410 n. š. močno prisotni v Britaniji.

Burgundijci: Nekaj ljudstev, obrnjenih proti Rimu južno vzdolž Rena. Markomani, ki so obstajali že v času Julija Cezarja, so se umaknili Alamanom in Burgundijcem. Ta nova plemena so se sredi 3. stoletja n. š. združila z ostanki prejšnjih germanskih plemen. Do četrtega stoletja so deli tega ljudstva sodelovali v rimski vojski kot »auxilia« in zavezniki.

Sarmati: vzdolž Donave sta bili dve ljudstvi, ki sta se v tretjem stoletju n. š. združili – Karpi in Sarmati. Po tem, ko so bili konec tretjega stoletja n. š. premagani, so jih Rimljani spustili na njihovo ozemlje. V vojaški službi so bili pod lastnim poveljstvom in ne rimskim. To je pomenilo, da ta ljudstva niso bila v celoti premagana ali pa je Rim potreboval nove rekrute ali pa oboje. Sredi četrtega stoletja n. š. so občutili pritisk novih plemen, Gotov, ki so se premikali zahodno skozi ruske stepe. Iz Daljnega Vzhoda so Vizigote (Zahodne Gote) in Ostrogote (Vzhodne Gote) skupaj z vandali pregnali Mongoli ali Huni.

Vizigoti: poraženi in pregnani s strani Hunov so okoli 360 n. š. prosili Rim za masovno priselitev, rezultat pa so bile naslednjih 100 let številne težave za Rimljane. Cesar Valens jim je dovolil vstopiti v Trakijo, pustil pa jih je izčrpane in podhranjene. Valens jih je nato napadel, vendar zaradi svoje nepremišljenosti izgubil. Kasneje je naslednji cesar Teodozij nad Vizigote poslal drugo pleme, Vandale, in njihovega poveljnika Stilihona, vendar jih ni mogel uničiti in je z njimi leta 382 n. š. sklenil mir. Rim jim je priznal pravico do lastnih vladarjev in tako do lastne države znotraj Rima.

Vandali: so obstajali od prvega stoletja n. š. na ozemlju današnje Poljske. Konec 3., v začetku 4. stoletja n. š. so se preselili na madžarsko ozemlje. Ko so jih premagali Vizigoti, jim je Konstantin dovolil naselitev znotraj imperija v Panonijo, služili so rimski vojski kot auxilia.

Huni: v četrtem stoletju n. š. potujoči na zahod so leta 433 n. š. pod vodstvom Atila vladali šibki zvezi germanskih plemen od Dona pa do Rena. Njihovo največje orožje je bila psihologija. Atila je dovolil ali celo napihoval zgodbe o hunskem nasilju nad kristjani, da bi v rimskem svetu prebudil strah pred Huni kot »biču božjem«.

Ostrogoti: glavna figura je bil Ricimer, German, ki je nastavljal in odstavljajal rimske cesarje. Podpiral je germanska plemena, ko so v rimskem cesarstvu postajali federati. Po Ricimerjevi smrti leta 472 n. š. so Germani pod Odoakrom v Italiji postali še močnejši. Leta 476 n. š. je Odoaker odstavil zadnjega cesarja, Romula Avgustula, in namesto da bi nastavil novega, vladal kot germanski kralj (Ermatinger 2004, 41–48).

4.5 Novačenje in urjenje

Kar se tiče redne vojske, je novačenje zadevalo dvoje kandidatov: državljane in barbore. Glavni vir kandidatov med državljani je bil običajen nabor, ki ga je najverjetneje osnoval Dioklecijan. Bil je leten, toda naborniki niso bili izbrani vsako leto iz vsake province, saj je bil lahko namesto tega pobran le naborniški davek (aurum tironicum). Naborniki so bili izbrani pod enakimi pogoji kot zemljiški davek in tako je breme padlo večinoma na podeželsko prebivalstvo. Obstaja veliko dokazov, da je bila ne glede na vojaške privilegije vojaščina precej nepriljubljena. Kar nekaj zakonov nakazuje na to, da so si možje odrezali prste, da bi se izognili dolžnosti. Posploševanje je nevarno, saj je v vsakem sistemu nabora določena manjšina tistih, ki se izogibajo vojske. Vojaške oblasti izvajajo ukrepe glede na predpostavko, da je vsak vojak morebiten dezertar. Glede popularnosti vojaške službe so obstajale tudi območne razlike. Večino nabornikov so predstavljali kmetje. Zanje je bila vojaška služba privlačna zaradi razmeroma dobre plače in pogojev. Imeli so možnost

postopnega napredovanja in pridobitve kmetije ob zaključku dolžnosti ter možnosti postati tribun, dux ali celo magister militum. Večinoma pa so bili kmetje zelo prestrašeni ob misli, da bodo daleč od doma v neki oddaljeni provinci in so si na vse pretege prizadevali izogniti se dolžnosti, čeprav je potem, ko so se otresli začetnega strahu in domotožja, večina precej zadovoljno odslužila (Jones 1964, 614–619).

Od poznega 3. stoletja n. š. naprej so naborniške metode vključevale tudi barbarska ljudstva. Naseljevanje barbarov znotraj cesarstva je bil vedno eden izmed ukrepov sprostitev pritiska na zunanje meje. V poznem cesarstvu je bilo zelo razširjeno naseljevanje plemen znotraj cesarstva v zameno za vojaške usluge. Glede na ta kriterij barbare lahko razdelimo v dve skupini: federati (foederati) – enote, sestavljene iz pogodbenega razmerja (foedus) in leti (laeti). Federati so bili plačani v blagu, po navadi v hrani (annonae foederaticae), verjetno zato, ker je niso imeli, ko so se priselili. Dokler niso postavili lastnih kmetij, so jih s hrano zalagali Rimljani. Postopoma so začeli za vojaško službo prejemati letno plačilo. Skupina ljudstev, imenovanih leti, je bila za časa tetrarhije ustanovljena v Galiji. Čeprav je bila velika skupina Frankov kot letov naseljenih okoli Trierja, Langresa in Amiens, to ne pomeni da so bili leti etnično homogena skupina. Besedo leti lahko razlagamo kot skupino ljudi, zajetih in vrnjenih v province ali bolje, kot germansko besedo za ljudi, ki so samo na pol svobodni. Ta zadnja razlaga dobro sovпада s statusom letov, katerih naselitev znotraj cesarstva je bila pogojena z rednim prispevanjem vojaških enot. Malo je znanega o organizaciji letov in federatov, nikakor pa to ni bila prepreka za odlično vojaško kariero, če je nekdo začel kot del barbarskih enot. Nekaj frankovskih častnikov je doseglo visoke položaje, kot recimo Arbogast, ki je bil postavljen kot magister militum in Rihomer, ki je dosegel čin comes. Drugi barbari so postali poveljniki armad, kot recimo Vandal Stilihon. Vprašanje je, ali bi Rim preživel tako dolgo brez teh sposobnih in vdanih mož (Southern 2006, 259–260).

Rimskemu vojskovodji Kvintu Veraniju pripisujejo izjavo, da je urjenje brez skrajnih naporov in tveganj, ki jih prinaša bojišče, nepotrebna izguba časa. Temu primerno so rimski poveljniki v urjenju moštva dovoljevali veliko divjosti, vse do mere, da so preprečili le težke poškodbe. Usposabljanje in urjenje v uporabi orožja je potekalo v taborih in na poligonih, običajno z lesenimi meči in kopji, ker takšno orožje ni povzročalo resnih telesnih poškodb, je pa njegova večja teža prispevala kasneje v boju k učinkovitejši uporabi pravega, lažjega orožja, kar je pripomoglo k dvigu samozaupanja. Težji, v primerjavi s pravimi, so bili tudi leseni ali iz protja pleteni vadbeni ščiti. Vojaški novinci so najprej napadali steber z označenimi

najpomembnejšimi človekovimi ranljivimi točkami – od glave do nog. Urjenje je potekalo v polni bojni opremi, da se je moštvo navajalo na nošenje oklepa in čelade. Vse vaje so vodili in nadzorovali centurioni. Da je bilo urjenje skupinskega bojevanja kar se da podobno realnim spopadom, so se enote spopadale med sabo. Za dodatno obremenitev so izbirali različnim bojnim situacijam primerno in zahtevno zemljišče. Enote ob mejnih rekah, Renu in Donavi ter njunih pritokih so se urile skupaj z rečno mornarico (Novinšek 2011, 44).

4.6 Oprema

Opustitev tradicionalne legionarske oborožitve, segmentnega oklepa, upognjenega pravokotnega ščita, gladija, piluma in značilne italške čelade z barvnim čopom je vplivala na zunanji izgled rimske vojske. Pehota in konjenica poznega cesarstva, upodobljeni na reliefih in freskah, sta bili – prva v luskastih in verižnih srajcah s kapucami (ki spominjajo na kasnejše srednjeveške normanske), v enostavnih železnih čeladah, z ovalnimi ali okroglimi ščiti, oborožena z dolgim mečem in težkim kopjem in druga, oborožena z refleksnim lokom ali odeta v poln oklep – bolj kot kdajkoli podobni sovražnikom, germanski pehoti, oboroženi z dolgimi meči, sulicami in okroglimi ščiti, in perzijski ali alanski konjenici lokostrelcev in težkih konjenikov (Novinšek 2011, 58).

Med tretjim in sedmim stoletjem n. š. se pri opremi ni kaj dosti spremenilo in večina rimskih enot je bila opremljenih s sulico, mečem, ščitom, čelado in oklepom. Lažje enote na konjih ali peš so nosile manj zaščitne opreme, težje na konjih pa več (Sabin in drugi 2008, 287).

4.6.1 Zaščita

Spremembe v oborožitvi, zaščitni opremi in opravi rimske vojske kažejo tudi čelade. V tretjem stoletju n. š. je v rimski vojski prevladovala segmentna čelada »sarmatskega« tipa, izdelana iz šestih, skodelasto oblikovanih trikotnih, med seboj kovičenih plošč, obdanih s temenskim obročem in dodatnim nanosnikom, lahko tudi ščitnikoma za lica in zatilje. S četrtem stoletjem n. š. se je uveljavila še enostavnejša velikoserijska čelada, izdelana iz dveh skodelasto oblikovanih polsfer, povezanih s kovicami ter obročem, običajno brez nanosnika (Novinšek 2011, 62).

Najbolj razširjena oblika oklepa je bila verižna srajca, ki je pokrivala telo od stegen do vratu. Ostale vrste zaščite so bili luskavi oklepi oz. lamellae in železni ter bronasti oklepi. Večina vojakov je nosila velike ovalne ščite, velike približno 1-1,2 metra. Najbolje zaščiteni vojaki so bili katafrakti (znani tudi kot clibanarii), katerih telesna zaščita je bila verižna srajca ali jeklen

oklep z obraznimi maskami na čeladah in segmentnim ploščatim oklepom za roke in noge. Nekateri so nosili tudi ščite in bili na konjih, zaščitenih z luskavim, verižnim ali usnjenim pregrinjalom (Sabin in drugi 2008, 286–288).

Značilni lamelni ali segmentni oklep lorica segmentata, viden na reliefih slavolokov in nagrobnikov, je bil obvezen del legionarske opreme republikanskega in zgodnjega cesarskega obdobja. Rimska vojska ga je opustila in v tretjem stoletju n. š. zamenjala z velikoserijskima tipoma oklepov, luskastim lorica squamata in verižnim lorica hamata ter njunima različnima kombinacijama. Z barbarizacijo vojske je bila uporaba oklepov zmanjšana do te mere, da so bile z njim opremljene le elitne pehotne in konjeniške enote, medtem ko je ostala vojska nosila usnjene jopiče, v prsnem delu okrepljene z železnimi ploščami in pletenimi verižnimi deli ali bila po barbarski navadi brez zaščite (Novinšek 2011, 62–63).

4.6.2 Orožje

Izdelovanje orožja, oklepov in oblačil je bilo v poznem cesarstvu prednostno in za zadovoljevanje vojaških potreb so bili ustanovljeni državni obrati za izdelovanje orožja, najverjetneje pod Dioklecijanom. Večina izdelovalnih obratov je bila namenjenih izdelavi orožja in oklepov (scutaria et armorum). Na zahodu je bila pomembna izdelava lokostrelskih puščic, medtem ko so jih na vzhodu verjetno izdelovali posamezniki zaradi tradicije domače izdelave. Značilnost vojaka v poznem cesarstvu je bil vojaški pas. Pasovi so bili pogosto oblikovani z različnimi jeklenimi dodatki z bolj ali manj praktično uporabnostjo (Southern 2006, 261–262).

Standardno hladno orožje pehote in udarne konjenice je bila 2-2,5 metra dolga sulica. Kot sekundarno orožje je mnogo vojakov nosilo še 0,7–0,9 metra dolg dvostranski meč, imenovan spatha, za suvanje in sekanje. Občasno so bila uporabljena tudi druga orožja, kot so sekire, gorjače in lasoti. Lokostrelci so bili oboroženi s sestavljenimi loki, pehotni loki so bili večji kot konjeniški sestavljeni refleksi loki. Samostreli (manuballistae), prače (funsi) in prače na palici (fustibuli) so bile redke. Pehota in konjenica sta nosili tudi večji nabor kratkosežnih metalnih orožij, kot so puščice (matioarbuli ali plumbatae) ter kopja različnih vrst (Sabin in drugi 2008, 288).

4.7 Konjenica

Obstajalo je kar nekaj vrst konjenice in pehote in točno ravnotežje v vojskah ali ekspedicijah je bilo odvisno od razpoložljivih sil, lokalnega terena in nasprotnika. Čeprav je od tretjega

stoletja n. š. naprej konjenica začela znotraj vojske postajati bolj pomembna, je bila pehota številčno in taktično še vedno v vojaškem ospredju. *Notitia Dignitatum* pravi, da je imela v poznem četrtem stoletju n. š. vojska kot celota približno dvakrat več pehotnih kot konjeniških enot. Konjeniški regimenti so imeli tudi manjše število vojakov, kar kaže na številčno premoč pehote. Mnogo konjeniških enot je bilo za raznovrstno uporabo, zmožni so se bili bojevati mož na moža ali na daljavo. Tem enotam so bili dodani katafrakti in *clibanarii*, težje oklepljena napadalna konjenica, ki je bila skoncentrirana v vzhodnih armadah. Bilo je tudi veliko enot lahke konjenice in lokostrelcev na konjih, najbolj primernih za manjše spopade. Kot pri pehoti so bile prednje vrste boljše zaščitene, v nekaterih enotah so bile znane kot *cataphractarii* (Sabin in drugi 2008, 291–294).

Equites cataphractarii so bili prvič znani v rimski vojski za časa Hadrijana v 2. stoletju n. š. Podobni so bili Sarmatom in kot taki so nosili skoraj popolne luskaste suknjiče in čelade 'spangenhelm'. Nosili so dolge sulice (*contus*) v dveh rokah in bili so brez ščita. Konji teh katafraktov so bili lahko oklepljen ali pa ne. Nekaj literarnih opisov omenja konjske oklepe, drugi ne. Ena stvar pa je jasna: *cataphractarii* so bili težje oklepljeni kot navadna konjenica, bojevali pa so se raje z dolgo sulico kot z lažjimi kopji. *Clibanarii* pa so imeli perzijske in partske korenine in jih najverjetneje v rimski vojski ni bilo do 4. stoletja n. š. Perzijska oklepljena konjenica in njen rimski ekvivalent sta bili precej impresivni in sta tako tudi vplivali na pisce iz 4. stoletja n. š. Veliko bolj podroben opis kot pri težko oklepljenih konjenikih pomeni, da je bil njihov oklep bolj popoln in izrazit kot pa tisti pri sarmatskih *equites cataphractarii*, ki so bili prisotni že stoletja (MacDowall in Hook 2002, 19–20).

4.8 Artilerija

Rimska torzijska artilerija je imela dva osnovna tipa: eno- in dvoročnega. Enojni način, ki se je ohranil nespremenjen skozi srednji vek, je bil pred 4. stoletjem n. š. redek. Imel je enojno roko za metanje in je lahko z lobom ali direktnim strelom izvrgel skalo s precej veliko močjo. Rimljani so mu rekli *onager* oz. divji osel, zaradi močnega odsuna naprave. Namerili so tako, da so celotno napravo postavili v smeri cilja, bila je precej natančna. Skozi obdobje so bile precej bolj razširjene dvoročne naprave ali *ballistae*. Podobne so bile samostrelom, toda sila ni temeljila na napetosti na metalnih rokah, ampak kot pri *onagerju*, na napetosti zvite tetive, ki jih je držala. Baliste so se močno razlikovale po velikosti; nekatere so bile dovolj majhne, da jih je lahko upravljal en sam človek, druge pa ogromne, ki so lahko z veliko hitrostjo in natančnostjo izstreljevale puščice ali pa skale. Lažjim balistam se je reklo tudi '*scorpiones*'. Čeprav močne, pa tudi največje torzijske naprave niso mogle prebiti dobro grajenega,

debelega kamnitega ali podobnega zidu. Lahko pa so prevrnile tanjše prizidke aličasne zgradbe na ali okoli stalnih fortifikacij (Goldsworthy 2003, 188–189).

4.9. Taktika

Najbolj razširjena formacija je bila bojna linija oz. falanga. Kot pravi Vegetij, je bila namenjena za odbitje napada. Uporabljena je bila, ker je bila pehota v tem obdobju postavljena obrambno, medtem ko je konjenica predstavljala armadno napadalno moč (MacDowall in Embleton 1995, 30).

Kako je potekalo bojevanje poznorimske vojske, izvemo iz ohranjene razprave Flavija Vegetija Renata De Re Militari (v Novinšek 2011, 48–49) iz konca četrtega stoletja n. š., ki kaže, da je vojska poznega cesarstva in njeni zavezniki znano bojiščno taktiko obstreljevanja z loki, balistami in drugimi artilerijskimi metalnimi napravami, še bolj stopnjevala. Cilj intenzivne uporabe orožij za boj na daljavo je bil zadati nasprotniku kar največ izgub, še pred spopadom mož na moža, torej pred uporabo kopja, sulice in meča. Postrojitev armad na bojišču je bila najmanj šestvrstna, s pehoto in težko konjenico v centru ter lahko konjenico na obeh krilih. Oklepni konjeniki, oboroženi z dolgimi sulicami, so se v napad pomikali vstric s težko oboroženo legijsko pehoto, medtem ko je na bokih razporejena lahka konjenica sovražnika obstreljevala z loki in napadala s kopji in sulicami. Prvi dve vrsti težko oborožene pehote sta napad začeli s skupinskim metanjem kopij in nato v boju z bližine uporabili sulice in dolge meče spata. Vrste razvrščene za njima so ju medtem podpirale z loki in metanjem kopij. Zadnja, šesta vrsta, sestavljena ponovno iz težko oborožene elitne pehote, primerljive z nekdanjimi triariji, je bila po Vegetiju v vlogi močne rezerve, ki je v boj posegla v odločilnih trenutkih. Po Vegetijevem predlogu izračunano število vojaštva na bojišču pokaže, da je za eno vrsto bojne linije na dolžini rimske milje, to je 1478 metrov, bilo potrebnih 1666 vojakov pehote. Za šestvrstni bojni razpored torej 9996 vojakov. Devetdeset centimetrov širok razpon za vojaka kaže na izrazito strnjenost bojne linije. Upošteva približno dvometrski presledek med vrstami je osnovni šestvrstni razpored imel globino okoli 13 metrov.

5 NASPROTNIKI

V tem poglavju sledi opis protagonistov bitke. Na eni strani je bil vzhodnorimski cesar Teodozij in njegov prvi poveljnik, Vandal Stilihon, na drugi strani pa uzurpator Evgenij, ki je bil le lutka v rokah svojega vojaškega poveljnika, Franka Arbogasta.

5.1 Teodozij

Flavij Teodozij I. Veliki (Flavius Theodosius I. Magnus), ki je vladal od 378–395 n. š., je izšel iz vrst rimskega plemstva v Španiji. Mladi Teodozij je na začetku vojaške kariere znanje o vojskovanju pridobival v štabu svojega očeta Teodozija starejšega, vojaškega poveljnika Britanije – comes Britanniorum, kasnejšega zmagovalca nad Alemeni in poveljnika konjenice – magister equitum praesentalis na dvoru cesarja Valentinijana I. Poslan, da zaduši upor v provinci Mavretaniji, današnjem Maroku in Alžiriji, je po zmagi iz ne povsem znanih razlogov padel v nemilost in bil v Kartagini usmrčen. Takrat je bil s položaja vojaškega poveljnika – dux v provinci Meziji odstranjen tudi Teodozij. V negotovih in nevarnih političnih razmerah se je umaknil domov v Španijo, a je bil kmalu po Valentinijanovi smrti z njegovim naslednikom Gracijanom rehabilitiran in ponovno vpoklican v vojsko, da je leta 378 n. š. postal poveljnik konjenice – magister equitum velike panonske dieceze (Ilirik), raztezajoče se od današnje Avstrije do Jadranskega morja, ogrožene s preko Donave vdirajočimi germanskimi Sarmati in Kvadi. Ko je istega leta v bitki pri Adrianoplu skupaj z uničeno rimsko armado izgubil življenje Gracijanov stric Valens, cesar vzhodnega dela države, in sta imperiju v zapletenih vojaških razmerah gotskega divjanja in pustošenja po vzhodnih provincah vladala cesarja – otroka, devetnajstletni Gracijan in njegov dvanajst let mlajši polbrat Valentinjan II., je imperij življenjsko potreboval močnega in aktivnega vladarja. Gracijanovo odločitev, da je za cesarja na vzhodu imenoval izkušenega vojaškega poveljnika Teodozija, je takrat najverjetneje vzpodbudila Teodozijeva zmaga nad Sarmati v zimski bitki ob zaledeneli Donavi, decembra 378 n. š. (Novinšek 2011, 19–23).

Njegovo ozemlje naj bi bil vzhodni del cesarstva, skupaj s provinco Dakijo in Makedonijo, ki je bil še posebej poln barbarov iz prejšnjih let. Sprva je želel ponovno zgraditi vojsko, disciplino, v kateri ni najbolj blestel, z namenom, da bi okrepil rimski položaj na balkanskem polotoku. Vojaške nepripravljenosti ni mogel rešiti samo z naborom, ki je zadeval le določene razrede. Teodozij je tako odločil, da sprejme v vojsko večje število Tevtonov, ki vojski do

tedaj niso smeli služiti. Do leta 379 n. š., ko so se tujci v vojski že pošteno premešali z ostalimi, tako med navadnimi vojaki kot med častniki, pa Teodozij ni storil nič več za pohitritev tega procesa kot njegovi predhodniki. Za razliko od zahodnega dela so bili med poveljujočimi častniki v Teodozijeveh provincah oboji, tako Rimljani kot Tevtoni. Ugotovil je, da se barbarov, ki so vdrlji v province že leta 375 n. š., ne da kar tako izseliti in tako je iskal nove načine za sobivanje. To je vplivalo tudi na prijazen sprejem Vizigota Atanarika leta 381 n. š. in zaključek dogovora o zavezništvu oz. foedus, z glavnino Vizigotov jeseni 382 n. š. Gotom, ki so obljubili vojaško pomoč, je bilo dodeljeno ozemlje med spodnjo Donavo in Balkanskim gorstvom. S tem dogovorom se je celotno ljudstvo naselilo na cesarskem ozemlju in ohranilo lastno oblast. Teodozijeva situacija se je v njegovem delu cesarstva zakomplicirala okoli 379. leta n. š. z ostrim bojem med podaniki nicejstva (ki pravi, da je Jezus Kristus enak Bogu Očetu) in nekaterimi ostalimi krščanskimi skupinami. Teodozij sam, prvi cesar, ki si ni nadel naziva pontifex maximus (vrhovni zaščitnik starih rimskih verovanj), je veroval v nicejsko vejo, kljub njegovemu krstu po resni bolezni šele jeseni 380 n. š. Iz političnih in verskih razlogov se je odločil, da bo prinesel v cesarstvo versko enotnost. Kot katolike so šteli samo osebe, ki so verjele v troedinost Očeta, sina in Svetega Duha. Nedvomno je bila v dokumentu poudarjena tudi verska intoleranca. Istega leta je Teodozij ponovno prepustil zahodni del cesarstva sovladarju Valentinijanu, svoj vpliv pa si je zagotovil s tem, da je kot glavnega cesarskega svetovalca postavil moža, ki mu je zaupal, frankovskega generala Arbogasta. V milanskem škofu Ambroziju pa je našel cerkvenega delavca, s katerim je lahko sodeloval in vzpostavil celo prijateljstvo (Encyclopaedia Britannica Online 2016).

5.1.1 Stilihon

Flavij Stilihon (Flavius Stilicho) je bil magister militum na zahodu od leta 394 do 408 n. š. in ena izmed vodilnih političnih figur v poznem rimskem cesarstvu. Bil je sin vandalskega konjeniškega častnika in rimske gospe. Verjetno je bil zaradi očetovega vpliva leta 383 n. š. izbran za del diplomatske misije v Perziji. Ob njegovem povratku se je poročil s Sereno, Teodozijevo nečakinjo, in dosegel čin comes oziroma grof. Od leta 385 do 392 n. š. je bil comes domesticorum in spremljal cesarja na njegovem pohodu nad Magnusom Maksimom, obenem pa stopnjeval vpliv in moč na dvoru. Kot magister militum v Trakiji (okoli 392 n. š.) je kot general sodeloval v vojni proti Evgeniju. Po bitki pri Frigidu ga je Teodozij povišal v magistra militum na zahodu. Tedaj je Stilihon posedoval skoraj neomejeno oblast, povečal je nadzor nad uradništvom v zahodnih provincah, ki so odgovarjale samo njemu. Ko ga je Teodozij imenoval za skrbnika mladega Honorija, je šel še preko cesarjevih želja in načrtov,

še posebej po Teodozijevi smrti leta 395 n. š. De facto zahodni vladar in poveljnik vzhodne vojske se je razglasil za skrbnika obeh cesarjev, Honorija in Arkadija. Stilihon je bil po mnogih pričevanjih zelo osovražen. Bil je uspešen general, ki se je izkazal z zmagami nad trumami, ki so ogrožale cesarstvo, s pomočjo pogajanj in diplomacije (Bunson 2002, 514–515).

5.2 Arbogast in Evgenij

Po ohranjenih sporočilih je Arbogast (Arbogastes) izšel, kot je bilo v času poznega rimskega cesarstva običajno, iz rodu vojaških poveljnikov germanskega porekla, ki so kot romanizirani najemniki že generacije popolnjevali rimske armade in med katerimi so bili prav na zahodu najštevilčnejši Franki. Velikokrat plemenitega barbarskega rodu, iz družin plemenskih poglavarjev, so drzni, sposobni in ambiciozni, dosegali visoke vojaške položaje, kar jim je omogočalo, da so se poročali z rimljankami plemiško-patricijskega rodu. Arbogast je bil po prevladujočem mnenju starejših zgodovinarjev (novejši preučevalci poznorimskega cesarstva to opuščajo) sin Flavija Bauta, poveljnika rimske galske armade, vojskovodje frankovskega rodu in nečak drugega frankovskega pomembneža Flavija Rihomera, rimskega konzula in do leta 393 n. š. vojskovodje vzhodnorimske vojske. Arbogastovo ime se je na vojaškem in političnem prizorišču pojavilo v kriznem času vzhodnega dela rimske države, po porazu rimske vojske pri Adrianoplu, potem ko ga je zahodni cesar Gracijan z delom svojih elitnih čet, pod poveljstvom magistra militum Bauta, poslal Teodoziju na pomoč. V letih vojaških spopadov z Goti, po rimskih balkanskih provincah in iskanju politične rešitve za umiritev nevarnosti, ko je Teodozij vladal začasnemu prestolnemu mestu Solunu, se je Arbogast izkazal kot dober poveljnik in strateg. Po končani gotski nevarnosti je ostal v vzhodni armadi v štabu strica Rihomerja vse do državljanske vojne leta 388 n. š., ko se je ponovno izkazal in prispeval k Teodozijevi zmagi nad zahodnim samozvancem Maksimom, s čimer si je zagotovil cesarjevo naklonjenost in bil imenovan za poveljnika galske armade in zaščitnika mladoletnega cesarja Valentinijana II. V kolikšni meri si je Teodozijevo naklonjenost pridobil z vojaškimi vrlinami, izkazanimi v bitkah z Maksimovimi armadami ob Savi pri Sisku in Dravi pri Ptujju in koliko so pripomogle sorodstvene vezi z Rihomerjem in Bautom, poročila ne povedo. Vojskovodja in regent Arbogast je umiril dolga leta vdirajoče Franke preko Rena in zagotovil zahodu države varnost, kar je ob vladarskih nalogah nedoraslemu mladoletnemu cesarju v naslednjih letih zagotovilo popolno politično moč. Po nenadni

Valentinijanovi smrti je željo po popolni oblasti, ki mu je bila zaradi nerimskega porekla nedosegljiva, uresničil s samovoljnim imenovanjem novega zahodnega cesarja. Flavij Evgenij (Flavius Eugenius) je bil politično neznan, učen dvorni uradnik, razglašen za cesarja avgusta 392 n. š., tri mesece po nenadni in nerazjasnjeni Valentinijanovi smrti v 21. letu starosti. Vendar je Teodozij postavitev Evgenija za zahodnega sovladarja zavrnil in valentinijansko - teodozijanske dinastične pravice zaščitil z imenovanjem svojega devetletnega sina Honorija za zahodnega cesarja (Novinšek 2011, 147–148).

Že pri kratkih opisih glavnih sodelujočih v spopadu lahko vidimo, kako močno je bilo poznorimsko cesarstvo še vedno prepleteno z bojem za oblast med vojaškimi poveljniki tiste ali one narodnosti ter še zadnjimi ostanki stare rimske aristokracije. Cesarji so hoteli zagotoviti svoji dinastiji dolgo in bogato vladavino, tega pa so se želeli polastiti uspešni in s tem vplivni vojaški poveljniki. Vsaka stran je imela svoje podpornike. V tem primeru sta uzurpator Evgenij in Arbogast lahko računala na staro rimsko aristokracijo, lastnike starih pravic in privilegijev ter poganskih zagovornikov, po drugi strani pa je Teodozijevo stran podpirala nova duhovščina in nedvomno še prenekateri, ki so si obetali ozemlja ali bogastva po prevzemu oblasti.

6 BITKA PRI FRIGIDU 394 n. š.

V prvih petih poglavjih smo prikazali splošen oris v poznorimskem cesarstvu 4. stoletja n. š., opisali značilnosti vojske v tistem času ter navedli nekaj podrobnosti o protagonistih. V tem poglavju se bomo osredotočili na bitko samo. Zanimajo nas predvsem bojni pohod vojsk, načrti za spopad in samo bojevanje.

Leto po sporazumu z Goti se je ponovno pojavil že znan problem. S strani svojih vojakov v Britaniji je bil za cesarja proglašen Magnus Maksim. Tudi on je bil Španec kot Teodozij – morda sta bila celo sorodnika. Gracijan je zavrnil njegovo priznanje in zbral vojsko, da se z njim pomeri, ko je Maksim vstopil v Galijo. Po nekaj napadih blizu Pariza je Gracijanova vojska na veliko začela prestopati k nasprotniku. Uspelo mu je pobegniti, vendar je bil ujet pri Lugdunumu (današnji Lyon) in bil usmrčen. Očitno je bil to zelo dobro izpeljan državni udar in Maksim je poskrbel za podporo mnogih višjih častnikov in dvornih uradnikov. Nekaj višjih dvornih članov je bilo usmrčenih, večina pa je prestopila. Manj je jasno, zakaj je Gracijan izgubil podporo. Njegova vojaška pot je bila razmeroma dobra, obtoževali pa so ga pretiranega favoriziranja enega izmed alanskih oddelkov in da se je začel udinjati bolj užitek kot delu. Maksim je nadzoroval evropske province severno od Alp in jasno pričakoval Teodozijevo potrditev za sovladarja. Povabil je takrat dvanajstletnega Valentinijana II., da se mu pridruži v Trierju, da bi lahko vladala »kot oče in sin«. Spretno zavlačevanje pri pogajanjih je dovolilo Valentinijanu vdanim enotam, da zavarujejo alpske prehode. Maksim je še vedno upal na pomiritev odnosov in ni poskusil uporabiti sile. Za nekaj časa je Teodozij uzurpatorja priznal, pojavil se je tudi v uradnih dokumentih. Prav tako je povzdignil svojega sina Arkadija – ki takrat ni štel več kot pet ali šest let – v avgusta. Nekaj let pozneje je Maksim izvedel nenaden napad na Italijo; leta 387 n. š. je bil v Milanu ter popolnoma nadzoroval Valentinijanovo ozemlje. Slednji je, skupaj z večino dvora, pobegnil na varno k Teodoziju (Goldsworthy 2009, 261).

Teodozij je bil tedaj pred dilemo, ki se ji ni mogel izogniti. Lahko bi podprl Magnusa Maksima, nicejana in Španca, ki je bil močnejši kot Valentinijan II. ali pa družino, čeprav je bil Valentinijan pod vplivom svoje matere Justine, ki ne samo, da je bila Arijanka, zapeljevala je pogane in afriške Donatiste, da bi okrepila Valentinijanov položaj. Kljub rahlemu presenečenju je izbral družinsko možnost (Kershav 2013, 331). Zosim (v Kershaw 2013, 331) je obrazložil, zakaj: Teodozij je pred tem izgubil ženo Elijo Flakilo, ki je bila vzor krščanske ponižnosti in dobrote. Justina mu je tedaj ponudila svojo hčer Galo, ki je bila privlačna zaradi dveh stvari: bila je zelo lepa in v (zapletenem) sorodstvenem razmerju s Konstantinom

Velikim. Ta dvojna skušnjava je bila prevelika za Teodozija in tako je odkorakal proti Maksimu. Bojni pohod je bil tako gladek in hiter, da je ujel Maksima popolnoma nepripravljenega. Po tem ko je zmagal na Balkanu, je odšel proti Akvileji, kjer je Magnusa Maksima ujel in ga usmrtil 27. avgusta 388 n. š.

6.1 Povod za vojno

Po zmagi nad Maksimom je Teodozij širokogrudno podelil Valentinijanu II. celo zahodno cesarstvo, skupaj s svojim osebnim delom in vse, kar je pripadalo cesarju Gracijanu. Mladi cesar je bil takrat star 17 let, njegova mati Justina je umrla ravno ob Teodozijevi zmagi nad Maksimom, tako da je vladal oziroma poskušal vladati sam. Prebival je v Trierju, kar je nakazovalo, da je bila takrat obramba galskih provinc glavna naloga zahodnorimskega cesarja (Hodgkin 1889, 127–128).

Spomladi in poleti 391 n. š. sta se Teodozij in njegov dvor po treh letih neposrednega vladanja iz Milana podala na dolgo potovanje proti Konstantinoplu. Italija in galske province so bile po zmagi nad Maksimom dodobra pomirjene. Sposobni in zaupanja vredni magister militum Arbogast je iz Trierja učinkovito branil severozahod cesarstva skozi cesarsko nadoblast mladega Valentinijana II., takrat starega 20 let, toda brez resnih političnih ali vojaških izkušenj. V Italiji je bilo senatorski srenji pozabljeno, da so sodelovali z Maksimom, po dogovoru so sedaj podpirali Teodozija in njegovo dinastijo. Vendar pa je februarja 391 n. š. Teodozij prekinil z očitno uspešnim sobivanjem s poganskimi tradicionalisti ter z zakonom ne samo prepovedal žrtvovanje v zasebnih ali javnih prostorih, ampak tudi prvič prepovedal shajanje v svetiščih in templjih. Obraz, ki ga je sedaj Teodozij kazal poganskim senatorjem, ni bil več tolerant in svetovljanski, ampak oster in versko radikalen. Za Teodozijevo nenaden očiten zasuk pri verski politiki je lahko več razlogov. Možno je, da je bil to del sistematičnega načrta zatrtja herezije, nato še poganstva in je bil to njegov drugi del operacije; da se je končno znebil zadržkov glede učinkovitosti starorimskih žrtvovanj, ki so ga ovirala; da ga je vpliv njegovega glavnega civilnega uradnika, katoliškega ministra Rufina, skupaj z Ambrozijem, privedel do skrajnih ukrepov. Teodozijevo razmestitev na zahodu je bila improvizirana, kot je bila že po Gracijanovem padcu. Bil je enotni vladar cesarstva v času, ko je bila potreba po dveh močnih vladarjih, vsakem v svojem delu cesarstva, največja. Možno bi bilo, da Teodozij ne bi nastavil Valentinijana II. in bi za cesarja izbral kakega močnega vojaškega sodelavca izven svoje družine, tako kot je njega samega v nevarnih časih leta 397 n. š. izbral Gracijan (Williams in Friell 1998, 90–95).

Na zahodu pa dejanskih vladarskih funkcij ni opravljal mladi, naivni cesar, ampak frankovski veteran, ki je stal zraven njega ob prestolu, premikal legije in nastavljal ter odstavljajl generale po želji. Med Teodozijevo boleznijo sta vojno v Trakiji uspešno vodila dva Gracijanova frankovska poveljnika, Bauto in Arbogast. Bauto je umrl leta 385 n. š. in od takrat naprej je vrhovna oblast na Valentinijanovih vladarskih ozemljih vedno bolj pripadala drugemu Frankovskemu generalu, Arbogastu, človeku, ki so ga njegovi vojaki oboževali zaradi poguma, vojnih izkušenj in zaradi zavračanja bogastva. Ta mož je bil očitno zvest cesarstvu, tudi valentinijanski rodbini. Sledil je mlademu cesarju v izgnanstvo in po zmagi je v Emoni sam pokončal Viktorja, uzurpatorjevega sina. Zavedajoč se nadvlade na vseh področjih politike in vojske nad svojim nominalnim vladarjem tega ni skrival in je nekajkrat na posvetovalnih sejah celo odkrito nasprotoval in se rogal cesarjevim predlogom. Na kratko, frankovski vojščak je že tri stoletja prehitel z držo frankovskih vladarjev oz. merovinških monarhov (Hodgkin 1889, 128–129).

Arbogastov naziv je bil *magister militum in praesenti*, torej poveljnik armad v prisotnosti cesarja. Na vzhodu je bilo takih poveljnikov pet, on pa enakovrednih ni imel, niti v Italiji: pod svojim poveljstvom je nadzoroval skorajda celotno zahodno vojaško silo, razen Afrike. Kmalu je prišel do položaja vladarja Galije, Španije in Britanije v Valentinijanovem imenu, vendar pod dejanskim neposrednim poveljstvom Teodozija. Ta položaj je bil jasen in Arbogast ga je na polno izkoriščal, nastavljal lastne ljudi na ključne vladne položaje in izdajal ukaze Valentinijanovim uradnikom. Uspešno se je boril ob renski meji (proti lastnim frankovskim soljudem), od premagancev izsilil ugodno premirje in obnovil strateško trdnjavsko mesto Köln – zadnjikrat, da je rimska vojska okupirala vzhodni breg Rena. V kratkem času njegovega regentstva pa se je zgodila nova politična kriza z vsemi simptomi spodrseljaja, nezgode in napačnega razumevanja, ki so od tedaj naprej zaznamovali razmerje med polovicama cesarstva. To bo vodilo do še ene drage državljanske vojne, ki bi se ji, glede na dokaze, zlahka izognili. Očitno je bilo v Arbogastovem interesu, da pomirja in upravlja z mladim cesarjem, toda to je postalo težavno, celo nemogoče. Verjetno Arbogast, barbar, tega sploh ni bil zmožen. Zaupanje med njima je izpuhtelo. Valentinijan bi bil najbrž tedaj zadovoljen z nič manj kot popolno cesarsko močjo, kar bi pomenilo tudi zamenjavo vseh Arbogastovih nameščencev. Za možnost mirne delitve moči, ki bi dopuščala Valentinijanu vsaj malo moči, ne da bi se razdrlo zavezništva, je bilo prepozno (Williams in Friell 1998, 96–97).

Nasprotja so pripeljala do tega, da je nekega dne Valentinijan II., sit barbarove vzvišenosti, Arbogastu izročil pisni odpust z mesta *magister equitum*. Arbogast naj bi papir hladnokrvno raztrgal, rekoč »Nisi mi ti podelil tega naziva, tako da mi ga ne moreš vzeti.« Valentinijan je izvlekel meč proti odhajajočemu generalu, vendar je bil zadržan. Arbogast se je vrnil ter vprašal, kaj je cesar hotel narediti. »Ubiti se«, je zastokal žalostni Valentinijan, »saj nimam oblasti, ne glede na to, da sem cesar.« Od tistega dne sta si bila Valentinijan in njegov konjeniški poveljnik odkrito sovražna. Nedolgo za tem je nekaj Arbogastovih služabnikov mladega cesarja med kopanjem v Roni blizu mesta Vienne, v odsotnosti njegovih telesnih stražarjev, napadlo in ga zadavilo. Nato so mu okoli vratu nadeli robec ter ga obesili na drevo, da bi izgledalo kot samomor. Ve se, da je bila Valentinijanova smrt Arbogastovo delo (Hodgkin 1889, 129–130).

Govorice o umoru so bile neizogibne in Teodozij jih ni mogel spregledati, četudi je bil vesel zaradi izumrtja valentinijanske dinastije. Ker je vedel, da dobrih odnosov ne bo več, je do takrat zvesti Arbogast izbral preventiven upor. Za cesarja je proglasil učitelja in nižjega uradnika Evgenija in začel zbirati podporo in zaveznike. Našel jih je med rimskim plemstvom. V Rimu so še vedno stanovali nekateri najbogatejši in najbolj vplivni ljudje v celem cesarstvu, mnogi izmed njih so Teodozija sovražili zaradi njegovega agresivnega krščanstva (Kulikowski 2007, 169).

»Goreča predanost krščanstvu na Teodozijevi strani ni bila nič manjša od Evgenijeve zvestobe stari verski tradiciji. Evgenij je bil sicer naklonjen krščanstvu, vendar je pod vplivom Rima sledil ideji, da se oživi blišč in slava rimskih božanstev. Hkrati sta ga na Arbogastovo pobudo zamikala tudi prestol in možnost, da združi državo v celoto in ji sam zavlada. Torej je bil spopad neizogiben in samo vprašanje časa je bilo, kdaj bo do njega prišlo« (Frelih 2003, 31–32).

Samo šest mesecev po uzakonitvi zadnjega izmed Teodozijevih protipoganskih zakonov sta Arbogast in Evgenij krenila v Italijo, kjer ju je senat sprejel z odprtimi rokami. To niti ni bilo presenetljivo, saj ne samo, da se zgornji poganski razredi Arbogastu niso mogli vojaško upirati, videli so ga tudi kot nekoga, ki se bo uprl Teodozijevega čedalje bolj tiranskemu pokristjanjevanju in njegovim poskusom vladati zahodu iz Konstantinopla. Prav tako so z izkazovanjem podpore in legitimitete magistru in njegovemu cesarju pričakovali kakšen privilegij. Kmalu je postalo jasno, da ne glede na Evgenijevo izpričano krščanstvo hoče pogan Arbogast senatu podeliti nekaj privilegijev in koncesij. V kuriji je bil zopet postavljen Oltar

zmage⁸, za mnogo poganskih obredov, templjev in žrtvovanj so bila na voljo zasebna sredstva, ugledni pogani pa so prišli do dobrih služb. Arbogast je bil previden, da ni izvajal preveč protikršćanskih ukrepov, vendar so zaradi skrajne in netolerantne narave krščanstva ti poganski ukrepi uničili še zadnje možnosti za umiritev odnosov s Konstantinoplom. Teodozij je imel sedaj razlog, da razume prihajajoči konflikt kot versko vojno. Arbogast na ta konflikt ni imel podobnih verskih pogledov. Namesto tega ga je videl kot način, da ohrani ali še poveča svoja ozemlja in oblast. Najmanj, kar je hotel, je, da bi ga Teodozij priznal za vladarja na zahodu (Crawford 2012, 6-7).

Na vojno se je Teodozij pripravljal ne toliko s pomočjo orožja kot s pomočjo posta in molitve, ne toliko oprt na budnost straž kot na nočne pobožnosti. Z duhovniki in ljudstvom je obšel vse kraje molitve, v spokorni opravi ležal na tleh pred relikviarji mučencev in apostolov ter po posredovanju svetnikov klical nase zanesljivo pomoč. Pogani pa, ki svoje zmote poživljajo z vedno novimi zmotami, so obnovili žrtvovanja in Rim oskrunili s krvjo pogubnih daritvenih živali. Pregledovali so drobovje drobnice in na podlagi njegove napovedi oznanjali zanesljivo Evgenijevo zmago, pri čemer je to praznoverje od drugih in z vso nemo počel tedanji prefekt Flavijan. Zaradi njegovega zatrjevanja so, ker je veljal za precej modrega, domnevali, da bo Evgenij zagotovo zmagal (Maver 2012, 16).

6.2 Vdorne smeri

Vzhodna armada iz Konstantinopla je odšla na vojni pohod iz bližnje Herakleje konec maja 394 n. š. Več kot 1500 km dolgo pot je prehodila v treh poletnih mesecih (junij, julij, avgust). Teodozij je za pospešeni premik na zahod, da bi sovražniku odvzel čas za zbiranje sil, uporabil Via Militaris, eno največjih rimskih cest, ki je iz Konstantinopla (Istanbul) preko Serdike (Sofija), Naisa (Niš), Sinigiduna (Beograd) in Akvinka (Aquincum/Budimpešta) vodila do Vindobone (Dunaj). Cesta je vojaško vrednost ohranila še daleč v srednji vek, ko so jo za vojne pohode na zahod uporabljale tudi turške vojske (glej sliko 6.1) (Novinšek 2012, 8).

⁸ Oltar je leta 29 pred našim štetjem v senat postavil cesar Oktavijan v spomin na Bitko pri Akciju, ko je premagal združeno vojsko Marka Antonija in Kleopatre VII. Prvič so ga odstranili na pobudo krščanskega vladarja Konstantina II. leta 357 n. š. Kasneje ga je zadnji nekrščanski cesar Julijan postavil nazaj. Na pobudo papeža Ambroža so ga v času vladanja Gracijana leta 382 n. š. ponovno odstranili iz rimskega senata (Wikipedia.org 2016).

Slika 6.1: Skica pohoda obeh armad

Vir: Novinšek (2011, 26).

Kakšno vlogo je imelo slovensko ozemlje za rimsko državo? Odgovor je: strateško. Kot naravna kopenska vez med Padsko nižino in Panonsko ravnino je prepletena z dobrimi cestami zagotavljala stalen stik matične Italije s provincami Norik, Panonijo in Dalmacijo ter preko njih s širnim rimskim vzhodom. Še toliko bolj od začetka četrtega stoletja n. š. dalje, z ustanovitvijo nove prestolnice vzhodnega dela rimske države, ko je velik del trgovine, prometa in premikov armad med vzhodom in zahodom države potekal prav po cestah skozi naše kraje. Reliefno razgibano, bogato s pitno vodo in plovniimi rekami, je ozemlje nudilo ugodno mostišče za rimska osvajanja evropskega jugovzhoda. Kasneje, z ustalitvijo meje na Donavi, pa je postalo strateška globina obrambe imperija pred vpadi ljudstev z vzhoda in zadnji branik matice Italije. Potek antičnih cest na sedanjem slovenskem ozemlju ni povsem znan. Znano je, da so rimske ceste prekrile večino železnodobnih in starejših poti, same pa so dale temelje kasnejšim srednjeveškim cestam, dokler niso ceste moderne dobe konec 20. stoletja zabrisale skoraj vsega, kar je od njih ostalo (Novinšek 2011, 119–120).

Ker so Teodozijevo poveljniki na operativno-strateški smeri vzhod-zahod, potekajoči čez ozemlja antične Slovenije, poznali vse prometne komunikacije, je vzhodna armada v Vipavsko dolino skoraj gotovo prišla po obeh prometno najhitrejših cestah. Obsavski: Sirmij (Sremska Mitrovica) – Siscia (Sisak) – Neviodun (Drnovo) – Emona in via publiki: Emona – Nauport – Longatik – Ad Pirum ter manj verjetno po prvotni, v pred-avgustovski dobi zgrajeni, manj pretočni in za dan potovanja daljši rimski cesti: Emona - Longatik – Planina – Postojnska kotlina – Okra (Razdrto), ki je bila z delovanjem in oskrbo alpskega obrambnega sistema Claustra Alpium Iuliarum verjetno ponovno vzdrževana, ali po prav tako prometno počasnejši trgovski poti, ki je iz Emone preko Medvod, Gorenje vasi in Cerkna vodila v Posočje. Pred-avgustovsko cesto na odseku Logatec – Planinsko Polje – Postojnska kotlina – Razdrto je vzhodna armada hipotetično lahko uporabila v primeru, če se je poveljujoči odločil, da jo izkoristi za napad s hrbta na trdnjavo na Hrušici in v obeh različicah bojišča v Vipavski dolini (med Vrhpoljem, Dupljami in Zemonom oziroma med Castro in Ustjem), za udar z delom sil zahodni armadi v bok oziroma hrbet (Novinšek 2012, 8–9).

Pregled Rimskih cest kaže, da je vzhodna armada na vojnih pohodih čez ozemlje antične Slovenije na zahod v letih 388 in 394 n. š. lahko uporabila več cest, vendar so za varne in dovolj hitre premike velikih vojaških enot prišle v poštev predvsem glavne ceste, zavarovane z vojaškimi posadkami in utrjenimi mesti, saj so se armade lokalnih cest in poti izogibale, ker so se dolge pohodne kolone na njih še dodatno raztegnile in posledično otežile pravočasno koncentracijo sil na bojišču ali v primeru zase povečale ranljivost enot. Vendar, ker je Teodozijevo štab naše ozemlje dobro poznal, uporabe lokalnih cest za taktične premike enot s posebnimi nalogami in za oskrbo armade ne moremo izključiti. Ker so sporočila o bitki pri Frigidu predvsem literarna, so za nedvoumno potrditev ceste, po kateri je vzhodna armada leta 394 n. š. prišla v Vipavsko dolino, potrebni dodatni materialni dokazi. Pri zbiranju in datiranju bi znala biti resna ovira prav pogostost vojaških pohodov čez naše kraje, glede na podatke, da so se v zadnjih desetletjih četrtega stoletja n. š. tod redno premikale rimske armade ali njihovi deli, pretežno sestavljene iz istih rimskih ali zavezniških enot. Končno je Teodozij še kot vojaški poveljnik province Mezije, kasneje Ilirike in nato kot cesar z večjim ali manjšim dvornim in vojaškim spremstvom večkrat potoval skozi naše kraje (Novinšek 2011, 121–123).

»Seveda je našete ceste na naših tleh poznal in jih v svojih taktičnih odločitvah upošteval tudi zahodni vojskovodja Arbogast, ki je v Galiji in ob renski meji zbrano armado vodil iz Milana v Vipavsko dolino po Via Galiki: Mediolanum (Milano) – Bergamum (Bergamo) – Brixia (Brescia) – Verona (Verona), nato iz Verone po Via Postumji v Akvilejo (Oglej) in iz Akvileje po Via Publiki čez Pons Sonti (Majnice) v Castro (Ajdovščina)« (Novinšek 2012, 9).

6.3 Bojni načrt

Značilnosti Teodozijevih zmagovitih bojnih pohodov v obeh državljanskih vojnah leta 388 in 394 n. š. so izrazita ofenzivnost, pravočasna in načrtna priprava sil (že v času političnih pogajanj), obveščevalna oskrbljenost, hitri premiki armad ter odlična taktika na bojišču. Leta 388 n. š. je zahodnega izzivalca Maksima napadel po kopnem in morju, s čimer ga je prisilil v delitev sil, da ga je nato z neprekinjeno pobudo, hitrimi pohodi in odločnimi napadi, premagal pri Sisku, Ptuju in Akvileji. Podobno je prevzel pobudo leta 394 n. š., veliko vzhodno armado po najkrajši možni poti premaknil na zahod in v težki odločilni bitki pri Frigidu zmagal. Po antičnih sporočilih je v verskem spopadu zmago krščanski vojski izbojeval bog, medtem ko se iz današnje časovne oddaljenosti realno vsiljuje podmena, da je k zmagi pomembno prispevala Teodozijeva agentura na zahodnorimskem dvoru, ki je podkupila poveljujočega zahodnih sil v zasedi, da je prestopil za vzhodno stran (Novinšek 2011, 152).

Medtem je Evgenijev vojskovodja Arbogast, ki je vedel, da se večji vzhodni armadi s premočno konjenico ne more zoperstaviti na ravninah dravsko-savskega operativnega prostora, v preteklih vojnah najpogosteje uporabljenega bojišča, tudi v zadnji državljanski leta 388 n. š., ko je na Teodozijevo strani sodeloval v bitkah pri Sisku in Ptuju, izbral za spopad bojišče v ozki Vipavski dolini, v zaledju alpskega obrambnega sistema Claustre Alpium Iuliarum (po hipotetični Seeck-Veithovi rekonstrukciji bitke), kjer je s svojimi manjšimi silami na utrjenih bojnih položajih sovražniku odvzel prednost številčne premoči in preprečil učinkovito uporabo konjenice (Novinšek 2012, 9).

Kot del savske kampanje je Arbogast na lastne oči videl premoč Teodozijeve hitro premikajoče se vzhodne in stepske konjenice proti razpršenim enotam. Tako je, pod pogojem, da bo Teodozij uporabil podobne enote, ki so mu prinesle toliko uspeha, tudi 394 n. š.

Arbogast zbral svoje enote blizu Milana ter jih obdržal kot celoto, namesto da bi jih razpršil in tako poskušal preprečiti Teodozijev pohod na zahod (Crawford 2012, 10).

Faze Arbogastovega bojnega načrta:

- *Vzhodno armado zaustaviti na glavni rimski cesti med Longatikom, Ad Pirumom in odcepom lokalne poti za Vrhopolje in Vipavo, nekaj kilometrov zahodno od Cola, da bo v goratem, z neprehodnim gozdom pokritem, kraškem svetu ostala brez vode.*
- *Ji z za hrbet poslanim odredom blokirati začelje in preprečiti umik proti Emoni*
- *Prisiliti armado v spust na ozko ravnino med Vrhopoljem in Zemonom, kjer ne more izkoristiti številčne premoči in učinkovito uporabiti konjenice in jo pričakati na utrjeni bojni liniji (Novinšek 2012, 9).*

6.3.1 Clastra Alpium Iuliarum

Dolgo obdobje miru v rimski državi, Pax Romana ali »rimski mir«, kot so poimenovali skoraj dvesto let trajajoče obdobje razvoja in blagostanja, so okoli leta 170 n. š. prekinila, preko meje na Donavi vdrla, germanska plemena Markomanov in Kvadov. Ko je njihovo ropanje in plenjenje seglo vse do Akvileje, je cesarstvo doživelo šok. Vojaško je bilo sposobno reagirati šele potem, ko so se napadalci z bogatim plenom in v suženjstvo odgnanim prebivalstvom rimskih provinc Benečije in Istre, Panonije in Norika, neovirano umaknili nazaj za donavsko mejo. Sledili so nekaj časa trajajoči povračilni pohodi rimskih armad cesarja Marka Avrelija, vse dokler niso bila na tleh današnje Češke in Slovaške živeča germanska plemena poražena in potisnjena stran od meje na vzhod. Sočasno je rimski senat za zavarovanje severne Italije pred podobnimi vdori, predvsem cest in naravnih prehodov v Furlansko nižino in na obalo Jadranskega morja, ustanovil na zahodu Slovenije nekakšno vojno krajino – vojaško območje, imenovano Praetentura Italia et Alpium in sistem utrd in zapornega zidovja, imenovan Clastra Alpium Iuliarum (glej sliko 6.2) (Novinšek 2011, 137).

Slika 6.2: Clastra Alpium Iuliarum

Vir: Tušek (2012, 58).

Obrambna strategija je narekovala gradnjo zapornih zidov, utrjenih s stolpi, ki so preprečevali nekontrolirane prehode in nadzorovali glavne cestne komunikacije. V zaledju so bile postavljene trdnjave ter naselja za pratež in civilno prebivalstvo. Z različno dolgimi odseki zidov so Rimljani zavarovali vse ključne naravne prehode med Kvarnerskim zalivom in Koroško. Osrednji del vojaških kontrolnih objektov je bil sezidan na Notranjskem z operativnim štabnim središčem na Hrušici (trdnjava Ad Pirum). Oskrbovanje vojakov s hrano, obleko, orožjem in vso drugo potrebno opremo

so usklajevali iz večjih središč, kot so bili Akvileja, Castra, Tarsatika in Navport (Frelih 2003, 17).

»Glavna naloga sistema je bila varovati najpomembnejšo državno cesto (Via Publica), ki povezuje severno Italijo in njeno prestolnico Akvilejo z Balkanom in še dlje do Bližnjega vzhoda kot tudi severovzhodne Evrope, saj je povezovala smer, imenovano Jantarna pot. Kronološki predlogi za izgradnjo segajo od časa Dioklecijana (284–305 n. š.), vladavine Konstantina (306–337 n. š.), do druge polovice 4. stoletja n. š.« (Kos 2013, 240).

Najprej so morali izbrati ustrezne lokacije z ugodnimi strateškimi značilnostmi. Rimljani so si pomagali z izkušnjami staroselcev, saj so se pogosto odločili za tiste kraje, kjer so že v železni dobi stale utrjene naselbine. Težko prehoden teren je zahteval tudi ureditev zasilnih poti, po katerih so tovorili kamenje za zidavo, les, opremo, pijačo in hrano za delavce. Pri oskrbi je bilo dejavno tudi civilno prebivalstvo, ki je bilo že zaradi potrebe po lastni varnosti gotovo zainteresirano za gradnjo zidu. Rimski štab se je v alpskem vojnem območju pravilno odločil, da vojaštvo zaposli z gradnjo zidu, s čimer so spodbudili tudi civilno prebivalstvo, da je vzpostavilo oskrbovalno infrastrukturo. Ob vojaških postojankah so se navadno naselili civilisti, za neko obdobje pa so se v bližini ustavili tudi popotniki in trgovci. Čeprav je bila gradnja utrdb v predalpskem prostoru namenjena obrambi pred vdori barbarov s severa in vzhoda, se je na koncu izkazalo, da zunanjega sovražnika, ki naj bi ogrožal Rim, ni bilo od nikoder. Pač pa se je neznana sila, ki je začela razkrajati mogočno rimsko državo, pojavila tam, kjer bi jo najmanj pričakovali: znotraj države. To je značilna zgodovinska usoda velikih kraljestev, imperijev in držav (Frelih 2003, 17–30).

6.4 Velikost armad na bojišču

Najverjetneje zaradi verske narave virov je malo konkretno znanega o sestavi sil, ki sta jih k Frigidu pripeljala Teodozij in Arbogast. Za grobo oceno rednih sil, ki so bile na voljo, lahko uporabimo delo Notitia Dignitatum. Zahodna armada je vsebovala verjetno okoli 113.000 pripadnikov comitatus ter 135.000 vojakov limitanei. Seveda pa je treba pri oceni zahodnih enot, ki jih je Arbogast lahko pripeljal nasproti Teodoziju, upoštevati logistične težave zaradi branjenja Rena in zgornje Donave ter Teodozijevega podložnika magister utriusque militiae per Africam Gilda, ki je imel pod seboj do 15.000 vojakov, kar lahko število 248.000 pošteno zmanjša. Zaradi nestanovitne zvestobe armadne skupine v Iliriku, sodeč po Notitia

Dignitatum, vidimo, da je bila vzhodna armada lahko okrepljena z zahodnimi enotami, medtem ko ni zagotovo, da je lahko Arbogast razpolagal z nekaterimi enotami iz Italije, ko je vkorakal na polotok. Če so slučajno kakšne izmed teh enot pobegnile, je bilo zelo verjetno, da so se, skupaj z vojsko iz Ilirika, pridružile Teodozijevi napredujoči armadi. Podobno kot na zahodu tudi Teodozij ni mogel pustiti vzhodne meje nezaščitene, v primeru da bi Perzijci izkoristili njegovo odsotnost, medtem ko je spodnje-donavska meja postajala v nevarnosti zaradi čedalje bolj pretečih Hunov. Treba je omeniti tudi, da je Notitia Dignitatum nastala v dveh različnih obdobjih. Del, ki govori o vzhodnem cesarstvu, je nastal okrog leta 395 n. š., medtem ko je poročilo za zahodno stran domnevno nastalo več kot 20 let kasneje, okoli leta 420 n. š. Zato nobena številka ne more v celoti predstavljati sil, ki so bile na razpolago leta 394 n. š. Medtem ko se število vojakov na vzhodu med dogodki pri Frigidu in nastankom Notitiae Dignitatum najbrž ni bistveno spremenilo, pa so vmesna tri desetletja barbarskih vpadov, plemenskih naselitev in notranjih sporov na zahodu lahko močno vplivala na številčnost vojske (Crawford 2012, 6).

Celotna rimska vojska naj bi v vzhodnem delu cesarstva v četrtem stoletju n. š. po svojem obsegu, vštevši mornarico, štela okrog 330.000 vojakov. Vendar je treba pri tem velikem številu vojakov upoštevati, da je ta del cesarstva obsegal ogromno območje, ki je pokrivalo ves Balkan z nevarnimi mejami na vzhodu, današnjo Turčijo z mejo s Perzijo, Bližnji Vzhod in sredozemski pas Afrike. Država je morala nadzorovati svoja ozemlja, predvsem pa svoje meje, zlasti tiste, ob katerih so bili sosede precej napadalni. Cesarju je bil v uporabo in napotitev na ogrožena območja na razpolago samo manjši del te velike vojske (Štekar 2013, 3).

Upošteva preglednico vojaških enot vzhodnega dela cesarstva v Notitia Dignitatum in sporočila sodobnikov so vojsko, ki je krenila pomladi 394 n. š. iz Konstantinopla na zahod, sestavljali najmanj dve mobilni rimski armadi, z dodanimi kohortami mobilnih in psevdomobilnih sil z azijskega dela meje, konjeniški odredi bližnjevzhodnih in črnomoških zaveznikov, vojska Zahodnih Gotov ter močna vzhodnogotsko-hunsko-alanska konjenica, ki se je armadi pridružila nekje med potjo, nekje na širšem območju Sirmija, današnje Sremske Mitrovice. V novjšem času so poznavalci do podatka o 100.000 mož veliki vzhodni armadi, kot jo omenjajo antični in srednjeveški pisci, skeptični in njeno moč podobno kot v drugih spopadih velikih armad realno zmanjšujejo, predvsem in v prvi vrsti iz oskrbovalnega, logističnega vidika (Novinšek 2011, 49–50).

Kljub temu, da je glede številčnosti rimskih enot v četrtem stoletju n. š. še veliko nejasnosti, nekateri sodobni avtorji (Goldsworthy, MacDowall, Le Bohec, Heather, Barbero – vsi v Štekar 2013, 3) pri analizi sodelujočega števila vojakov v vojnih operacijah rimske vojske trdijo, da so v pomembnih bitkah tistega časa operirale dobro izurjene enote, ki so v povprečju štejele od 10.000 do 20.000 vojakov. Upoštevajoč dejstvo, da je bila bitka pri Frigidusu v bistvu državljanska vojna, v kateri je pod vodstvom dveh različnih vladarjev nastopala ista vojska, bo poskus rekonstrukcije bitke na izbranem območju slonel na predpostavki, da sta se spopadli dve večji armadi, ki sta šteli vsaka od 10.000 do 20.000 vojakov.

Zgoraj omenjenim teorijam je mogoče dodati še dejstvo, da je Teodozij po zmagi nad uzurpatorjem Maksimom leta 388 n. š. preselil na vzhodni del cesarstva nekatere izbrane čete in da je Evgenij nadzoroval ves zahodni del cesarstva, vštevši Ilirik, ki je bil pod nadzorom Nikomaha Flavijana (Leppin v Štekar 2013, 3). Temu je treba dodati, da Teodozij ni dobil iz Afrike nobene vojaške pomoči (Leppin v Štekar 2013, 3), da so Teodozijevo vojsko kar dvakrat porazili Goti, in sicer leta 380 n. š. (Heater v Štekar 2013, 3) in leta 391 n. š. (Leppin v Štekar 2013, 3).

Ker Notitia Dignitatum omeja samo redne sile enot palatini, comitatenses in limitanei, število razdeljeno na vzhod in zahod ne vključuje barbarskih enot. Večina virov daje zelo malo informacij o sestavi barbarskih pomočnikov, viri krščanskih zgodovinarjev so še posebej neuporabni. Tudi tisti viri, ki razlagajo o izvoru barbarov in njihovem številu, so lahko dvomljivi, tako kot Orozijeve trditve o več kot 10.000 gotskih žrtvah, ki je lahko le pretiravanje o Teodozijevih naporih, medtem ko zgodovinarji kot Jordanes trdijo, da je bilo pri Frigidu 20.000 Vizigotov. Zosim omenja kontingente Alanov z vodjo Saulom, Janez iz Antiohije trdi, da je bilo prisotnih »mnogo tračanskih Hunov z njihovimi phylarchoi« – ti viri so bili izdani kako stoletje po bitki, z različnimi družbeno-verskimi ozadji in agendami. Sočasni pesnik Klavdij pa poda dolg seznam barbarov, ki so služili pri Frigidu – Arabci, Armenci, Orientalci z Evfrata, Haliji, Oronti, Kolhi, Iberci, Medi s Kaspijskega morja, Parti z Nifata, Saki in Indijci, kot tudi Goti in Alani, toda tudi nanj je treba gledati kritično, saj je bil naklonjen Teodoziju in njegovim romantičnim izpovedim, kako se je rimski vpliv širil daleč onkraj njegovih meja (Crawford 2012, 8).

Mogoče je imel Teodozij kljub zgoraj navedenim argumentom številčno premoč zaradi gotskega kontingenta in bi torej njegov korpus lahko imel nekoliko večje število

vojakov (15.000–20.000) v primerjavi z Evgenijevimi enotami (10.000–15.000). To sta bili za tiste čase dve veliki vojski, ki sta terjali od obeh vladarjev veliko napora in organizacijskih sposobnosti. Teodozij je verjetno imel pri sestavi svojih enot še nekaj več težav, saj je bila približno šestnajst let pred Frigidusom rimska vojska vzhodnega dela cesarstva drastično uničena in premagana pri znameniti bitki pri Adrianoplu. Tu je poleg elitnih čet in raznih generalov padel sam cesar Valens. Zaradi pomanjkanja izurjenih vojakov v vzhodnem delu cesarstva je Teodozij med svoje čete očitno sprejel tudi večji kontingent gotskih vojakov, ki so kasneje sodelovali v bitki pri Frigidusu (Štekar 2013, 3).

Situacija je bila podobna, ko se je Teodozij spopadel z Maksimom leta 388 n. š. in v skladu z uspešnim sodelovanjem velikega števila Vizigotov z osnovnim rimskim jedrom je možno, da je Teodozij operiral s podobno silo tudi v letu 394 n. š. Prav tako je imel v svoji vojski zajetno število nerimskih vojakov tudi Arbogast. Njegove bitke onkraj Rena in okoli Kölna so za vojsko priskrbele Franke, Alamane in Burgundijce. Migracije zaradi Hunov so v bližino Rena in spodnje Donave pripeljale Sueve in Vandale, prav tako so od Gracijanove vojske ali Maksimovega poraza ostali Ostrogoti, Alani in Huni. Ti zavezniki, poleg enot iz različnih skupin letov ter dediticii, razseljeni po zahodu, so prispevali precejšen del udarne moči okrog rimskega jedra Arbogastove armade. Vendar pa so preseljevanja povečala potrebo tudi po močnih mejnih posadkah vzdolž Rena in Donave, ki so prisilile Arbogasta, da je v Galiji pustil več mož, kot jih je morda prvotno želel. Poleg do 20.000 Vizigotov v vojski zaradi pogodbe iz leta 382 n. š., ki že bolj prevesijo ravnotežje na Teodozijevo stran, je bolj malo dokazov za osvetlitev števila barbarov pri Frigidu. V preteklosti so za potrebe bitk Rimljani poskušali zaposliti toliko pomočnikov in zaveznikov kot redne vojske in medtem, ko se je ta praksa nedvomno nadaljevala, je bilo za Arbogasta ali Teodozija zelo težavno zbrati in nadzorovati 40-50.000 barbarov. Bolj verjetno je, da sta poveljnika nanovačila in pridobila toliko barbarov, kolikor sta jih uspela najti, in pričakovala, da sta jih zmožna nagraditi. Verjetno je, da sta obe armadi zaradi prisotnosti obeh avgustov vsebovali večino njenih praesenti enot. To bi lahko pomenilo, da sta imeli obe armadi rimsko jedro, veliko vsaj 40.000 vojakov. Teodozijeva oblast nad ilirskimi in tračanskimi mobilnimi armadami kot tudi nad enotami, ki so pobegnile pred Arbogastovim napredovanjem, bi lahko prispevala k rahli številčni prednosti v rimskih rednih enotah. Možno je, da je bila velika večina sil, nastanjenih v evropskem delu vzhoda ter sil praesenti posredno kot spremljevalci in zaščitniki bokov ali neposredno v bitki udeležena v kampanji, saj je vzhodni pretorijanski prefekt Rufinus gotovo

nanovačil hunske in alanske plačance bodisi za služenje ob donavski meji ali pa za svojo osebno stražo in stražo cesarske družine. Razdalja med severovzhodno Italijo in mejo na Renu bi lahko pomenila, da se je Arbogast zanašal kvečjemu na sile, ki jih je pripeljal s seboj, medtem ko je Teodozij lahko vključil vojske iz Ilirika in Trakije na način, da so služile kot obrambne posadke na Donavi ali pa kot morebitne okrepitve, če bi se bitka pri Frigidu zavlekla. Možno je tudi, da je vojska Konstancija II. pri Mursi⁹ služila kot vzorec za obe vojski pri Frigidu. Teodozijeva zmožnost, da se kljub do 10.000 gotskim žrtvam še vedno drugi dan bitke bori, je pomenila, da je imel v moštvu zadostne rezerve. Glede na to in na podobnost ostalih virov na obeh straneh je možno, da so bili Alarikovi Vizigoti leta 394 n. š. edina omembe vredna razlika med vzhodnimi in zahodnimi vojskami. Tudi s pomočjo neposrednih in posrednih informacij okoli armad pri Frigidu narava okoliščin ne dopušča mnogo več kot golih predvidevanj. Ni popolnoma neverjetno, da je končno število vojakov, ki so bili pod orožjem pri Frigidusu, preseglo 150.000 (Crawford 2012, 9–10).

6.5 Opis bitke v primarnih virih

Zanimivo je, da za bitko pri Frigidu med Teodozijem Velikim in Evgenijem, ki naj bi bila zelo krvava, sploh ni nobenih materialnih dokazov, razen v bolj ali manj stiliziranih pisnih virih nekaterih poznorimskih in zgodnjekrščanskih piscev. Tako ni nič nenavadno, da ni zares jasno, kje naj bi bitka pravzaprav potekala. Prav tako je na domnevnih območjih za to ogromno bitko, v kateri naj bi domnevno padlo več kot 10.000 ljudi, ostalo malo oz. nič ostankov. Poznejši avtorji so kvečjemu ugibali, kje so se vojske pomikale glede na ostale bitke ter se naslanjali na nekatere stare toponime za približno določitev kraja bojevanja.

Rajko Bratož (Bratož 1994, 6–7) je takole razdelil kroniste tega dogodka:

Glede na čas in kraj nastanka lahko poročila o bitki pri Frigidu razdelimo v naslednje večje skupine:

- *Latinski sodobni viri (394–417 n. š.):*

1. Claudius Claudianus: viri iz let 395, 396 in 398
2. Ambrosius: viri iz dobe 394–395
3. Rufinus: iz dobe 402–403
4. Augustinus: iz leta 415

⁹ 351 n. š.

5. Orosius: iz leta 417

- *Poročila grških zgodovinarjev iz prve polovice 5. stoletja in njihovih posnemovalcev do začetka 7. stoletja n. š.*

6. Philostorgios: iz leta 433

7. Socrates: okrog leta 439

8. Sozomenos: med leti 439 in 450

9. Theodoretos: okrog 449–450

10. Zosimos: okrog leta 500

11. Theodoras Anagnostes (Lector): nekje pred 518

12. Johannes Antiochenus: okrog leta 610

- *Poznoantični latinski povzetki in prevodi (okrog 400–580 n. š.):*

13. Kratki povzetki (brez opisa bitke):

a) Epitome de Caesaribus, okrog leta 400

b) Paulinus, iz leta 422

c) Prosperus Tiro, iz let 433 in 452

d) Marcellinus Comes, iz leta 518

14. Cassiodorus, pred 580

- *Poročila bizantinskih kronistov in cerkvenih zgodovinarjev od 9. do 14. stoletja n. š.:*

15. Theophanes, okrog 811–814

16. Georgios Monachos, sredina 9. stoletja

17. Georgios Kedrenos, okrog 1100

6.6 Hipotetična lokacija bitke

6.6.1 Območje med Vrhpoljem, Dupljami in Zemonom

Zahodna armada je krenila na vzhod proti alpskim prehodom konec poletja 394 n. š. Izkušene galske legije, popolnjene z najemniki Franki, Alemani in Sasi, so bile navajene trdega vojskovanja na mejah imperija ob Renu, preko katerega so neprestano silila bojovita frankovska in druga germanska plemena. Med pohodom do prestolnega Mediolanuma in naprej proti Akvileji, so zahodne vrste popolnile še vojaške posadke severnoitalijanskih mest in trdnjav. Velika, okoli 40.000 mož močna sila, je prekoračila Sočo pri Pons Monti (današnjih Majnicah) in nadaljevala pohod po dolini Vipave v zaledje obrambnega sistema Claustra Alpium Iuliarum na širše območje med današnjo Ajdovščino in Vipavo, kjer je Arbogast po prevladujoči hipotezi o poteku bitke vzhodno armado ustavil na cesti med trdnjavama Ad Pirum na Hrušici in Castro, jo prisilil v spust na ozko ravnino in pričakal. Okoli kilometer široko, jezičasto oblikovano ravnino med današnjimi naselji Vrhpolje, Duplje in Zemono, je zahodna armada zaprla z utrjeno bojno linijo (Novinšek 2011, 150).

Arbogast je utrdil svojo postojanko na italijanskih mejah. Teodozijeve enote so lahko nemoteno, brez odpora, zasedle panonske province prav do vznožja Julijskih Alp. Prav tako so bile nemarno, morda celo namerno, prepuščene pogumnemu napadalcu. Teodozij se je spustil s hribov in z nekaj začudenja zagledal ogromen galski in germanski tabor, ki se je z orožjem in šotori raztezal do akvilejskega obzidja in brežin Frigida oz. Mrzle Reke. To ozko bojišče, utesnjeno med Alpe in Jadransko morje, ni pustilo veliko prostora za vojaške manevre (Gibbon 1906, 35)

Najkrajša kopna pot z Balkana v Italijo je nedvomno vodila preko Emone, Longatica, prelaza Ad Pirum in dalje po Vipavski dolini proti Italiji. Seeck in Veith (v Štekar 2012, 2–3) sta v svoji raziskavi bitke uvodoma predpostavila, da je v njej sodelovalo ogromno število vojakov (preko 100.000). Drugi temeljni element za ta dva raziskovalca je bila burja, ki v zgornji Vipavski dolini dosega izredno moč. Trdila sta, da so bile Evgenijeve čete postavljene na obrambni bojni črti, ki naj bi se raztezala od Dupelj mimo Vrhpolj do Zemono. Ravno tako sta menila, da sta Evgenij in Arbogast to obrambno črto izbrala zato, ker bi Teodozij na grebenu, ki se dviga tik nad Vrhpoljem, težko razporejal svoje čete. S podobno razporeditvijo čet se strinja tudi Francois Paschoud (v Štekar 2012, 2–3), ki je svoji raziskavi priložil specialko z včrtano glavno

rimsko cesto in njen možen potek nad Budanjami. S potekom bitke na tej lokaciji se strinja tudi Davorin Vuga (prav tam), ki pravi, da je Arbogastova zapora potekala nekako v črti majhnih kop pri vaseh Zemono in Duplje, s tem da je zapirala jezičasto ravnico pred Vrhpoljami (iz smeri reke Vipave) in se zaključila na obeh omenjenih vzpetinah.

Rajko Bratož (1994, 35) prav tako meni, da je območje spopada bolj verjetno okolica Vrhpolja, Duplja in Zemono, doda tudi dve razlagi:

Po antičnih virih je veter udaril frontalno proti Evgenijevi vojski, tako da je njene izstrelke zavračal. Ker močan veter (bodisi burja, bodisi orkanski veter ob nevihti) piha od severo-severovzhoda, bi bilo to možno le v primeru, če bi bila Evgenijeva obrambna črta pravokotno na smer vetra - na relaciji Vrhpolje - Duplje. Če bi obrambna črta potekala od Ajdovščine proti Ustju, bi moral veter potegniti od vzhoda, da bi frontalno udaril v to bojno črto.

»Kot strateško vsekakor bolj primerno. Če bi bila obrambna črta šele pri Ajdovščini, bi Teodozijevo vojsko lahko pri Vrhpolju sestopila v Vipavsko dolino. V tem primeru bi bila nasprotna stran prisiljena zaustavljati Teodozijevo vojsko na dosti širši in zato dosti bolj ranljivi obrambni črti, taktična prednost Evgenijeve vojske bi bila v znatni meri izničena« (Bratož 1994, 35)

Taka bojna črta naj bi bila obvladljiva z izredno velikim številom vojakov. Polja in terase med Dupljami in Zemonom so danes precej gosto poseljena in precej obdelana. Južno od Zemono so pred nekaj leti speljali avtocesto, vendar nikjer niso našli morebitnih ostankov bitke niti grobov padlih vojakov. Dolina reke Bele se od Cola proti Vrhpolju širi in pobočja Kovka postajajo položnejša. Razporeditev Evgenijeve vojske na tem območju ne bi bila najprimernejša z vojaškega vidika, saj bi se lahko Teodozijevo vojsko kljub deloma strmemu in kraškemu območju, ki se spušča proti Vrhpolju, vseeno razporedila v bojne vrste. Pri odločilni bitki med Teodozijem in Evgenijem je bilo obema vladarjema jasno, da mora eden izmed njiju uničiti nasprotnika. Še posebno je bilo to jasno Evgeniju oz. njegovemu generalu Arbogastu. Arbogast je bil izkušen vojak, ki je uspešno sodeloval pri najrazličnejših vojnih operacijah, zlasti na Renu (Leppin v Štekar 2013 3–4). Kot dober vojak je izkoristil odlične pogoje, ki mu jih je nudil teren, ki se nahaja prav na prehodu »Alp« med Hrušico in Ajdovščino. Odločil bi se lahko tudi za obrambo na Hrušici, kjer bi na

dobro utrjenih pozicijah zlahka zaustavil napredujočo vojsko, vendar bi se ta lahko umaknila, npr. v Emono, tam prezimila, počakala na okrepitve in spomladi ponovno napadla sovražnika. Bitka na Hrušici bi odločilni dvoboj dveh vladarjev samo časovno premaknila. Arbogast je torej iskal način, da dokončno uniči Teodozijevo vojsko oz. samega cesarja. To je bilo mogoče izvesti nekje, kjer bi bile Arbogastove čete v taktično boljšem položaju in bi tako imele več možnosti za odločilno zmago tudi z manj številčno vojsko (Štekar 2012, 3–4).

6.6.2 Območje med Ajdovščino in sotočjem Hublja in Vipave pri Ustju

Gotovo je Arbogast vedel, da ima Teodozij med svojimi četami konjenico, ki se je v raznih bitkah izkazala kot nevaren dejavnik. V klasični frontalni bitki na odprtem terenu bi lahko rimska ali gotska konjenica udarila sovražnika v bok ali celo v hrbet. Najboljša pozicija za Arbogasta bi bila tista, pri kateri se konjenica ne bi mogla razporejati v bojne enote in odločilno vplivati na potek bitke. Drugi avtorji postavljajo lokacijo bitke pri Frigidusu nekam k Hublju, ki teče mimo obzidja nekdanje Castre oz. sedanje Ajdovščine in se po kratkem toku izliva v bližnjo Vipavo (Štekar 2012, 2). Karl Pick in Walter Schmid (v Štekar 2012, 3) trdita, da je Evgenij svoj štab postavil na Ustje in da je bojna črta potekala od tam proti Ajdovščini. Jaro Šašel (v Štekar 2012, 4) v svojem opisu rimske štabne baze na Hrušici sicer bitko opiše in omenja, da je Frigidum fluvium pravzaprav Hubelj pri trdnjavi Castra (Ajdovščina), vendar se ne spušča v natančnejšo lokalizacijo bitke.

Tudi Crawford (2012, 14) se bolj nagiba k vojskovališču pri Hublju, saj pravi, da je Arbogast pokazal precej pretkanosti s tem, da je izbral prizorišče bitke na severnem bregu Frigida. S tem ko je Teodozij iskal čimprejšnji spopad, je Arbogastova pozicija primorala vzhodno vojsko, da se približa bojišču s predalpske kraške planote Hrušice. Sestop s Hrušice do Frigida je zahteval od Teodozija, da stisne svojo armado skozi ozek prehod pri Hublju, ki mu ne pusti veliko časa ali prostora za razpostavitve svojih čet ali za ogled postavitve nasprotnikovih sil. Kakor gre soditi po zapisih, je Arbogast enostavno počakal na Teodozija, da se je pojavil na ozkem prehodu pri Hublju in začel razpostavljati enote. Precej verjetno je, da izkušen veteran, kot je bil Arbogast, ni zamudil priložnosti in je pripravil bojišče po svojem okusu ter Teodozijevo armado nadlegoval. Možno je, da je zahodni poveljnik uporabil poljske fortifikacije, kot so jarki in palisade, podobne nočnemu taborišču.

Postavitev Evgenijeve vojske na Hublju oz. pred vrati Ajdovščine je taktično malo verjetna, saj se Ajdovščina nahaja v sami Vipavski dolini, na ravninskem področju, kjer bi lahko obe vojski manevrirali s precejšnjo lahkoto in se razporejali po lastnih željah. Tudi Teodozijeve konjenice bi se lahko razporedile pred Ajdovščino in postale nevaren dejavnik v bitki. V tem primeru bi bili opisi bitke nekoliko drugačni. Ajdovščina je nedvomno pomembno arheološko najdišče. Arheologi so ob kopanju za razne infrastrukture v okolici Ajdovščine večkrat naleteli na rimske najdbe, vendar sledov večje bitke še niso odkrili (Osmuk in drugi v Štekar 2013, 3–4).

Novinšek (2011, 193) pa pravi:

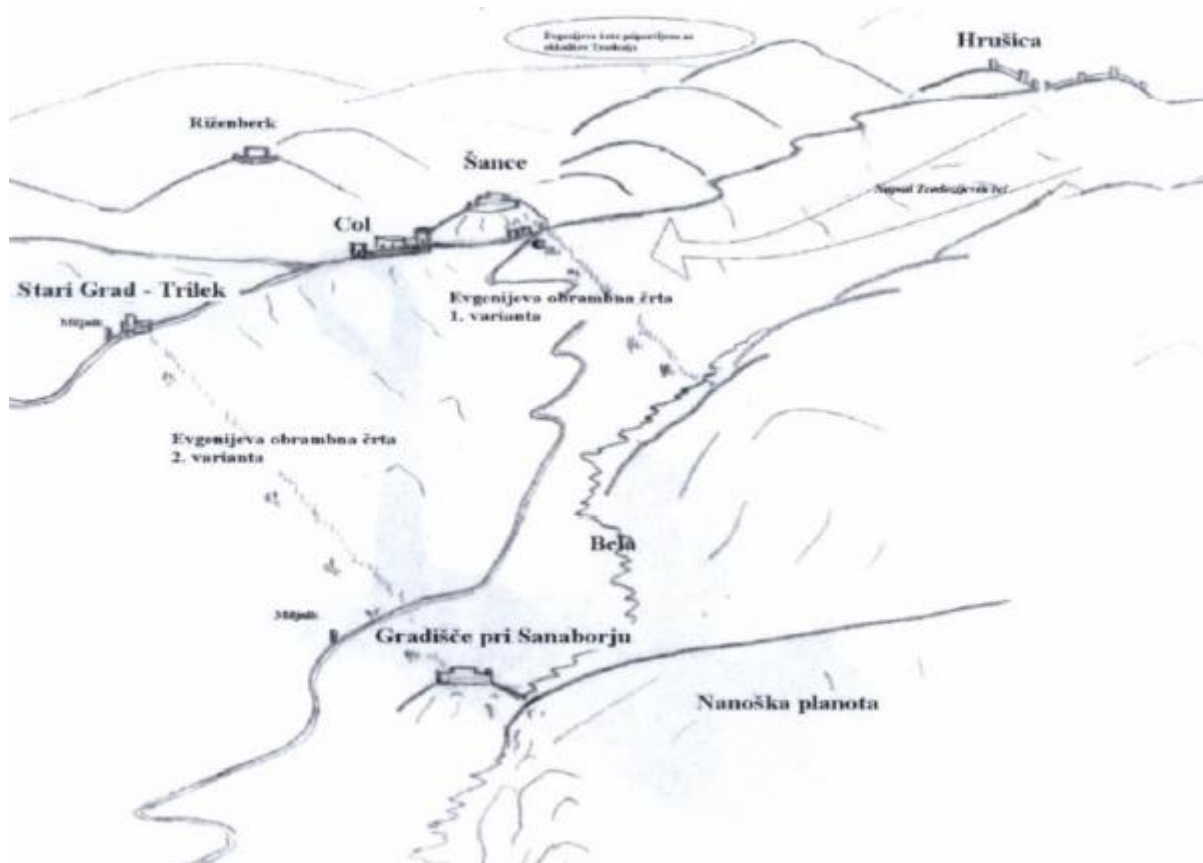
Če je bilo sotočje Hublja in Vipave pri Ustju pred 1600 leti zamočvirjeno in zaradi naplavin neprehodno daleč v ravnino in je gozd nad Ajdovščino segal globlje v dolino, je bila ravnina, ki jo vidimo danes, veliko ožja, kar je ustrezalo zahodni armadi, da je utrdila bojno linijo učinkovito tudi z manjšimi silami» in »bitka na ravnini med Ajdovščino (trdnjava Castra) in vasjo Ustje nad sotočjem Vipave in Hublja je omogočala naslonitev Arbogastove bojne linije na levem boku na trdnjavo in na desnem na močvirno sotočje rek, kot naravno oviro.

Novinšek (prav tam) upošteva tudi rahlo drugačno pokrajino, ki je bila možna pred večjo poselitvijo, agrarizacijo in urbanizacijo in pravi:

Reka Vipava in hudourni Hubelj sta v dolgih stoletjih, preden so ju z obsežnimi melioracijskimi deli umirili in usmerili, gotovo spreminjala svoji strugi in so bili njuni bregovi z okolico nekoč na široko zamočvirjeni in daleč v ravnino porasli z grmovjem in drevjem. Koliko in kam sta skupaj s potoki, ki polnijo njuni strugi, nanosili kamenja in drugega materiala ter zakopali in raznesli ostanke vojnih dogajanj, ne vemo. Tudi kakšno podobo sta dajala pokrajini, skupaj z nekdanjo zagotovo globlje segajočimi gozdovi, ne. Vemo le, da sta bili njuni strugi pred melioracijskimi posegi v drugi polovici prejšnjega stoletja plitvejši in bolj razgibani kot danes, tako da so po večjem dežju narasle vode hitro prestopile bregove. Prav tako ni znano, kako so na Vipavsko dolino vplivala občasna dolgotrajna izrazito sušna ali deževna obdobja, kakršna so večkrat zabeležili v Evropi, na primer deževno obdobje 1250–1400 n. š. Spremljanje vremena pred posegi v porečje Vipave pred letom 1950 n. š. kaže, da je vsak obilnejši spomladanski in jesenski dež povzročil poplave in posledično zamočvirjanje širokega pasu ravnine od Vipave preko Ajdovščine do Soče.

Pomemben dejavnik je tudi majhna podrobnost, da je Arbogast pravzaprav postavil zasedo, tu Štekar (2013, 4) pravi, da je prav teren med Vrhpoljami in Hrušico najprimernejši za zasedo (glej sliko 6.3). Castra ni bila primerna za postavitev zasede, saj se nahaja že globoko v ravninskem delu Vipavske doline, trditev, da je mogoče Teodozij uporabil cesto mimo Mosta na Soči in Tolmina pa je nenavadna, saj bi uporabil stransko pot namesto glavne in krajše »avtoceste« do Ogleja.

Slika 6.3: Območje bitke pri Frigidu

Vir: Štekar (2014, 9).

Novinšek (2011, 195) meni:

Primerjava današnje urejene in slikovite Vipavske doline z njeno nekdanjo hipotetično opustelo podobo v nemirnem poznoantičnem času, na robovih gosto zaraščeno, ožjo, ob Vipavi in Hublju močvirno ter slabo prehodno, ki z uporabno širino ni presegala 1500 do 2000 metrov, dovoljuje sklepanje, da je v spopadu ustrezala predvsem številčno manjši zahodni armadi, saj je izkušenemu zahodnorimskemu vojskovodji Arbogastu omogočalo bojno postavitev z izrabo terenske prednosti ne le na splošno sprejetem bojišču na območju Vrhpolja, Duplja in Zemon, ampak tudi kje drugje,

bolj zahodno. Tudi na alternativno sprejetem bojišču med Ajdovščino in Ustjem oziroma sotočjem Vipave in Hublja, medtem ko je takšno zemljišče vzhodni armadi nasprotno preprečevalo razvoj številnih čet in uporabo odlične konjenice.

Moramo omeniti, da obstaja tudi tretja razlaga, kje se je dogajala bitka. Frelih (2003, 36–37) pravi, da »so na podlagi poznavanja območja, kjer se je Teodozijevo vojska gibala že leta 388 n. š., za boj proti Evgeniju zbrali drugačno pot, npr. skozi Poljansko dolino, prek Kladja naprej v Cerkno in dalje proti Koritnici, od koder je sledil pohod do Soče.« Avtor (prav tam) je priredil tudi samo mesto bitke. »Primeren prostor za spopad po sestopu v Posočje je npr. na ravninskem delu pri Tolminu.«

6.6.3 Obrambna linija

Štekar (2013, 5) pravi, da bi Evgenij lahko postavil svojo obrambno črto na dveh lokacijah, ki sta obe strateško izredno zanimivi. Prva bi lahko bila na področju zaselka Orešelj, ki se nahaja nekaj sto metrov pred Colom v smeri proti Podkraju. Tu se glavna cesta Podkraj–Col nahaja na izredno težko prehodni točki, saj so pobočja Višenjskega vrha in Korenovega vrha zelo strma in v določenih krajih celo navpična. Pobočje, ki se spušča proti Sanaborju, je tudi precej strmo.

Na tej točki je očitno obstajala neka obrambna črta, saj so bili tu vidni ostanki utrdb, o katerih govori Mullner (v Štekar 2013, 5–7). S strateškega vidika bi imele lahko tu svoje pozicije Evgenijeve čete, ki bi zaprle pot napredujoči Teodozijevo vojski, ki bi na tem območju težko razporejala svoje vojake. Teodozijeve čete bi se lahko spustile po ravninah proti Sanaborju, kjer pa bi jih Evgenijeve čete z lahkoto zadržale. Med drugim bi lahko Evgenij izkoristil bližnjo vojaško postojanko na Colu. Zaradi strmine terena bi bila konjenica neuporabna. Druga obrambna pozicija bi lahko bila postavljena na nekoliko širši frontni črti, ki gre od hriba Leskovec po grebenu v dolino reke Bele tik za cerkvijo svetega Danijela pri Sanaborju in bi se po grebenu dvignila mimo Starega gradu v strmine Kovka. Tudi ta pozicija je s strateškega in z obrambnega vidika precej dobro nastavljena, saj bi Teodozij z veliko težavo razporejal svoje čete po ozki glavni cesti pred Starim gradom, v dolini pa bi ga obkolile višje ležeče vojaške postojanke Gradišča, Leskovca in Brašljeveca, od koder bi imel sovražnik popoln pregled nad celotnim bojiščem. Obrambna črta bi bila v tem primeru dolga le par kilometrov.

Pomembno se je zavedati, da na območju, ki si ga je Arbogast domnevno izbral za bitko, še danes vidimo ostanke utrdb iz različnih obdobj z godovine, od rimskih, srednjeveških do italijanskih. To znova dokazuje, kako strateško pomembno je bilo to ozemlje za obrambo severne Italije pred vdori z vzhoda in severovzhoda - ne samo zaradi geografske lege, ampak tudi zaradi naravnih danosti in značilnosti.

Če je bila obrambna črta pri Sanaborju pomembna še pred stoletjem, je zelo verjetno, da je ista pozicija odgovarjala vsem tistim, ki so želeli onemogočiti sovražnikov prehod iz Ljubljanske kotline proti Italiji. To je s strateškega vidika naravna obrambna črta. Strmi grebeni predstavljajo naravni obrambni sistem pred morebitnim napadalcem tako danes kot v preteklosti. Poleg tega so gozdnata območja nad dolino reke Bele, ki se dvigujejo proti Colu in proti Nanoški planoti, primerna za obkolitveni manever proti četam, ki bi prihajale iz Ljubljane. Obe poziciji imata še eno veliko prednost. Nahajata se dobro uro hoda od Vipave, kjer bi imela velika vojska na razpolago velik vodni vir, ki ne presahne niti ob najhujši poletni suši. V trenutku, ko so izvidnice sporočile, da se Teodozijeve čete nahajajo na Hrušici, je lahko Evgenijeva vojska urejeno in mirno zapustila svojo bazo v Vipavi in se razporedila na zgoraj omenjene pozicije. Vsak dober vojskovodja ve, kako pomembno je, da so vojaki pred bitko spočiti in siti. Nasprotno bi bila Teodozijeva vojska precej bolj utrujena, če bi imela za seboj pohod iz Logatca ali z naselbine na Vodica pod Laniščem preko Hrušice (Frelih v Štekar 2013, 7).

6.7 Potek bitke

Potek bitke je prav tako kot lokacija bitke bolj ali manj neznan, vsem antičnim in poznejšim piscem oziroma opisovalcem dogodka pa je skupnih nekaj temeljnih značilnosti.

6.7.1 Priprava

Dogodkov na alpskih zaporah antični viri ne opisujejo, ker za celoten potek vojne očitno niso bili ključnega pomena. Le Filostorgij omenja Teodozijevo zavzetje Alp »z izdajo« (prodosía), Sozomen pa omenja zajetje prvih straž (tàs prótas phylakàs). Poročila se očitno nanašajo na dogodke na Hrušici (Ad pirum), ki so jih osvetlile arheološke raziskave izpred dveh desetletij. Kastel Ad pirum je padel po resnem spopadu, na kar kažejo novčne in druge najdbe. Kastel je po vsej verjetnosti zavzela Teodozijeva zavezniška predhodnica, ki so jo sestavljali v prvi vrsti Goti (Bratož 1994, 36).

Možno je, da je Arbogast napačno razumel Teodozijeve manevre na hrušiški planoti, da bi jim prišel za hrbet in odstranil nekaj utrjenih položajev na alpskih prehodih. Lahko je bil to le način, da obdrži vse enote skupaj, s tem, da je možno, da je teh nekaj utrjenih položajev služilo le ogledovalnim nalogam. Arbogast je verjetno s svojimi enotami zasedel dovolj alpskih prehodov, da je prisilil Teodozija, da se je usmeril proti Frigidu (Crawford 2012, 11).

6.7.2 5. september 394 n. š.

Zelo verjetno je, da je Teodozij prepustil Alarikovim Gotom večji in težji del bojevanja, ki je bil del stare rimske politike namernega trošenja njihovih federatov. Verjetno je vedel za resnost spopada in je tako načrtoval sestavo vojske v skladu z namero, da bodo večino žrtev utrpeli barbari. Seveda pa je možno, glede na njegove priprave, da je Arbogast izsilil bitko, preden so bile vzhodne enote pripravljene, kar je vodilo v težke izgube Teodozijevih predhodnic, ki je bila sestavljena iz Alarikovih Vizigotov (Crawford 2012, 11).

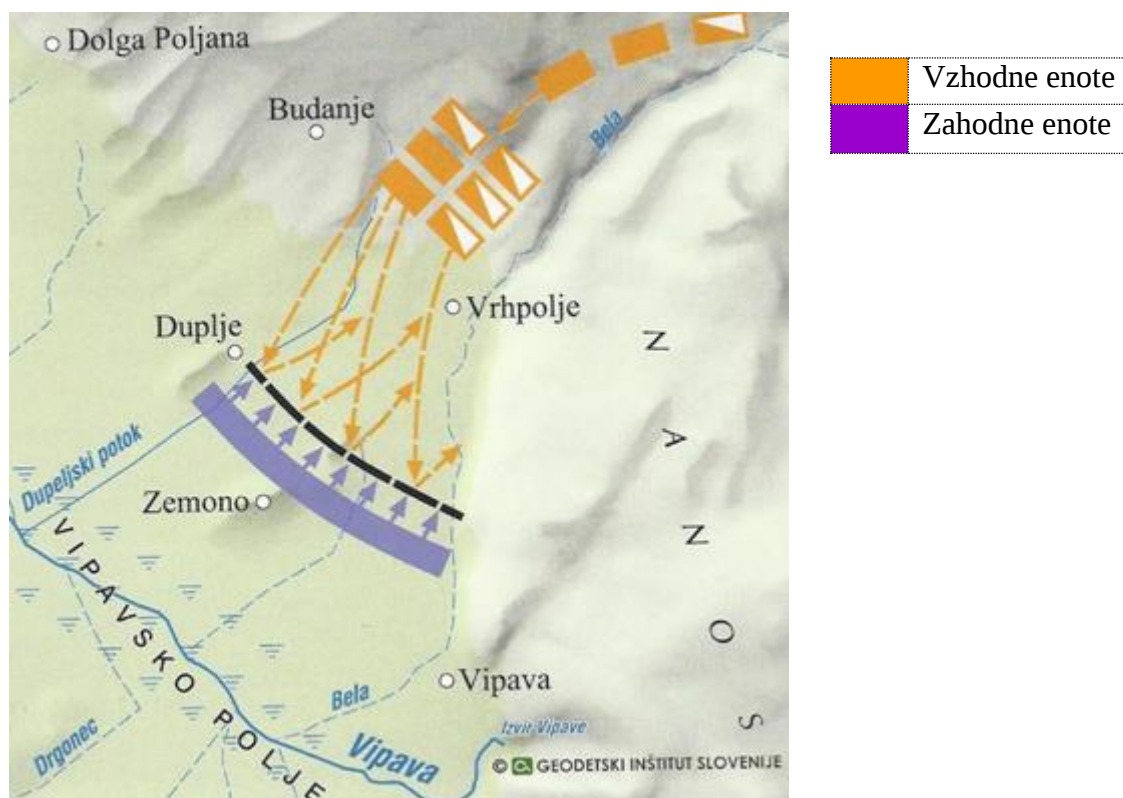
Napad federatskih enot, v katerih so kot konjeniki in pešci prevladovali Goti (ob njih pa so se najbrž borili »lokostrelci na konjih«, s čimer so lahko mišljeni Alani, Huni, Iberijci ali pripadniki drugih vzhodnih ljudstev), ni uspel. Na bojnem polju naj bi obležalo deset tisoč Gotov ali polovica gotskega kontingenta. Teodozij je poskušal svojim federatom v stiski pomagati, vendar je bilo to zaradi ozkih poti (»locorum angustis«) in prateža (»impedimentis calonum«) nemogoče. Njegova vojska je zamujala z bojno pripravo (»paulo serius in aciem descenderet«), kar je cesar opazil z veliko mero zaskrbljenosti (Bratož 1994, 37).

Teodozijeve federati so opravili glavni del bitke pri Frigidu. Alarikovi možje so napravili dva naskoka proti sredini tesno utrjenih linij Arbogastove rimske pehote in utrpeli grozovite izgube (glej sliko 6.4). Teodozij se je verjetno moral še naprej bojevati tudi po ogromnih izgubah federatov in po smrti svojega ibernskega poveljnika Bakurija, saj se je moral čim prej umakniti iz zaprtega prostora pri Hublju, še posebej, ker je Arbogast še vedno nadzoroval večino prehodov in visokih predelov nad bojiščem (Crawford 2012, 11). »Vprašanje zase je vloga Teodozijevega zavezniškega poveljnika Iberijca Bakurija prvega dne bitke. Medtem ko naj bi po enem (verjetno napačnem) poročilu junaško padel, pa naj bi po drugih poročilih prav on drugega dne izvedel odločilni preboj sovražne obrambne črte.« (Bratož 1994, 37).

Zapuščina ob tako velikem številu mrtvih Gotov je bila grenkoba med federatskimi zavezniki, ki so se, ne brez razloga, počutili, kot da je njihova kri bolj pogrešljiva kot rimska (Williams in Friell 1994, 131).

Zahodna obramba je zdržala in Teodozij se je bil primoran umakniti in prebiti noč v razmišljanju o razočaranosti nad dnevom in slutnji, da ga je bog morda zapustil. Ko je videl, da je njegova armada potolčena tako v smislu žrtev kot morale ter vedoč, da bo ponovitev dogodkov preteklega dne pripeljala do fizičnega in mentalnega zloma vojske, njegove vladavine in morda celo krščanstva, se je Teodozij zatekel k molitvi (Crawford 2012, 12).

Slika 6.4: Prvi dan bitke - 5. september 394 n. š.

Vir: Novinšek (2011, 182).

Posledice prvega dneva bitke so odločilno vplivale na dogodke naslednjega dne. Teodoziju naj bi po neuspehu federatov poveljniki svetovali, naj se z vojsko umakne in pripravi za naslednjo pomlad močnejšo armado, s katero bi v vsakem primeru zmagal. Ker bi to pomenilo očiten poraz, naj bi Teodozij, prepričan v pravilnost prerokbe asketa Janeza iz Likopolis in s tem v zmago krščanskega Boga, ta predlog zavrnil. Močno hagiografsko so obarvana poročila o tem, da je Teodozij vso noč molil in jokal (kar je vsekakor vsaj za del noči verjetno). Cesarjeva molitev pred odločilnim delom bitke spominja na podobno obnašanje starozaveznih izraelskih vojskovodij, pa tudi na obnašanje nekaterih krščanskih cesarjev 4. stoletja n. š., po katerih bi se mogel cesar, sam globoko veren kristjan, zgledovati. Hagiografska poteza pripovedi je Teodozijeva

sanjska vizija z nebeškima jezdecema, za katero zopet najdemo vzporednice v Stari zavezi, zlasti pa v znameniti Konstantinovi viziji v noči pred bitko pri Milvijskem mostu 312 n. š. Obstoj »molilnice vrhu gore«, kjer naj bi cesar imel sanjsko videnje, je sporen, saj gre za močno hagiografsko stilizirano pripoved avtorja, doma iz Sirije, ki je bil pod močnim vplivom duhovnosti zgodnjega meništva (Bratož 1994, 37–38).

Sicer bi se lahko pridružil veseljačenju po zmagoslavnem dnevu, vendar Arbogast ni počival in je načrtoval, kako bi izkoristil prednost. Uporabil je nadzor nad alpskimi prehodi in v noči na 6. september poslal del svoje vojske pod Arbitionom za hrbet Teodozijevega položaja pri Hublju in jih tako zaprl. Morda je Arbogast začutil tudi nejevoljo v vzhodnem taboru in je upal na zaključek konflikta brez nadaljnjega prelivanja krvi. To ne bi bilo nerazumljivo, saj se je mnogo vojakov iz obeh armad skupaj borilo, še preden je Teodozij vpoklical nekatere zahodne enote, da bi okrepil vzhodno armado. Nazadnje sta oba, tako Arbogast kot Evgenij, plačala za posledice nelegitimne Evgenijeve uzurpacije (Crawford 2012, 12).

Teodozijeva odločitev, da nadaljuje nedokončano bitko, je dobila potrditev s prestopom Arbitionove armadne skupine na njegovo stran. Motivi za odpad dela Evgenijeve vojske niso znani in o njih lahko le ugibamo. Morda je v ozadju prokršćanska usmeritev samega poveljnika, morda njegova podkupljivost ali prepričanje, da bo Teodozijeva stran zmagala. Vsekakor je možno, da je ta armadna skupina, ki naj bi izvedla obkoljevalni manever in naj bi se potemtakem nahajala nekje na postojnskem ali celo logaškem območju, izgubila stik z glavnino Evgenijeve vojske in ji ni bil jasen izid prvega dne bitke (Bratož 1994, 37).

Pomembnost te dezertacije pa je bila bolj v času kakor pa v številčnosti, saj je bila osmišljena kot odgovor na Teodozijeve molitve. Bog je bil s svojimi podaniki na bojišču in to je dalo vzhodni armadi nov zagon za boj naslednji dan (Crawford 2012, 12).

Prvi dan se je končal z odločno vojaško zmago zahodne armade, ki je bila nedvomno posledica izjemnega strateškega načrtovanja in taktične postavitve. Teodozijeva gmota vojakov je bila tako ujeta v dolini pri Colu, brez možnosti za manever, kar je prineslo samo ogromne izgube gotskih oddelkov. Bolj pomembno je bilo Bakurijevo izdajstvo oziroma prebeg k legitimnemu vladarju rimskega cesarstva, kar je zagotovo pomenilo vsaj eno dobro novico po poraznem dnevu ter znak, da se vzhodnorimski vojaki borijo na pravi strani in naj se ne predajajo.

6.7.3 6. september 394 n. š.

Kljub optimizmu bi bilo neumno razmišljati, da se bo bojevanje 6. septembra n. š. odvijalo kaj drugače kot prejšnji dan. Vzhodna armada je bila še vedno ukleščena pri Hublju, obrnjena proti večjemu poveljniku in samozavestnemu sovražniku, ta pa je bil še vedno dobro vkopan na ustju prehoda. Arbitionov prebeg je morda odprl možnost za Teodozijev pobeg, toda trhla morala njegovih mož in verski poudarek je nakazoval, da bi pobeg pomenil isto kot poraz. Potrebna je bila zmaga z vojaškimi dejstvi, toda za to je bila potrebna napaka z Arbogastove strani, nekaj nepredvidljivega oziroma v krščanskem duhu rečeno - čudež. Prav to je Teodozij tudi dobil (Crawford 2012, 12).

S prvo svetlobo jutra se je med vse močnejšim pihanjem vetra vzhodna armada pričela spuščati v dolino. Na razgledni, strmo nad ravnino dvigajoči se skali, je Stilihon Teodoziju razložil idejo in načrt za zmago. S porazom Gotov prejšnjega dne je zahodni cesar gotovo prepričan, da je nalogo opravil tudi Arbition, da jih je obkolil in zaprl pot za umik, zato pričakuje vzhodne pogajalce in ne ponovnega napada. Vesti oglednikov o splošnem in burnem proslavljanju zahodnih čet vso noč to potrjujejo. Napad jih bo zato presenetil nepripravljene. Prvi bodo napadli zopet Alarikovi Goti. Poznajo bojišče in željni so maščevanja. Podprli jih bodo Bakurijevi azijski zavezniki in trietnična konjenica. Rimske kohorte bodo ostale v rezervi pripravljene, da bi po potrebi udarile kjerkoli. Vzhodna vojska bo napad usmerila na sovražnikovo levo krilo, pod gozdnim robom, kjer so izvidniki ponoči videli najmanj ognjev. Ko bo gotska pehota prebila Arbogastovo bojno linijo dovolj na široko, bo vdrla skozi zavezniška konjenica, ki bo udarila sovražnika v hrbet (Novinšek 2011, 183).

Po Teodozijevo jutranji molitvi – njeno lociranje na visoki skali nad bojiščem (»in edita rape«) pri Vrhpolju je hagiografsko obarvano in zato nezanesljivo - se je pričel masovni napad glavnine vzhodne vojske v času, ko naj Evgenijeva vojska še ne bi bila pripravljena na spopad. Napad se je pričel s Teodozijevo znamenjem križa malo pred nastopom orkanskega vetra, ki je njegovo vojsko potiskal proti sovražniku, tega pa izjemno oviral pri bojevanju. Izstrelki Evgenijeve vojske so izgubili vso moč, orkanski veter naj bi jih obračal; veter je trgal ščite vojakom iz rok, prah jim je silil v oči in jim oviral vid (Bratož 1994, 38).

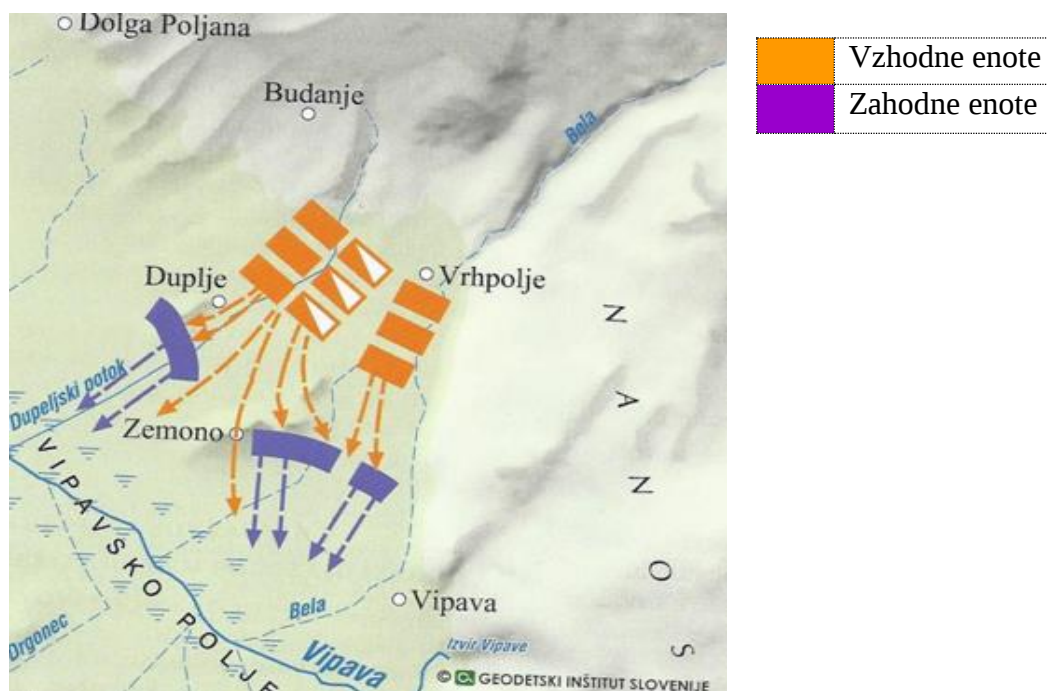
6.7.3.1 Burja

Razni viri (Claudius Claudianus, Ambrosius – *De obitu Theodosii*, Rufinus, Augustinus in Orosius), ki omenjajo bitko pri Frigidusu, poročajo o orkanskem vetru,

ki naj bi butnil v vojake in odločilno spremenil potek bitke. Burja v Vipavski dolini (in seveda tudi na območju Sanaborja in Cola) večkrat v letu piha s silovito močjo. V takih primerih bi bilo streljanje z lokom ali pa metanje kopij proti burji dokaj oteženo ali celo onemogočeno. Ravno tako bi bilo oteženo upravljanje ščitov, v katere bi butali sunki vetra. Vojaki, ki bi stali v obrambi z obrazom, obrnjenim proti burji, bi s težavo gledali proti napadalcem, saj močna burja nosi s seboj tudi prah, zemljo, listje in drugo, kar je zelo moteče za oči. Kljub temu, da se Sanabor in Col ne nahajata neposredno v Vipavski dolini, piha burja tudi tu z veliko močjo, kot nižje v Vipavi ali Ajdovščini. Močna burja, ki je zapihala po neurju, bi hudo motila Evgenijevo vojsko, ki je bila postavljena v smeri sever-jug. Na tej pozicij bi Evgenijevim vojakom burja pihala v obraz in jih motila pri vojaških operacijah. Če temu dodamo tudi psihološki element nepredvidenega ponovnega napada Teodozijevih čet, razumemo, zakaj se je vojaška sreča obrnila v prid Teodozijevi vojski. Obratno je bila burja manj moteča za Teodozijeve vojake, ki so jim sunki vetra pihali v hrbet. Vojaški ščiti so kot jadra vlekli Teodozijeve vojake naprej proti obrambnim črtam (Štekar 2011, 10).

»Tudi Seeck in Veith (v Novinšek 2011, 182) sta po doživetju tržaške burje zapisala, da je bila vojska, ki jo je v spopadu nepričakovano zajel tako silen veter, zagotovo v težkem položaju, tako fizičnem kot psihičnem in so zato v času, prepolnem praznoverja, vojaki zahodne armade, ki takega orkanskega vetra gotovo niso poznali, pojav lahko sprejeli kot božji čudež, ki je povzročil vsesplošni strah, beg in razsulo zahodne armade« (glej sliko 6.5).

Slika 6.5: Drugi dan bitke - 6. september 394 n. š.

Vir: Novinšek (2011, 183).

Bolj skeptičen in realen je bil pri opisu vpliva burje na bitko Freljih (2003, 36), ki pravi:

Orozij je očitno zelo dobro poznal naravne zakonitosti burje, toda pri podrobnem opisu njenega uničevalnega pohoda nad Evgenijevo vojsko je tako kot vsi avtorji pred njim in tudi vsi drugi, ki so mu sledili, prezrl preprosto dejstvo, da nenadni orkanski veter ni ločeval vojakov po njihovi ideološki pripadnosti, ampak je preprosto »obračunal« z vsakim, ki se mu je postavil po robu. Burja v Vipavski dolini doseže silovito moč, lahko pretvrača tovornjake, odkriva strehe in ruva drevje. Njen učinek bi bil lahko zares usoden za Evgenijeve vojščake, toda nič manj težav z njo ne bi imeli Teodozijevi vojaki, saj bi se jim neizprosno zaletavala v hrbet in jih preganjala po polju, dokler si ne bi poiskali varnega zavetja. Če je v resnici prišlo do tega naravnega pojava, bi lahko sklepali, da sta bili obe vojski šokantno presenečeni nad orkanskim učinkom vetra. Kaotični položaj naj bi Teodozij očitno bolje izrabil in tako so njegovi vojaki razumeli burjo kot Božjo pomoč, Evgenijevi vojaki pa so v njej videli kaznovanje z božjim bičem.

6.7.4 Zaključek bitke

Tudi če bi Teodozij vedel za burjo, bi bilo nemogoče koordinirati napad s prihajajočo ujmo, je pa precej gotovo, da je imel njen pojav v pravem času odločilen vpliv na stanje na bojišču.

Verjetno je imela tako globok vpliv na Arbogastovo armado, da se je cela predala, čim je bil razbit njen manjši del (Crawford 2012, 13).

Po preboju sovražnih vrst in požigu sovražnih utrdbenih gradenj se je nadaljevalo zasledovanje in pobijanje sovražnih vojakov vse do reke Frigidus (Vipave), katere tok naj bi zaradi grmade trupel zastal. Evgenij je bil zajet. Ko so ga privedli zvezanega pred Teodozija, je prosil milosti, vendar so ga vojaki takoj obglavili, verjetno neodvisno od Teodozijeve volje oziroma še pred cesarjevo sodbo. Njegovo glavo naj bi nataknili na drog in kazali po bojišču, po bitki pa morda tudi po italških mestih. Preostali Evgenijevi vojaki so se predali, prosili Teodozija odpuščanja in bili takoj na bojnem polju deležni pomilostitve (Bratož 1994, 38).

Frelih (2003, 37) poda tudi drugačno verzijo razpleta bitke, in sicer: »Popolno uničenje Gotov vzbuja sum, da jih je Teodozijev štab namerno usmeril v past in se jih je tako dokončno znebil.« O tem piše tudi Gibbon (1906, 35), Frelih (prav tam) pa nadaljuje:

Opisovalci bitke niti malo ne obžalujejo, ampak nasprotno, v njej vidijo celo korist. Pretiravanje z burjo in poudarjanje zmage po Božji zaslugi dopušča izražanje dvoma v uradno verzijo opisa dogodkov drugega dne spopada. Ob vseh ohranjenih opisih, ki sicer zelo slikovito opisujejo dogajanje na bojišču, mi je vedno bliže misel, da do odločilne bitke kakšnih večjih razsežnosti sploh ni prišlo, ampak so bile usodne poteze boja za oblast načrtane znotraj Evgenijevega štaba in so se izražale v obliki zarote. Morda je najprej prišlo do izdaje Arbitiona, ki se je pridružil Teodoziju, nato je sledil pobeg Arbogasta in njegova skrivnostna smrt (samomor ali uboj). Na koncu so tu še neznani motivi, ki so spodbudili vojake, da so ubili svojega vladarja Evgenija, ga obglavili in glavo v znak predaje izročili Teodoziju, še preden se je boj začel.

To pravzaprav ni tako napačna ocena, saj je možno, da se je že pred samo bitko pokazalo, kako neprimeren je Evgenij za cesarsko službo in kako pravzaprav vse niti vodi Arbogast. Iz tega lahko sledi tudi morebitna nepokorščina vojakov, kar privede do posledičnih prestopov med stranema in izdajstvom. Tudi Štekar (2011, 10) je mnenja, da burja ni imela take vloge, kot so pisali kasnejši pisci in da je glavni razlog Teodozijeve zmage izdaja Arbitionovih čet.

Ker je vedel, da potrebuje njihovo pomoč pri obrambi cesarstva, je možno, da je Teodozij, po Evgenijevem zajetju in Arbogastovem pobegu v samoto ter samomoru, kot velikodušen zmagovalec precej milostno ravnal napram zahodni vojski. Poleg tega je tudi svetu dokazal,

ne samo, da je Bog močnejši od poganskih božanstev, ampak tudi, da prebiva v Teodozijevelem taboru (Crawford 2012, 13).

Cesar je po zmagi denarno obdaroval zaslužne vojake - tudi tiste, ki so se borili na nasprotni strani (!) - in jih odlikoval. Zdi se, da je šele po tej bitki Stilihon postal cesarjev vrhovni vojaški poveljnik (magister militum), prav tako sta napredovala Bakurij (ki je, v nasprotju z nekaterimi viri, bitko očitno preživel; prej comes domesticorum, sedaj magister militum vacans) in Gainas (postal je comes rei militaris), medtem ko je Timasij (magister equitum et peditum) ohranil svoj prejšnji naslov, usoda Saula pa ni znana. Število padlih v bitki ni znano, gotovo pa je precej presegalo dvajset tisoč vojakov. Na Teodozijevi strani je samo prvega dne padlo deset tisoč Gotov, izgube Evgenijeve strani pa ocenjuje samo en vir na okrog deset tisoč vojakov; ker oba vira navajata isto število na nasprotni straneh, je podatek nezanesljiv. S tem je bila ta bitka za bitko pri Mursi 351 n. š. (z okrog štiriinpetdeset tisoč padlimi vojaki) ena najbolj krvavih v državljanskih vojnah 4. stoletja n. š. in ena najbolj krvavih v vsej poznoantični dobi. Vest o zmagi se je širila po državi; v velikih mestih, kot je bila na primer Aleksandrija, so novico uradno objavili (Bratož 1994, 38–39).

Sredi septembra se je Teodozij v Akvileji srečal s škofom Ambrozijem, kjer sta se sporekla, ker naj bi pred državljansko vojno Ambrozij podprl Evgenijevo vladavino, Teodozij pa naj še ne bi opravil pokore za vso pobijanje med državljansko vojno. Na koncu sta se pobotala. Nato naj bi Teodozij odšel v Rim, kjer je sam nagovoril senat in ga pozval, naj opusti stare, poganske navade in naj sprejme novo, krščansko vero. Senat je bil mnenja, da ni znano, kaj se bo zgodilo tedaj, saj je Rim obstajal s takimi navadami okoli 1200 let in ni bil nikoli osvojen. Teodozij se je obregnil tudi ob državno financiranje žrtvovanj in ostalih poganskih obredov, saj da mu zaradi tega primanjkuje denarja za drago vojsko. Na koncu se je zgodilo, da so v senatu lahko sedeli samo krščanski senatorji. Decembra 394 n. š. naj bi se Teodozij vrnil v Milano. Bil je zelo bolan. Zavedajoč se težke bolezni je poklical svojega sina Honorija iz Konstantinopla in skupaj sta januarja 394 n. š. z igrami proslavila zmago nad Evgenijem. Teodozij je začetku iger 17. januarja še prisostvoval, nato pa so ga odnesli v palačo in z zadnjimi besedami »dilexi« (častil, slavil sem) je umrl. Honorij je z igrami vseeno nadaljeval. V skladu s cesarjevo voljo je bilo cesarstvo razdeljeno na dva dela, zahodnega na čelu s Honorijem ter vzhodnega na čelu s Teodozijevim drugim sinom, 18-letnim Arkadijem. Teodozij je ukazal Stilihonu, naj poskrbi za njegova sinova. Teodozij je sodobnikom deloval

kot skrben mož, ki je rešil cesarstvo pred razpadom po Valensovi smrti in zato dobil vzdevek »Veliki« (Gazda 2007, 180–182).

6.8 Vpliv bitke na kasnejše dogajanje

Na poseben status te zadnje državljanske vojne v 4. stoletju n. š. opozarja Bratož (1994, 39), ki pravi:

Državljska vojna leta 394 n. š. se je zaključila s splošno in popolno pomilostitvijo poražene strani. Ta je dobila potrditev z dvema zakonoma o amnestiji, ki ju je izdal cesar Honorij nekaj mesecev po Teodozijevi smrti, vendar v duhu uredb in politike pokojnega cesarja. V tem oziru se vojna leta 394 n. š. razlikuje od večine državljanskih vojn pozne republikanske in zgodnje cesarske dobe, ki so se praviloma zaključevale z obračunom s poraženo stranjo. Epilog državljanske vojne leta 394 n. š. je zaradi globoko krščanskega zadržanja cesarja Teodozija in zaradi posebnih okoliščin – poteka odločilne bitke z »božjim« posegom, velikega vpliva splošni pomilostitvi naklonjenega škofa Ambrozija – dobil morda najbolj civilizirane poteze v vsej zgodovini državljanskih vojn v rimski državi.

Leta 395 n. š. so se Vizigoti pod Alarikom uprli. Da bi si pridobili še več vpliva in bogastva, so pričeli pleniti po Balkanu in leta 401 n. š. vdrl v severno Italijo. Mladi zahodnorimski cesar Honorij in njegov dvor sta pobegnila iz Milana v Raveno. Stilihon, Honorijev skrbnik, je napad odbil. Vojaška situacija na zahodu se je poslabšala, ko so Ren prečkali novi germanski zavojevalci, Vandali, Alani in Svebi. Izropali so Trier in razdejali Galijo ter čez Pireneje prišli leta 409 n. š. v Španijo. Alarik je nezadovoljen z nezadostnim Honorijevim priznanjem še enkrat vdrl v Španijo, 24. avgusta 410 n. š. pa so Goti razdejali Rim (Scarre 1995, 132).

Tragične usode zahodnorimskega cesarstva pa ni delilo vzhodnorimsko cesarstvo, saj je kljub zapuščini mladoletnega cesarja Arkadija po nekaj kriznih desetletjih vzhodnorimska država zasijala v novem sijaju. V času, ko so vdori in pustošenja na zahodu zajeli vse province, z matično Italijo vred, je bil v vzhodnorimskem cesarstvu prizadet le njegov manjši evropski del in življenje je v veliki meri teklo mirno naprej, kar je vzhodnemu cesarstvu omogočilo, da se je s spretno politiko, tudi v škodo Zahodnega cesarstva, ohranilo in preobrazilo v mogočen, na temeljih rimske zakonodaje in krščanstva, helenistične kulture in grščine zgrajen Bizantinski imperij (Novinšek 2011, 196).

Poganstvo ni izginilo čez noč, ne glede na to, da se ni bilo zmožno kosati za prevlado v imperiju in da je počasi odhajalo v zaton. Veliko dokazov je o tem, da je bila stara vera po cesarstvu še vedno močna. Nasilje se je še dogajalo ob uničevanju in desekraciji poganskih objektov. Da bi ga preprečil, je Arkadij celo dovolil določene starodavne festivale in javne igre. Prepoved darovanja in uničevanje poganskih prostorov se je moralo nadaljevati tudi v 5. stoletju n. š. Kakorkoli se je poganstvo pojavljalo v politiki ali v slogu zgodovinarjev, kot je bil Zosim, pa ni bilo mogoče zanikati, da se je čas iztekkel in so ostala le še ogrođja starodavne rimske vere (Crawford 2012, 13).

Teodozijeve zapuščina rimskemu svetu vsebuje tri zelo pomembne elemente. Prvi je vztrajanje na nicejski verziji krščanstva in pregon arijanstva z Balkana in samega Konstantinopla ter tako oblikovanje rimskega krščanstva, vzhodnega in zahodnega. Drugi je naselitev barbarskih ljudstev kot avtonomnih federatov pred in po Adrianoplu, pogoltna uporaba federatskih enot v rimskih armadah ter posli z barbarskimi poglavarji, še posebej vizigotskimi, kar je vodilo v prihod vseh ljudstev, ki niso bila podvržena tradicionalnemu nadzoru, pa vseeno del rimskega političnega procesa. Rezultat tega sta bila Alarik in Stilihon; prvi v boju za ozemlja njegovih privržencev in za položaj znotraj vojaške hierarhije, drugi pa preko poroke v sorodstvenem razmerju s Teodozijem, napredovanju skozi vojaška poveljstva do položaja *magister utrisque militiae* zahodnorimske vojske in skrbnika otroškega cesarja Honorija. In tretji, do drage državljanske vojne proti Evgeniju je vodila Teodozijeve odločnost pri tem, da njegova lastna dinastija vlada celotnemu rimskemu svetu, po njegovi smrti pa razdelitev cesarstva med njegova dva nesposobna sinova, vodena s strani ministrov, katerih nestrinjanja so razdelila državne vire v času, ko bi morali ostati združeni (Cameron in Garnsey 2008, 112–113).

7 VERIFIKACIJA HIPOTEZ IN ZAKLJUČEK

V prvi hipotezi smo se spraševali, ali je bila rimska vojska v poznem 4. stoletju n. š. sestavljena pretežno iz konjenice. Vključevanje konj kot veliko bolj mobilnih vojaških sil, skupaj s prednostmi, kot je recimo dodatna nosilnost in možnost vleke bojnih strojev (balista, onager, oblegovalni stolpi) ter ne nazadnje opreme ter živeža, je bilo precejšnja sprememba v načinu antičnega vojskovanja in tako je bila v celotnem obdobju rimskega vojaštva zelo pomemben del taktičnega bojnega razporeda. Konjenico se je uporabljalo kot gibljivo krilo v linijskem razporedu, lahko za obkrožanje nasprotnika v žepe, lahko kot glavni način za napad od strani ali od zadaj na odprtem terenu. Kako pomembna je bila konjenica, lahko vidimo tudi pri vojaških reformah v tretjem in četrtem stoletju n. š., kjer so konjeniški častniki zasedali zelo visoka mesta v vojaški hierarhiji, nekateri so postali celo cesarji. Verjetno že prej, vendar pa zagotovo za časa Dioklecijana, se je zaradi spremenjene strategije razmeščanja sil po cesarstvu zaradi nenehnih barbarskih vpadov ter vstajniških poveljnikov pojavila težnja po institucionalni razdelitvi in vpeljavi mobilnih sil comitatenses in stacionarnih sil na mejah imperija, limitanei. Ker je potreboval cesar mobilno vojsko, da se je lahko znotraj imperija čim prej premaknil na krizno žarišče in zatrl upor ali vpad, je nedvomno, da je bil velik poudarek namenjen konjenikom. Prav tako je na razvoj konjenice vplival nenehen stik Rima z drugimi ljudstvi, mnogimi izmed njih konjeniški, stepski. Od teh ljudstev so Rimljani prevzemali vse vrste izboljšav taktike ter opreme in se tako prilagajali na spremembe na bojišču. Vendarle pa trditi, da je bila celotna vojska večinoma sestavljena iz konjeniških enot, vendarle ne moremo. Razlogov za manjše število je lahko več. Če hočemo za konjenike usposobiti veliko število ljudi, je potrebno veliko več časa, znanja in opreme, kot za navadnega pešaka. Tako so bili konjeniki le tisti najbolj izurjeni, saj so se morali znati boriti tako peš kot na konju, z raznimi orožji od meča, sulice, tudi loka. Eden izmed razlogov je popolnoma taktičen. Vojaki na konju so bili na nekaterih področjih popolnoma neuporabni. V bitki pri Frigidu je to dobro vedel vojskovodja Arbogast in nalašč zaradi zavedanja, da ima Teodozij veliko več dobro izurjene konjenice, izbral področje, neprimerno za konjeniške naskoke – strmo, gorato, gozdnato območje, ponekod rečno, vodnato in zamočvirjeno. Tako je izničil Teodozijevo prednost. Res, da je postajala konjenica sčasoma, iz prehoda iz antike v srednji vek in še dlje, še pomembnejša, oprema še bolj sofisticirana in izbrana, vendar pa moramo hipotezo na podlagi predstavljenih dejstev zavrniti.

Druga hipoteza pravi, da so imeli barbarski zavezniki na obeh straneh pomemben vpliv na razplet bitke. Tukaj se moramo zavedati takratnega stanja v cesarstvu, kar se tiče barbarskega

priseljavanja in popolnjevanja rimskih enot z barbarskimi najemniki ali samostojnimi enotami. Rim je bil od nekdaj obkrožen z bolj ali manj agresivnimi sosedi, s katerimi je bil praktično ves čas v napol vojnem stanju. Od zavzemanja ozemlja po punskih, galskih in perzijskih vojnah je na rimskem ozemlju živel precejšnje število t. i. barbarskih ljudstev, ki so se bolj ali manj morala podrediti rimskemu ustroju. Tako so seveda pošiljali svoje ljudi tudi v rimsko vojsko, bodisi zaradi časti in redne službe ali pa denarnega nadomestila ter možnih nagrad v obliki posestva. V poznorimskem cesarstvu pa so glavni dotok tujih najemnikov predstavljala ljudstva onkraj rek Rena in Donave ter ljudstev, ki so pribežala iz srednjega in daljnega vzhoda pred nasilnimi konjeniškimi ljudstvi. Zunanja politika se je precej spremenila. Tako je Teodozij prvič dovolil, da se je na rimsko ozemlje naselilo kar celo ljudstvo Vizigotov pod lastnim poveljstvom in z lastno kulturo pod pogojem, da v času vojn prispevajo v rimsko vojsko določeno število vojske. T. i. federati so imeli poslej precejšno vlogo ne samo v vojski, kjer so dosegali najvišje položaje, nekateri so celo menjali in izbirali nove cesarje, čeravno že oni sami niso mogli biti zaradi nerimskega porekla. V bitki pri Frigidu je na obeh straneh sodelovalo veliko število najemnikov vseh vrst in tako je bila sestava armad na obeh straneh precej pisana. Natančnega števila seveda zaradi pomanjkanja virov ni mogoče določiti, lahko pa sklepamo, da se je tej bitki pridružilo na obeh straneh toliko najemnikov, kolikor sta jih bila nasprotnika pripravljena plačati. Ker so bili vložki ogromni, je bilo to število lahko precej večje kot v prejšnjih bitkah. Podatek, ki pravi, da je samo v prvem naskoku padlo na vzhodni strani okoli 10.000 vizigotskih vojakov, je mogoče pretiran, vendar skupaj z dejstvom, da sta bila prvi vojskovodji na obeh straneh barbara, na zahodni strani pod cesarjem Evgenijem Arbogast ter na vzhodni strani pod cesarjem Teodozijem Stilihon, lahko trdimo, da so imeli barbari velik vpliv ne samo na razplet bitke, ampak tudi na njeno snovanje in odločilen vpliv na potek dogodkov po bitki prav tako. Hipotezo torej potrjujemo.

Tretja hipoteza je verskega značaja in pravi, da bi bila tudi ob Teodozijevega porazu glavna vera v cesarstvu krščanstvo. To hipotezo smo izbrali zaradi močnega verskega prizvena same bitke. Teodozij je takoj po prevzemu oblasti po Valensovi smrti začel utrjevati krščanstvu pot do prevladujoče vere v cesarstvu. Imel je precej težko nalogo, saj je bilo v cesarstvu še posebej zaradi starih privilegijev in tradicije močno zakoreninjeno starodavno mnogoboštvo. Poganstvo je imelo kljub zelo hitri širitvi krščanstva globoko podporo tudi v višjih slojih prebivalstva, med drugim tudi v rimskem senatu, tej tradicionalni, politični odločevalni instituciji. Sprva je krščansko vero poenotil s tem, da je razglasil za edino pravo krščanstvo

nicejstvo, nato pa z različnimi odloki začel preganjati poganstvo. Močan vpliv na Teodozijevo versko politiko je imel milanski škof Ambrozij. Pri preganjanju poganstva se mu je uprl tisti najvišji sloj, ki se je zbal za svoje privilegije in visoke položaje po cesarstvu. Tako so pogani v tej zadnji, verski državljanski vojni v 4. stoletju n. š. podprli pogankega Franka Arbogasta, ki je po sumljivi smrti mladega cesarja Valentinijana II. na prestol posadil sicer krščanskega uradnika Evgenija. Že tu se vidi, da je ta vojna v resnici imela verski predznak samo za maloštevilno skupino okrog Teodozija. Bolj kot versko je bilo to politično vprašanje, saj so se tudi Teodozijeve zavezniki nadejali privilegijev in položajev, ne zaradi vere, ampak zaradi ugodnosti, ki jih prinese zmaga. Sodeč po virih je bilo že veliko barbarov pokristjanjenih. Teodozij je sicer resda položil vse upe na nadaljnje vladanje v bitko pri Frigidu, tudi verska čustva, ki jih je izkazoval pred bitko z obiskom puščavnika ter med samo bitko z molitvijo po poraznem prvem napadu na utrjene zahodnorimske položaje. Koliko je res, da je bitko dobil zaradi božjega vmešavanja v obliki burje, ki se na področju Vipavske doline pojavlja tudi danes, ni znano, je pa res, da je v določenem odločilnem trenutku bitke imeti naravne pogoje na svoji strani pozitivno in spodbujajoče. Ker so na obeh straneh vedeli, da je Teodozij za pomoč z neba sam zaprosil, ni neverjetno, da so preprosti vojaki, zbrani z vseh vetrov, dejansko verjeli, da je bog oz. narava na pravi strani, tako da se nima smisla naprej bojevati in tako je bila bitka odločena. Hipotezo bomo vendarle potrdili, saj je bilo krščanstvo že zelo globoko zakoreninjeno v rimski vsakdan. Možno sicer je, da bi po Teodozijevega porazu poganstvo dobilo krajši zalet, da pa bi se ponovno dvignilo na raven državno prevladujoče vere, pa ni mogoče.

Bitka pri Frigidu je zanimiva, ker vsebuje vse značilnosti antičnih bitk: pripravo, vojni pohod, uporabo različnih rodov vojske s svojimi značilnostmi, pridih rimske antične kulture z začetki krščanstva ter romantičen razplet bitke s pomilostitvami »velikega« cesarja. Spremljamo lahko zapuščino zadnjih velikih cesarjev v obdobju rimskega cesarstva, čeprav skoraj pol tisočletja za Julijem Cezarjem in Gajem Avgustom Oktavijanom. Hkrati pa smo tudi priča, kako lahko vojne, še posebej tiste v antičnem obdobju, ki so trajale največkrat samo en ogromen, odločilen spopad, odločijo zelo nepredvidljivi dogodki, bodisi povezani s človeškimi napakami, dobro diplomacijo ali pa naravnimi značilnostmi območja, na katerem se odvija bitka. Za nas je zanimiva tudi zato, ker je najverjetneje potekala na slovenskem ozemlju in tako smo proučili tudi nekatere vojaško – geografske značilnosti področja bitke in s tem košček našega ozemlja, ki ga prej nismo poznali s tega zornega kota.

8 LITERATURA

1. Ancienthistory.about.com. 2016. *Julian and the Fall of Paganism*. Dostopno prek: <http://ancienthistory.about.com/od/julian/a/Julianapostate.htm> (18. junij 2016).
2. Bratož, Rajko. 1994. Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev. *Zgodovinski časopis* 48 (1): 5–45.
3. Bunson, Matthew. 2002. *Encyclopedia of the Roman Empire*. New York: Facts on File, Inc.
4. Cameron, Averil in Peter Garnsey, ur. 2008. *The Cambridge Ancient History. Vol. XIII. The Late Empire, AD 337–425*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Campbell, Brian. 1994. *The Roman Army, 31BC –AD337*. London: Routledge.
6. Crawford, Peter. 2012. The Battle of Frigidus River. V *The Ancient World XLIII*, ur. Miller C.J. Martin, 33–52. Chicago Ridge: Ares Publishers, Inc.
7. Djugum, Josip. 1994. *Vojna topografija: skripta*. Zagreb: Hrvatsko vojno učilište »Petar Zrinjski«.
8. Encyclopædia Britannica Online. 2016. *Theodosius I*. Dostopno prek: <https://www.britannica.com/biography/Theodosius-I> (4. julij 2016).
9. Erdkamp, Paul, ur. 2007. *A Companion to the Roman Army*. Malden: Blackwell Publishing Ltd.
10. Ermatinger, James W. 2004. *The Decline And Fall of the Roman Empire*. Westport: Greenwood Press.
11. Frelih, Marko. 2003. *Logatec in rimski obrambni sistem Claustra Alpium Iuliarum*. Logatec: Turistično društvo.
12. Gazda, Daniel. 2007. *Adrianopol 378, Rzeka Frigidus 394*. Varšava: Bellona.
13. Gibbon, Edward. 1906. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. New York: Fred de Fau and Co.
14. Goldsworthy, Adrian. 2003. *The Complete Roman Army*. London: Thames & Hudson.
15. --- 2009. *How Rome Fell*. New Haven in London: Yale University Press.
16. Hodgkin, Thomas. 1889. *The Dynasty of Theodosius*. Oxford: At The Clarendon Press.
17. Jones, Arnold Hugh Martin. 1964. *The Later Roman Empire 284-602*. Oxford: Basil Blackwell.
18. Kershaw, Stephen. 2013. *A Brief History of the Roman Empire*. London: Constable & Robinson Ltd.
19. Kos, Peter. 2013. Claustra Alpium Iuliarum - Protecting Late Roman Italy. *Studia Europaea Gnesnensia* (7): 233–261.

20. Kulikowski, Michael. 2007. *Rome's Gothic Wars*. New York: Cambridge University Press.
21. MacDowall, Simon in Gerry Embleton. 1995. *Late Roman Infantryman 236 - 565 AD*. London: Reed International Books Ltd.
22. MacDowall, Simon in Christa Hook. 2002. *Late Roman Cavalry AD 236 - 565*. Oxford: Osprey Publishing Ltd.
23. Maver, Aleš. 2012. Bitka pri Frigidu v očeh treh krščanskih zgodovinarjev. V *Bitka pri Mrzli Reki: razsežnosti in pomen izjemnega zgodovinskega dogodka*, ur. Alojz Durn in Iris Skočaj, 15–24. Vrhopolje: Kulturno izobraževalno društvo Teodozij.
24. Novinšek, Lovro. 2011. *Meč in vihar*. Logatec: samozaložba.
25. --- 2012. Bitka pri Frigidu. V *Bitka pri Mrzli Reki: razsežnosti in pomen izjemnega zgodovinskega dogodka*, ur. Alojz Durn in Iris Skočaj, 5–14. Vrhopolje: Kulturno izobraževalno društvo Teodozij.
26. O'Donnel, James. 2008. *The Ruin of the Roman Empire*. New York: HarperCollins Publishers Inc.
27. *Ognjišče*. 2013. Milanski edikt – zakaj je pomemben tudi danes?, 28. september. Dostopno prek: <http://revija.ognjisce.si/iz-vsebine/mp-tema-meseca/1272-milanski-edikt-zakaj-je-pomemben-tudi-danes> (10. julij 2016).
28. Penrose, Jane, ur. 2005. *Rome and Her Enemies*. Oxford: Osprey Publishing.
29. Potter, David S., ur. 2006. *A Companion to the Roman Empire*. Malden: Blackwell Publishing.
30. Sabin, Phillip, Hans Van Wees in Michael Whitby. 2008. *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare - Volume II*. Cambridge: Cambridge University Press.
31. Scarre, Chris. 1995. *The Penguin Historical Atlas of Ancient Rome*. London: Penguin Books.
32. Southern, Pat. 2006. *The Roman Army: A Societal and Institutional History*. Santa Barbara: ABC-CLIO, Inc.
33. Štekar, Andrej. 2013. Poskus lociranja bitke pri Frigidu leta 394 na območju med Sanaborjem in Colom. *Annales. Series historia et sociologia* (1): 1–14.
34. --- 2014. Nekaj novih dognanj o lociranju bitke pri Frigidu. *Vipavski glas*, XXIX (109): 1–12
35. Tušek, Ivan. 2012. *Rimska vojska v republiki in cesarstvu*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož.

36. Vasiliev, Alexander A. 1952. *History of the Byzantium Empire*. Madison: University of Wisconsin Press.
37. *Vojna enciklopedija*, 9. knjiga, II. izdaja. 1971. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
38. ---, 10. knjiga, II. izdaja. 1971. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
39. *Vojni leksikon*. 1981. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
40. Wikipedia.org. 2016. *Altar of Victory*. Dostopno prek: https://en.wikipedia.org/wiki/Altar_of_Victory (17. avgust 2016).
42. --- 2016a. *De Re Militari*. Dostopno prek: https://en.wikipedia.org/wiki/De_Re_Militari (1. avgust 2016).
43. Williams, Stephen in Gerard Friell. 1998. *Theodosius: Empire at Bay*. London: Routledge.
44. --- 1999. *The Rome That Did Not Fall*. London: Routledge.
45. Žabkar, Anton. 2003. *Marsova dediščina. Temelji vojaških ved*. 1. knjiga. Ljubljana. Fakulteta za družbene vede.